Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora

(Upgraded as CTE & Reaccredited 'B' grade (2.76 CGPA by NAAC in Sep. 2015)

Managed by

Bilimora Vibhag Kelvani Mandal, Bilimora

Morarji Desai Road, Bilimora, Antalia,

Tal. Gandevi, Navsari, Gujarat

Ph. (02634) 284208

Email: shrirangshikshan.bilimora@gmail.com

Website: www.srsmbilimora.in

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ) ISSN : 2278 – 5639 (IIFS Impact Factor : 6.125)

Volume - XII,

Special Issues – IV,

October - 2023.

ISSN : 2278 - 5639

Human Values in Bharatiya Scriptures ભારતીય શાસ્ત્રો / ગ્રંથોમાં માનવીય મૂલ્યો

PART - 5

Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora

Upgraded as CTE & Reaccredited 'B' grade (2.76 CGPA by NAAC in Sep. 2015)

Managed by

Bilimora Vibhag Kelvani Mandal, Bilimora

A MULTIDISCIPLINARY NATIONAL SEMINAR

On

Human Values in Bharatiya Scriptures

ભારતીય શાસ્ત્રો / ગ્રંથોમાં માનવીય મૂલ્યો

12th October 2023

HYBRID MODE

Director

Dr. Kalpeshkumar K. Tandel

Convener

Dr. Gayatriben R. Patel

Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora

Upgraded as CTE & Reaccredited 'B' grade
(2.76 CGPA by NAAC in Sep. 2015)

Managed by

Bilimora Vibhag Kelvani Mandal,
Bilimora

A MULTIDISCIPLINARY NATIONAL SEMINAR
On
Human Values in Bharatiya Scriptures
ભારતીય શાસ્ત્રો / ગ્રંથોમાં માનવીય મૂલ્યો

12th October 2023

HYBRID MODE

Director
Dr. Kalpeshkumar K. Tandel

Convener
Dr. Gayatriben R. Patel

Published by :

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)

Peer Reviewed Refereed Journal, {Bi-Monthly}

Impact Factor : IIFS : 6.125

Volume – XII, Special Issue – IV, October 2023.

Publish Date : 12th October 2023

ISSN : 2278 - 5639

© Shrirang Shikshan Mahavidyalay,

Morarji Desai Road, Bilimora, Antalia,

Tal. Gandevi, Navsari, Gujarat

Ph. (02634) 284208

PRINTING : Satvik Publication, Nashik Road. Maharashtra
(9922444833)

Disclaimer :

The views expressed herein are those of the authors. The editors, publishers and printers do not guarantee the correctness of facts, and do not accept any liability with respect to the matter published in the book. However editors and publishers can be informed about any error or omission for the sake of improvement. All rights reserved.

No part of the publication be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording and or otherwise without the prior written permission of the publisher and authors.

Patron

Mr. Bharatbhai Amin *(Chairman, Standing Committee, BVKM)*

Mr. Jasminbhai Desai *(Secretary, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal)*

Mr. Bhupendrabhai Amin *(President, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal)*

Mr. Nareshbhai Nemani *(Chairman, Managing Committee, BVKM)*

Mr. Hradaynathbhai Patel *(Managing Trustee, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal)*

Seminar Director

Dr. Kalpeshkumar K. Tandel
I/C Principal
Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora.

Seminar Convener & Coordinator

Dr. Gayatriben R. Patel
Assistant Professor
Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora.

Organising Committee

Dr. Namrataben K. Patel

Dr. Shitalben N. Vasava

Dr. Falguniben S. Vanisa

Dr. Kiritbhai R. Chauhan

Dr. Arunaben A. Kaswala

Scrutiny Committee

Dr. Jagdipbhai Sonwane *(Professor , Education Dept., Bhavnagar University)*

Dr. Anandbhai Bhatt *(Otherthan Dean, Faculty of Education, VNSGU)*

Dr. Sudhirbhai Tandel *(Associate Professor, IITE, Gandhinagar)*

Dr. Bhaveshbhai Raval *(Associate Professor, IITE, Gandhinagar)*

Dr. Rakesh Ramraje *(Assistant Professor, P.V.D.T.College of Education for Women, Mumbai)*

Dr. Intekhab Ansari *(Assistant Professor, Kharod college of Education)*

Dr. Narendrasinh Gohil *(Assistant Professor, V.T.Choksi Sar of Education, Surat)*

Dr. Kalpeshbhai Tandel *(I/C Principal, Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora)*

Dr. Manishbhai Patel *(Sr. Lecturer, DIET, Navsari)*

Dr. Pankajbhai Desai *(Sr. Lecturer, DIET, Valsad)*

Dr. Rohitbhai Patel *(Jr. Lecturer, DIET, Navsari)*

Advisory Committee

Dr. Dinubhai Naik
(Ex Principal, Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora)

Dr. Nanubhai Patel
(Ex Principal, Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora)

Dr. Kishorbhai Naik
(Ex Principal, Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora)

Dr. Jayendrasinh Gohil
(Ex Principal, Smt. V. R.Bhakta College of Educatin, Kamrej)

Dr. Patralekhaben Barad
(Dean, Education Faculty, Veer Narmad South Gujarat University, Surat)

Dr. Rajendrabhai Patel
(H.O.D. , Education Dept., Veer Narmad South Gujarat University, Surat)

Dr. Yogeshbhai Patel
(Principal, DIET, Navsari)

Dr. Dilipbhai Gamit
(Principal, Government B.Ed. college, Vansada)

Dr. Anjanaben Chaudhari
(Principal, Snatak Adhyapan Mandir, Vedchhi)

Dr. Nalinbhai Patel
(I/C Principal, V.T.Choksi Sar of Education, Surat)

Dr. Pravinchandra Master
(I/C Principal, Kharod college of Education)

Dr. Dharmendrabhai Desai
(I/C Principal, V.R. Bhakta College of Education, Kamrej)

Dr. Jayeshbhai Patel
(Principal, College of Education, Daman)

Dr. Sanjay Shekmake
(Associate Professor, P.V.D.T.College of Education for Women, Mumbai)

Dr. Pratibhaben Jadhav
(College of Arts, Commerce and Science,Nashik)

Dr. Arvindbhai Bajaj
(I/C Principal, V.S.Patel Arts and Science College, Bilimora)

Mrs. Varshaben Rana
(I/C Principal, A.V.Patel Commerce college, Bilimora)

ISSN: 2278 – 5639

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal

(GOEIIRJ)

Peer Reviewed Referred Journal

{Bi-Monthly}

IIFS Impact Factor : 6.125

Volume – XII

Special Issue – IV

October - 2023

www.goeiirj.com

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)

ADVISORY BOARD

Dr. Meena P. Kute Principal/Director SSR memorial trust's SSR College of Education, Sayli, Silvassa, UT of Dadra and Nagar Haveli.	Dr. Vidya Jadhav Associate Professor Ad. Vitthalaro Hande College of Education, Nashik, Maharashtra
Dr. Dhananjay S. Wadmare Assistant Professor, Vasanatrao Naik College of Education, Old Jalna. Maharashtra	Prof. Dr. Lata Subhash More (Surwade) Former Acting Dean (Interdisicipilnary Studies) Kavyitri Bahinabai Chudhari North Maharashtra University , Jalgaon, Maharashtra

EDITORIAL BOARD

Dr. Sanjay Shedmake Associate Professor P.V.D.T. College Of Education For Women, SNDT Women's University, Churchgate, Mumbai. Maharashtra	Dr. Kirtikumar R. Pimpliskar Assistant Professor Anjuman-I-Islam's Akbar Peerbhoy College of Commerce and Economics, Grant Road, Mumbai, Maharashtra
Dr. Tukaram V. Powale Assistant Professor, Dept. Of Economics Late Babasaheb Deshmukh Gorthekar Mahavidyalaya, Umri, Dist. Nanded, Maharashtra	Ms. Poonam Assistant Professor, Economics Mahila Mahavidyalaya, Jhojhu Kalan, Haryana, Uttar Pradesh
Dr. Vinod S. Jadhav Assistant Professor, Department Of Hindi M.S.S. Arts, Science, Commerce College, Ambad, Dist. Jalna, Maharashtra.	Dr. Bhupendra Bansod Associate Professor, Library And Information Technology P.V.D.T. College Of Education For Women, SNDT Women's University, Churchgate, Mumbai. Maharashtra
Dr. Kalpeshkumar K. Tandel Assistant Professor, Shri Rang Shikshan Mahavidyalaya, College Campus, Morarji Desai Road, Bilimora, Antalia, Tal. Gandevi, Navsari, Gujrat	Dr. Amar U. Sontakke Assistant Professor of English. NSS College Of Commerce And Economics, Tardeo, Mumbai, Maharashtra

ONLINE PUBLISHED BY
GOEIIRJ
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
www.goeiirj.com

MESSAGE FROM THE SECRETARY, PRESIDENT & MANAGING TRUSTEE

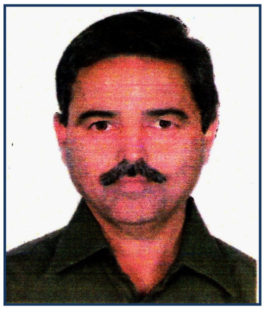

Mr. Jasminbhai Desai
Secretary

Mr. Bhupendrabhai Amin
President

Mr. Hradaynathbhai Patel
Managing Trustee

Bilimora Vibhag Kelvani Mandal

The National Seminar provided an invaluable platform for knowledge sharing and meaningful discussions on Human values in Bharatiya Scriptures. The quality of the presentation and the engagement of participants were commendable. It is evident that the dynamic leadership and the efforts of the organizing team played a pivotal role in creating such a productive and memorable event.

This proceeding will not only serve as a comprehensive record of the seminar but will also stand as a testament to the collective wisdom and scholarship of our participants. On behalf of Bilimora Vibhag Kelvani Mandal, we would like to extend our heartfelt congratulations to the director, the coordinator, and the entire organizing team for the resounding success of the National Seminar. Your commitment to fostering intellectual growth and promoting the exchange of ideas within our community is truly inspiring. We are confident that the knowledge and insights gained from this seminar will have a lasting impact on our field and contribute significantly to its advancement.

Thank you for the success of the seminar, and we look forward to more successful endeavors in the future.

Warm regards,

Mr. Jasminbhai Desai
Secretary, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal

Mr. Bhupendrabhai Amin
President, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal

Mr. Hradaynathbhai Patel
Managing Trustee, Bilimora Vibhag Kelvani Mandal

MESSAGE FROM THE CHAIRMAN & ADHYAKSH

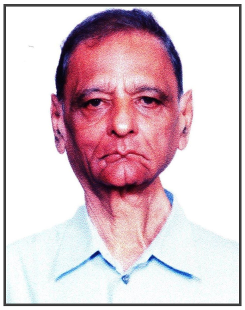

Mr. Bharatbhai Amin
Chairman,
Standing Committee, BVKM

Mr. Nareshbhai Nemani
Adyaksh,
Managing Committee, BVKM

It is with great pleasure and profound gratitude that we extend our warmest greetings to each one of you on behalf of the Bilimora Vibhag Kelvani Mandal for the National Seminar on Human Values in Bharatiya Scriptures. Our seminar, which brought together an exceptional assembly of scholars, researchers, and practitioners from diverse backgrounds, was a resounding success, thanks to your invaluable contributions and insights. We embarked on this journey with a shared objective: to delve into the rich tapestry of Bharatiya scriptures and extract the profound human values that have endured the test of time.

The publication of the seminar proceedings will be a significant milestone in our collective pursuit of understanding and propagating the timeless human values enshrined in Bharatiya scriptures.We want to extend our heartfelt congratulations to the director, the coordinator, and the entire organizing team for the outstanding success of the National Seminar. Your hard work, dedication, and meticulous planning truly paid off, and it was evident in the seamless execution of the event.

Mr. Bharatbhai Amin
Chairman, Standing Committee, BVKM

Mr. Nareshbhai Nemani
Adyaksh, Managing Committee, BVKM

MESSAGE FROM COORDINATOR

Dr. Gayatri Patel

Dear Participants,

It brings me immense pleasure to address you once again as we prepare to immortalize the wealth of knowledge and insights shared during the "Seminar on Human Values in Bharatiya Scriptures" through the publication of our seminar proceedings. It is my hope that this booklet will serve as a valuable reference not only for those within the academic community but also for all individuals seeking to deepen their understanding of our profound cultural and spiritual heritage.

I extend my heartfelt gratitude to the all members of Bilimora Vibhag Kelvani Mandal for supporting and guiding us through out this remarkable journey. I am also thankful to the honorable chief guests, the distinguished keynote speakers, members of the advisory committee, members of the scrutiny committee for making this seminar a milestone. I appreciate the efforts of members of the organizing committee, session chairs, and the entire support team who worked tirelessly to ensure the smooth execution of our seminar. Your dedication and hard work have been instrumental in making this event a grand success. I would also like to express my gratitude to the participants who traveled from far and wide to be a part of this meaningful dialogue. Your enthusiasm and commitment to the study of human values in Bharatiya scriptures have enriched our discussions immeasurably.

Thank you all once again for being a part of this incredible journey. Your dedication and hard work have not only reflected positively on our institution but have also enriched the academic community as a whole. Let's carry the spirit of inquiry, learning, and collaboration forward as we continue our exploration of human values. Together, we can make a meaningful impact on our fields of study and contribute to a brighter future.

With regards,

Dr. Gayatri Patel
Assistant Professor
Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora.

MESSAGE FROM THE DIRECTOR

Dr. Kalpeshbhai K. Tandel

Dear Esteemed Participants and Contributors,

It is with great pleasure and enthusiasm that I express my gratitude to all of you for your dedicated efforts in making this seminar a big success. Our seminar, held on 12/10/2023 at Aspee Golden Jubilee Hall, Shrirang Shikshan Mahavidyalay, was an inspiring journey through the profound teachings and timeless wisdom contained within our Bharatiya scriptures. We witnessed remarkable presentations, engaged in enlightening discussions, and fostered connections that transcend the boundaries of academia.

The seminar proceedings is a testament to our collective dedication to preserving and disseminating the wisdom imparted by our ancient scriptures. This publication serves as a repository of the ideas, research, and reflections that emerged during our seminar. It encapsulates the spirit of intellectual exploration and spiritual contemplation that we all embraced.

I am grateful to all members of Bilimora Vibhag Kelvani Mandal for supporting and guiding us the this successful event. I want to extend my heartfelt gratitude for the gracious presence of the Honorable VC, VNSGU – Dr. Kishorsinh Chavdasir and Honourable VC, IITE-Dr. Harshadbhai Patel sir as the chief guest & special guest of the seminar. I am also grateful to the Dean of the education faculty Dr. Patralekhaben Barad and the head of the education department –Dr. Rajendrabhai Patel for adding immense prestige and significance to the seminar. I am also thankful to all the contributors, scholars, and participants who played an integral role in making our seminar a success. I must also acknowledge the diligent efforts of our Co ordinator, the organizing team, Advisory team, Scrutiny Team who have worked tirelessly to ensure the quality of the seminar.

I extend my deepest appreciation to each one of you for your unwavering dedication to the cause of promoting human values through the study of our Bharatiya scriptures. Together, we have contributed to a legacy that will endure for generations to come.

With warm regards,

Dr. Kalpeshbhai K. Tandel
I/C Principal
Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora.

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – XII Special Issue – IV October – 2023

INDEX

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Research Paper	Page No.
1.	Dr. Neepaben D. Bharucha	ઉપનિષદોમાં સમાવિષ્ટ જીવનમૂલ્યોનું ભારતીય દર્શન	01
2.	Dr. Mehul P. Dave Dr. Dipika Patel	TRANSCENDING BOUNDARIES: OSHO'S ENLIGHTENED PATH TO HUMAN VALUES	06
3.	ડૉ. અનિતા જે. ચૌધરી	અષ્ટાંગયોગમાં માનવીય મૂલ્યોનું અધ્યયન	13
4.	Dr. Kaushalkumar Hrishchandra Parekh	ROLE OF NEP-2020 IN INVOLVEMENT OF TRADITIONAL VALUES IN PRESENT EDUCATION SYSTEM	19
5.	Mahyavanshi Bhavneshkumar Somabhai	THE STUDY OF THE KENA UPANISHAD'S PERSPECTIVE ON HUMAN VALUE THROUGH THE CONTEXT OF TRADITION OF LOGIC	24
6.	ડૉ.જયશ્રી જી. જાંબુસિયા	માનવીય મૂલ્યો સંદર્ભે નારી જીવન અને શિક્ષણ અંગે સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારો	28
7.	ડૉ.અમિતાબેન બી. પટેલ	પ્રાચીન ભારતીય શાસ્ત્રો અને માનવીય મૂલ્યોનો અભ્યાસ	33
8.	ડૉ .પરિતા આર .દવે	માનવ જીવનમાં મૂલ્ય શિક્ષણની જરૂરિયાત અને મહ્ત્વ: એક અભ્યાસ	37
9.	ડૉ. કનુભાઈ ડી. સ્વાગીયા	ચાણક્યના નીતિશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ માનવીય મૂલ્યો અને વર્તમાન સમયમાં તેનું મહ્ત્વ	45
10.	ડૉ. દિવ્યેશ એમ. પટેલ	સૌંદર્યમૂલ્યની ભારતીય વિભાવના અને તેનું શૈક્ષણિક પ્રયોજન	49
11.	Dr. Amrutlal P. Patel	HUMAN VALUES IN THE PRESENT CURRICULAM OF HIGH SCHOOL EDUCATION	54
12.	Dr. Vrunda K. Majigamkar	ભગવદ્ગીતાનાં શ્લોકોમાંપ્રસ્થાપિત માનવીય મૂલ્યો	59
13.	ડૉ યોગેશકુમાર આર. પરમાર	ખ્રિસ્તી જીવન	64

14.	Dr. Kamlesh D. Prajapati	INCORPORATING HUMAN VALUES INTO THE PRESENT CURRICULUM OF SCHOOLS, COLLEGES, AND UNIVERSITIES	69
15.	Patel Miteshkumar Kishorbhai	ભારતીય ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ માનવમૂલ્યોનું વર્તમાન સમયમાં મહત્વ	72
16.	ડૉ. હેમાંગિની રાયસિંગભાઈ ચૌધરી	સંસ્કૃત સાહિત્યમાં માનવીય મૂલ્યો : એક અવલોકન	75
17.	Dr. Grishma Manikrao Khobragade	DEMOCRATIC VALUE SYSTEM IN BUDDHISM AND INDIAN CONSTITUTION	82
18.	અરવિંદકુમાર ધનજીભાઈ માહ્યાવંશી	શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં માનવીય મૂલ્ય	86
19.	પટેલ રાકેશભાઈ ડી. ડૉ. બિન્ની મહેતા	ઉચ્ચ પ્રાથમિક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓના જીવન-મૂલ્યોનો અભ્યાસ	88
20.	Dr. K. C. Rathod	A STUDY OF NEP 2020 AND VALUES OF BHARATIYA SCRIPTURES	91
21.	Dr. Kavita Sandesh Thakur	EXPLORING DEEP HUMAN VALUES IN THE TEACHINGS OF SANT TUKARAM	96
22.	डॉ. राकेश अशोक रामराजे	भारतीय संतों की नैतिक नींव : शांति परंपरा में मानवीय मूल्यों का एक अध्ययन	98
23.	श्री. अमरदीप अशोक रामराजे डॉ . लता सुभाष मोरे (सुरवाडे)	माध्यमिक स्तर के छात्रों में इतिहास विषयद्वारा मूल्यों को विकसित करने के लिए एक मल्टीमीडिया पॅकेज विकसित करके उसकी प्रभावशीलता का अध्ययन	100
24.	Mrs. Sonakshi S. Tendulkar	HUMAN VALUES IN HINDUISM, JAINISM, ISLAM, BUDDHISM, SIKHISM AND IN CHRISTIANITY	104
25.	Ms. Pradnya Narendra Khopkar	SANT RAMDAS AND ETERNAL HUMAN VALUES: A PHILOSOPHICAL INQUIRY	111
26.	डॉ संजय शेडमाके	संत गाडगे बाबा की शिक्षाओं के माध्यम से मानवीय मूल्यों की खोज	113
27.	ડૉ.પાયલ પ્રતિક અજમેરી	ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો	116

28.	ગ્રીષ્માકુમારીખુમાનભાઇ પટેલ	અંકલેશ્વરતાલુકાની પ્રાથમિક શાળાઓની શિક્ષિકાઓની સમસ્યા	121
29.	પ્રા.દિશાબહેન જીવાભાઈ વિસિયા	પ્રકલ્પ આધારિત અધ્યયન અને માનવીય મૂલ્યો	125
30.	દિપીકાબેન શાંતિલાલ ધીવર	રામાયણ ગ્રંથમાં માનવીય મૂલ્યો	128
31.	Tandel Bhargavkumar Mahendrabhai	પતંજલિના યોગશાસ્ત્રમાં નિષ્પન્ન થતાં માનવીય મૂલ્યો	133
32.	Mr. Ankur N. Patel	A STUDY OF EFFECTIVENESS OF COMPUTER BASE CONSTRUCTIVISTS LEARNING APPROACH ON ACADEMIC ACHIEVEMENT OF SOCIAL SCIENCE OF STANDARD 9TH STUDENTS	137
33.	Daroga Amrin Gulamsadik	A STUDY ON THE PROMOTION OF HUMAN VALUES IN AN ENGLISH CLASSROOM OF SECONDARY SCHOOLS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF EXPERIENTIAL LEARNING ACTIVITIES	144
34.	Dr. Bijalben R. Mistry	HUMAN VALUES TAUGHT BY SWAMI VIVEKANAND	152
35.	Khushbuben N. Makwana Dr.Patralekha A. Barad	A CONCEPTUAL STUDY ABOUT HUMAN VALUESIN EDUCATIONAL INSTITUTIONS	157
36.	Dr. Mohammed Sohel G. Mulla	BHARTIYA SAINTS AND THEIR GIFT OF HUMAN VALUES : A SPIRITUAL EXPLORATION	162
37.	ડૉ. જીતેન્દ્રભાઈ બી. પટેલ	શાળા શિક્ષણમાં પ્રોત્સાહન આપતા નૈતિક મૂલ્યો અને નીતિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ	166
38.	Dr. Ankita J. Acharya	માનવતાવાદ અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના વિચારો	170
39.	Dr. Mamta P. Acharya	માનવતાવાદ સંદર્ભમાં બુદ્ધનો અભિગમ	173
40.	डॉ महेशभाई ए. वाघेला	उपनिषदों में प्रतिपादित विश्वबन्धुत्व की भावनाका वर्तमान परिप्रेक्ष्य मेंएक अभ्यास	179
41.	ડો. અનિલા એન. સોની	સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં નિષ્પન્ન થતાં માનવ મૂલ્યોનો અભ્યાસ	184

42.	Dr. Shailesh Brahmbhatt	HUMAN VALUES IN HINDUISM	191
43.	Tejalben A. Tailor	EXPLORING THE INFLUENCE OF HUMAN VALUES ON ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN: A COMPREHENSIVE ANALYSIS	194
44.	જાગૃતિબેન જે. પરમાર	વિષય-જીવન મૂલ્યોના વિકાસની આધારશિલા- સંસ્કૃત સુભાષિત	201
45.	Dr. Chhaya Rameshchandra Pandya	સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી સંલગ્ન બી. એડ્. કૉલેજના અભ્યાસક્રમમાં સમાવિષ્ટ જીવન મૂલ્યો	203
46.	પઢિયાર જયેશભાઈ ખુમાનસંગ	રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના તત્વચિંતનમાં માનવમૂલ્યો	207
47.	Naisargi M. Patel	HUMAN VALUES IN THE PRESENT CURRICULUM OF SCHOOL, COLLEGE, AND UNIVERSITY	211
48.	Panchal Parthkumar Bhupendrabhai	HUMAN VALUES IN ANCIENT BHARATIYA SCRIPTURES (RAMAYANA)	212
49.	Chauhan Prachi Manishsinh	શ્રીમદ ભગવદ ગીતા	216
50.	પ્રા. નિકેતાકુમારી સી. ઢીંમર	હિન્દુ ધર્મ, જૈન ધર્મ, ઇસ્લામ,બૌદ્ધ ધર્મ, શીખ ધર્મ અને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં માનવીય મૂલ્યો	220
51.	પ્રા.સુરેશભાઇ જે.ગામીત	ઉચ્ચત્તર માધ્યમિક કક્ષાએ ધોરણ ૧૨ના સમાજશાસ્ત્ર વિષય માંથી નિષ્પન્ન થતાં માનવીય મૂલ્યો	225
52.	अनिरुद्धसिंह योगेन्द्रसिंह राउलजी	भारतीय ग्रंथों में निहित मानवीय मूल्यों पर केंद्रित शिक्षक शिक्षा	229
53.	दिलीपभाई जयसिंग वसावा	भारतीय ज्ञान परंपरा में ग्रंथों का स्थान एवं मूल्य शिक्षा	234
54.	ડૉ. પારૂલબેન બુધાભાઈ ટંડેલ	બી. એડ.ના પ્રશીક્ષણાર્થીઓમાંમાનવીય મૂલ્ય સંદર્ભે સામાજિક મૂલ્યની સમજ અંગેઅભ્યાસ	238
55.	Vaishali Jaydipsinh Dodiya	HUMAN VALUES IN BHAGVAD GEETA	244
56.	Dr. Anilkumar K. Varsat	SWAMI VIVEKANANDA AND HUMAN VALUES: A PHILOSOPHICAL EXPLORATION	248

57.	Dr. Arti Patel	HUMAN VALUES DEPICTED IN THE THOUGHTS OF BHARATIYA PHILOSOPHERS, SWAMI VIVEKANANDA, SARVAPALLI RADHAKRISHNA, SRI AUROBINDO, J.KRISHNAMURTI, OSHO, GHANDHIJI, RAVINDRANATH TAGORE ETC.	255
58.	Dr. Dipak K. Chaudhari	A STUDY OF HUMAN VALUES IN PRESENT CURRICULUM OF SOCIAL SCIENCE AT SECONDARY EDUCATION IN GUJARAT	260
59.	ડૉ. કમલેશકુમાર વી. ડામોર	ધર્મશાસ્ત્ર બાઈબલમાં નિષ્પન્ન થતા માનવીય મૂલ્યો	264
60.	ડૉ. પથિક ડી. બારોટ ગરાસિયા કિર્તીબેન જી.	ભારતીય ફિલોસોફર સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં માનવીય મૂલ્યો	268
61.	ડૉ. જિજ્ઞાસા કે. ચાવડા	શાળા , કૉલેજ અને યુનિવર્સિટીના પ્રવર્તમાન અભ્યાસક્રમમાં માનવીય મૂલ્યો	275
62.	Dr. Punitaben B. Patel	ENVIRONMENT CONSERVATION VALUES IN OUR SCRIPTURES	277
63.	હોટલવાલા સમીરાપરવીન એસ.	સાંપ્રત સમયમાં મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણની જરૂરિયાત અને મહત્વ	280
64.	Sima J Nimbark	IMPORTANCE OF VALUE EDUCATION IN PRESENT SCENARIO	284
65.	યોગેશ એ.પટેલ	પંચતંત્રના ‘કાકોલુકીય’ તંત્રમાં સમાવિષ્ટ માનવીય મૂલ્યો	288
66.	અક્ષયભાઈ બી. ટંડેલ	બી. એડ્અભ્યાસક્રમ અંગે તાલીમાર્થીઓના વ્યક્તિગત મૂલ્યોનો અભ્યાસ	292
67.	ડૉ. દેવાંગના ચેતન ઠક્કર	ઉપનિષદો આધારિતશિક્ષણપ્રણાલિમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો	294
68.	ડૉ. નીતિન વી. વારલી	માનવીય મૂલ્યો તરીકે શિક્ષણમાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનો ફાળો	298
69.	Vipul N. Patel Dr. Naynaben Chauhan	ગાંધીજીના વિચારોમાં દર્શાવવામાં આવેલ માનવીય મૂલ્યો	302
70.	ડૉ. મીનાબેન રામસિંહ પરમાર	ભારતીય ગ્રંથોમાં દર્શાવેલ માનવીય મૂલ્યોને વિકસાવવામાં અધ્યાપકની ભૂમિકા	305
71.	ડૉ. પથિક ડી. બારોટ પટેલ અનિતાબેન કે.	ભારતીય ફિલોસોફર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના વિચારોમાં માનવીય મૂલ્યો	309

72.	પટેલ અર્ચના બળવંતરાય	સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારમાં વ્યક્ત માનવ મૂલ્યો	314
73.	Shitalben Bhupendrbhai Tailor	વૈદિક સાહિત્યમાં પ્રયુક્ત સૂક્તિઓ	319
74.	Zala Annapurnaben Dasharathsinh Dr. Rajendrabhai B. Patel	CRITICAL ANALYSIS OF TEACHER EDUCATION INCONTEXT OF NEP 2020 AND INDIAN SCRIPTURES	322
75.	ચૌધરી રીંકલકુમારી એ.	ભારતીય શાસ્ત્રોમાં માનવીય મૂલ્ય	326
76.	Dr. Anita K. Patel	HUMAN VALUES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS	329
77.	ડૉ. ભાવેશ એમ. મોદી અક્ષિતા પી. ગાંધી	સંસ્થાકીય ભાવાવરણમાં માનવીય મૂલ્યોની ઓળખ અને સંવર્ધન	333
78.	Ms. Bhavnaben Kiritbhai Bhavsar	HUMAN VALUE IN HINDUISM, BUDDHISM, SIKHISM, ISLAM, JAINISM, CRITICISM	338
79.	દિવ્યા વી. પટેલ	બંધારણીય મૂલ્યો નું મહ્ત્વ પડકારો તથા ઉપાયો	343
80.	Dr. Anjali B. Naik	રામાયણની રચનામાંથી નિષ્પન્ન થતા માનવ મૂલ્યો	345
81.	ડૉ. મનિષ એમ. પટેલ	ભારતીય શિક્ષણના તાત્વિક આધારો અને શિક્ષણના મૂળ તત્વો	350
82.	ડૉ. નિર્મલકુમાર કે. પટેલ	ધોરણ-૧૦ ના ગુજરાતી વિષયના પાઠ્યપુસ્તકમાં નિષ્પન્નથતાં મૂલ્યો	354
83.	ડૉ. પલ્લવીબેન કે. કાપડિયા	શ્રી વલ્લભાચાર્યજી નિર્દિષ્ટ માનવીય મૂલ્યોનો અભ્યાસ	360
84.	ડૉ. રામ લીલાભાઇ વિસાણ	ગાંધીજીના મતે મુલ્યશિક્ષણ	364
85.	डॉ. नीरज एम. राज्यगुरु	मूल्य शिक्षा के प्रयोग	366
86.	ડૉ. જયંતિલાલ. બી.બારીસ	ડૉ સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન તરફથી પ્રેરણાત્મક મૂલ્યો– વ્યવસાયિક નીતિશાસ્ત્ર અને માનવ મૂલ્યો	371
87.	डॉ. जयश्री कांतिलाल दवे	आचार्य कौटिल्य के नीतिसूत्रों मेंनिरुपित मूल्यविचार	375
88.	ક્રિષ્નાકુમારી એન. ઠાકોર	ધરમપુર તાલુકાની ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળામાં ગુજરાતી ભાષા વિષયની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિ	379
89.	Dr. Bhavesh M. Modi Boda Shruti S.	પતંજલિ યોગશાસ્ત્રમાંથીસંક્રાંતિત થતાં માનવીય મૂલ્યો	382
90.	પ્રા.પરવીનબાનું કે.અનસારી	ઇસ્લામ ધર્મમાંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો	388

91.	સંજય સી. પટેલ ડૉ.નયનાબેન બી. ચૌહાણ	પ્રાથમિક શિક્ષણમાં મૂલ્યોની જરૂરિયાત	393
92.	અમિતકુમાર એસ. યાદવ ડૉ. પત્રલેખા એ. બારડ	માનવ જીવનના મૂળભૂત મૂલ્યો	396
93.	ડૉ. વૈશાલી બી. દેસાઇ	વૈદિક સાહિત્યમાં ષડ્વેદાંગસૂત્રોમાં સમાવિષ્ટ વિવિધ સંસ્કારો દ્વારા મૂલ્યશિક્ષણ	403
94.	જાગૃતિબહેન એચ. ટંડેલ	પંચતંત્રમાં દર્શાવાયેલ માનવમૂલ્યો.	407
95.	Dr. Rahulkumar R. Tandel	VALUE BASED EDUCATION IS THE ONLY SOLUTION TO THE PROBLEM OF CRISIS OF MORAL VALUES AMONG THE YOUTH OF INDIA	410
96.	Raval Sagar Bhaveshkumar	INTEGRAL HUMANISM AND INDIAN EDUCATION SYSTEM	414
97.	Mr. Rakeshkumar H. Dangodara	મૂલ્યો આધારિત શિક્ષણ	423
98.	Miss. Jyoti Singh Dr. Rajesh Kumar Pandey	A STUDY ON DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IN INDIAN CONTEXT	428
99.	डॉ. भाविका एस. पटेल	हिंदी कविताओं में राष्ट्रीय मूल्यों की अंतरंग परताल	443
100.	કલ્પેશ નરેન્દ્રભાઈ સોલંકી	રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ - 2020 : બાળકોનો મૂલ્ય સંદર્ભે સર્વાંગી વિકાસમાં પ્રારંભિક શિક્ષણ	449
101.	Mr. Prashant Kumar singh Dr. Amitkumar R. Mali	माध्यमिक कक्षा के गणित पाठ्यपुस्तको में प्रस्तुत गणितशास्त्रीयों के प्रदान का गाणितिक अभिवृत्ति के सन्दर्भ में समीक्षात्मक अभ्यास	455
102.	ડ્રાઈવર અનીસાબીબી હુસેનભાઈ	ધોરણ૯ના સંસ્કૃત વિષયનાપાઠ્યપુસ્તકમાંથી માનવીયમૂલ્યોનીતારવણી	461
103.	Dr. Bhavesh Raval	INCLUSION OF HUMAN VALUES IN TEACHER EDUCATION THROUGH BHARATIYA SCRIPTURES	468
104.	Anshika Akshaysinh Chudasama Akshaysinh Chudasama	PROMOTING INCLUSIVITY AND DIVERSITY IN EDUCATION: NEP 2020 AND BHARTIYA SCRIPTURES	472
105.	Dr. Jignesh J. Rathod	ભારતીયગ્રંથોમાં માનવ મૂલ્યોઅને વર્તમાન સમયમાં તેનું મહત્વ	480
106.	માધ્વીકા પી. વેકરીયા	રામાયણકાલીન શાસનવ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થાઅને કુટુંબવ્યવસ્થામાંથીનિષ્પન્ન થતાંમૂલ્યો	484

107.	મનોજ એચ. રાઉત	મૂલ્ય શિક્ષણનાં આધારસ્તંભો પરિવાર , શાળા, સમાજ	489
108.	Dr. Meghaben Narendrabhai Chaudhari	NEP 2020 અને માનવીય મૂલ્યો	494
109.	ગીતાબેન હસમુખભાઈ વસાણી	પુરાણોમાં દેવર્ષિ નારદ અને માનવીય મૂલ્યો	497
110.	જાગૃતિ આઈ. સોલંકી	પંચતંત્રનાં મૂલ્યોની સાંપ્રતકાલીન પ્રસ્તુતતા	500
111.	રેખાબેન એસ. પટેલ	એકવીસમી સદીનું લક્ષાંક : મૂલ્યોનું પુનઃ પ્રસ્થાપન	504
112.	Ms. Kaushani S. Patel	THINKING PROCESS IN SHRIMAD BHAGVAD GITA	507
113.	ઉર્વી હસમુખભાઈ ટંડેલ	રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના વિચારોમાંથી નિષ્પન્ન થતા માનવ મૂલ્યો	511
114.	Maj. Dr. Bhavesh H. Devta	HUMAN VALUES IN HINDUSIM, JAINISM, ISLAM, BUDDISM, SHIKHISM AND IN CHRISTANITY	515
115.	Mrs. Anupama Akella Dr. Kinnary B. Patel	HUMAN VALUES IN THE PRESENT CURRICULUM OF SCHOOL, COLLEGE & UNIVERSITY	521
116.	Kajal Bharatsinh Thakor	હિન્દુ ધર્મમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	525
117.	Piyush Patel Dharmik Chauhan	A STUDY OF HUMAN ETHICS IN MAHAKAVI KALIDASA'S EPICS	528
118.	Dr. Nehal Shingala	HUMAN VALUES IN VEDIC	533
119.	Dr. Bhavesh S. Thakkar	A STUDY OF HUMAN VALUES INCORPORATED IN THE TWO YEARS B.ED. PROGRAMME	536
120.	Dr. Pareshkumar Ukabahi Mordhara Dr. Ashok Dhanusdhari Gaur	VALUES AND RESPONSIBLE CITIZENSHIP	540
121.	Dr. Jayesh Patel Dr. Kalpesh Patel	SHRIMADBHAGWATGITA - HUMAN VALUES &THECHARACTERISTICS FOR HUMAN SUPERIORITY IN 21st CENTURY	543
122.	શ્રી અશ્વિનકુમાર એચ. રાઠવા	રામાયણ ગ્રંથમાં માનવીય મૂલ્યો અને તેનો જીવનમાં ઉપયોગ	547
123.	Divyaniben S. Tandel Dr. Amitkumar R. Mali	HUMAN VALUES EXPRESSED IN SMT. PRATIBHA PATIL'S CONVOCATION SPEECHES	553
124.	Hastiben Vinodbhai Patel	ગાયત્રી મંત્રમાંથી થતા નિષ્પન્ન માનવીય મૂલ્યો	560

125.	નિલેશ. બી. બથવાર પ્રો.(ડૉ.)દીપુબા દેવડા	ભારતીય વિરાસતમાં જોવા મળતા મૂલ્યો	565
126.	Patel Khushbu Dineshbhai Dr. Kirtiben Thakr	બી.એડ્.કોલેજના તાલીમાર્થીઓના પ્રવર્તમાનમૂલ્યો અંગેનો અભ્યાસ	571
127.	Dr. Rohit S. Valand	શ્રીમદ્ ભગવદગીતામાં નિહિત માનવીય જીવન મૂલ્યો	575
128.	सौ. अर्चना रमेश भालेवार	संत ज्ञानेश्वरांचे जीवन व कार्य - एक अभ्यास	578
129.	ડો.સમીર બી વાઘરોડીયા	રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ અંતર્ગત માનવીય-નૈતિક અને બંધારણીય મૂલ્યો	584
130.	Urja Sanjaykumar Patel	HUMAN VALUES IN BHARATIYA SCRIPTURES	591
131.	ડો.ઇન્તેખાબ અનસારી	ભારતીય મૂલ્યોની જાળવણી સામેના પડકારો	596
132.	Dr. Japan Desai	CONCEPTSOF VALUES FOR DETERMINE THE PAST, PRESENT AND FUTURE	600
133.	Nikhilkumar K. Patel Dr. Kinnariben B. Patel	ભારતીય ગ્રંથ વચનામૃત માંથી નિષ્પન્ન થતું નૈતિક મૂલ્ય	603
134.	Vaidehi Brahmbhatt Dr. Amitkumar R. Mali	SEL IN NEP 2020 : EDUCATION SYSTEM TOWARDS HUMAN VALUES	606
135.	Dr. Narendrasinh Pratapsinh Gohil	DEVELOPMENT AND TRYOUT OF E-CONTENT ON HUMAN VALUES DEPICTED IN THE THOUGHTS OF GANDHIJI	610
136.	Pro. Nimesh B Patel	THE ROLE OF THE PRINCIPAL IN DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL ATMOSPHERE IN PRIMARY SCHOOL IN NAVSARI DISTRICT	613
137.	ડો. અલ્કેશકુમાર બી. પટેલ	વર્તમાન સમયની જરૂરીયાત : મૂલ્ય શિક્ષણ અને શિક્ષકની ભૂમિકા	616
138.	ડો.મેરામણ એ.વૈરૂ	ધોરણ – ૯ ના ગુજરાતી પાઠ્યપુસ્તકના અભ્યાસક્રમમાં નિષ્પન્ન થતું સામાજિક મૂલ્ય	621
139.	ડૉ. ભાવનાબેન મહેશચંદ્ર મહેતા	શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં ગૃહિત માનવીય મૂલ્યો	625
140.	Dr. Dipika Patel Dr. Mehul Dave	THE BHAGAVAD GITA -A BHARTIYA SCRIPTURE AND THE ART OF LEADERSHIP AND DECISION MAKING IN THE CONTEMPORARY ERA	629
141.	ડો. અર્ચના ડી. પટેલ	ઉચ્ચતર પ્રાથમિક કક્ષાએ સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યનો અભ્યાસ	636

142.	Dr. Jay Vyas	NURTURING VALUES : EXPLORING THE IMPACT OF VALUE EDUCATION ON PERSONAL DEVELOPMENT	640
143.	જયદિપ એસ. સવનિયા	ભગવદ્ગીતામાં પ્રદર્શિત થતાં મુખ્યમાનવમૂલ્યો : ધર્મ,કર્મ,ભક્તિ,જ્ઞાન	645
144.	ડૉ. અરુણ ટંડેલ	શ્રીમદ ભગવદ ગીતા માં સમાવિષ્ટ માનવીય મૂલ્યો સંદર્ભે શાંતિ	650
145.	Dr. Dhiraj R. Parmar	HUMAN VALUES TAUGHT BY GANDHIJI	652
146.	ડૉ. વિમુખભાઈ યુ. પટેલ	વાલ્મીકિ રચિત રામાયણના સામાજિક મૂલ્યો અને તેની જીવન પર અસર	657
147.	Dr. Prakash N. Patel	શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાંથી પ્રગટ થતી મૂલ્યમીમાંસા	660
148.	કિંજલબેન આર.પ્રજાપતિ	પંચતંત્રની બોધકથાઓમાંથી નિષ્પન્ન થતા માનવીય મૂલ્યો	665
149.	ડૉ. ગુંજન વશી	યોગવિદ્યા : અષ્ટાંગ યોગ	670
150.	Dr. Riddhi A. Desai	UNVEILING THE SOUL OF BHARATIYA CULTURE : EXPLORING THE HUMAN VALUES THAT DEFINE US	673
151.	પ્રા.રણમલ કે. રાતિયા	ધોરણ-૧૦ નાસંસ્કૃતવિષયનાપાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમમાંથીનિષ્પન્નથતાંમાનવીયમૂલ્યો	679
152.	Miteshkumar Amratbhai Patel	THE NATIONAL EDUCATION POLICY 2020	684
153.	ડૉ. દીપ્તિ બી. કુંડલ	ગુજરાતી ભાષાની ધૂળિયે મારગ કવિતામાંથી ફલિત થતાં ભારતીય મૂલ્યો	693
154.	ડો.રોહિત.સી.પટેલ	શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં જોવા મળતા મૂલ્યો	696
155.	ડૉ. દક્ષાબેન બી.પટેલ	નવી શિક્ષણનીતિ 2020 અને ભારતીય ગ્રંથોના મૂલ્યો: શૈક્ષણિક સુધારણા માટે સુમેળભર્યું મિશ્રણ	701
156.	ડૉ. મહેન્દ્રકુમાર આર. પટેલ	ભારતીય લોકસાહિત્યમાં માનવીય મૂલ્યો	703
157.	Dr. Jyoti Rupinkumar Raval	THE ETERNAL WISDOM OF BHARATIYA SAINTS: COMPASSION, KNOWLEDGE, AND LOVE	706
158.	કૌશિકા મનહરભાઈ વાઘેલા ડૉ. નરેશભાઈ રોહિત	વર્ગખંડ શિક્ષકોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલ્યશિક્ષણ એક અભ્યાસ	713
159.	સોલંકી દેવેન્દ્રકુમાર બી.	અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્.કૉલેજના તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તમાન મૂલ્યોનો અભ્યાસ	719

160.	Avani Shakarbhai Patel	યોગદર્શનમાં માનવમૂલ્યો	724
161.	ટંડેલ પૂજાબહેન અમૃતભાઇ	ભારતમાં આદર્શ રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાંથી નિષ્પન્ન થતા મુલ્યો	728
162.	ગીતાબેન હસમુખભાઈ વસાણી	શ્રી અરવિંદકૃત 'સાવિત્રી' મહાકાવ્યમાં નિરુપિત અધ્યાત્મ અને માનવીય મૂલ્યો	731
163.	ડૉ. દિલીપભાઈ એમ. પટેલ	ભારતીય ફિલોસોફર સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં દર્શાવવામાં આવેલ માનવીય મૂલ્યો	733
164.	ભાવિક બી. ટંડેલ	ભારતના નવનિર્માણ માટે ઓશો દ્વારા નિર્દિષ્ટ મૂલ્યો	736
165.	Ishan Modi Indra Patel Akshay Modi	A MODERN SCRIPTURE SHARING ANCIENT VALUES : SATSANG DIKSHA BY HH MAHANT SWAMI MAHARAJ	740
166.	Dr. Pabhat M. Kasra	પંચતંત્રના મતે માનવ મૂલ્યો	746
167.	Dr. Hirenkumar Dineshbhai Patel	DISCOVERY OF VARIOUS HUMAN VALUES AND MORAL LESSONS IN THE STORIES OF VISHNU SHARMA'S *PANCHATANTRA*	750
168.	Dr. Bhumikaben J. Makwana Dr. Arvindbhai P. Makwana	HUMAN VALUES DEPICTED IN THE THOUGHTS OF BHARATIYA PHILOSOPHER : OSHO	756
169.	Pooja Virangbhai Panchal	ગાંધીજીના જીવનમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	763
170.	આહિર અંકિત એસ.	"જસ્ટએક મિનિટ" પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટમુલ્યો.	766
171.	પ્રા. ડૉ . નમ્રતા કાંતિલાલ પટેલ	એ. એમ. પટેલ (દાદા ભગવાન) કથિત આપ્તસૂત્રોમાંથી નિષ્પન્ન થતાં માનવ વ્યવહારના મૂલ્યો	769
172.	Dr. Kalpeshkumar K. Tandel	EXPOSING HUMAN VALUES AS FORMULATED BY SANT TUKDOJI MAHARAJ	775
173.	Dr. Gayatri R. Patel	A STUDY OF HUMAN VALUES DEPICTED IN THE POPULAR PRAYER-JIVAN ANJALI THAJO	776
174.	Dr. Shitalkumari Narsinhbhai Vasava	ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાં નિરૂપિત માનવ મૂલ્યોનો અભ્યાસ	781
175.	ડૉ. ફાલ્ગુની એસ. વાંસિયા	રંગ અવધૂતના સાહિત્યમાંથી નિષ્પન્ન થતા મૂલ્યો	787
176.	Dr. Kiritkumar R. Chauhan	INTEGRATING VALUE BASED IDEAS OF SHRI ARVIND GHOSH WITH EDUCATION	793

177.	प्रा. डॉ. अरुणाबहन आनंदकुमार कसवाला	स्वामी विवेकानंदजी की मानव निर्माणकारी मूल्य शिक्षा: वर्तमान परिप्रेक्ष्य	797
178.	હળપતિ આશા સુરેશ આહિર હેમાક્ષી આર.	दीपज्योतिमंत्रમાં પ્રગટ થતા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો	803
179.	Bharti Dhimmar	શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	807
180.	Patel Hiral Prafulkumar	ભારતીય સંત પ્રમુખસ્વામી મહારાજના વ્યક્તિત્વમાં જોવા મળતાં માનવીય ગુણો	810
181.	Mali Jashoda Prabhuram	ભારતીય દર્શનશાસ્ત્ર (હનુમાન ચાલીસા) માં નિરૂપણ થતા માનવીય મૂલ્યો	814
182.	Jeel Jayantilal Prajapati	પંચતંત્રમાં માનવીય મૂલ્યો	817
183.	Patel Jinalben Chhaganbhai	વિવેકાનંદનોશૈક્ષણિક વિચારઅનેઆજનાસમયનું શૈક્ષણિક સિસ્ટમ	820
184.	Jha kalpna Kumari Rambabu	सरदार वल्लभभाई पटेल का दिखाएं गए मानवीय मूल्य	825
185.	Lad Rinkalkumari Hemantbhai	રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 અને ભારતીય ગ્રંથોના મૂલ્યો	827
186.	પટેલ માનસીબેન રવજીભાઈ	ચાણક્ય નીતિમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	830
187.	Nilpa R. Patel	THE JOURNEY OF HUMAN VALUES FROM INDIAN ANCIENT SCRIPTURES TO NEP-2020	833
188.	પટેલ અમિષાકુમારી મૂકેશભાઈ	ગાંધીજીના વિચારોમાં માનવીય મૂલ્યો	836
189.	Priyalkumari Ramanbhai Patel	ગાંધીજીની આત્મકથા “સત્યના પ્રયોગો” માંથી પ્રાપ્ત થતા માનવીય મૂલ્યો	840
190.	પટેલ રિયાકુમારી ઉત્તમભાઈ	પતંજલિ યોગશાસ્ત્રમાં માનવીય મૂલ્યો	843
191.	ચૌધરી સરસ્વતીબેન બકુલભાઈ	ધોરણ-૯ના ગુજરાતી વિષયના પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો	847
192.	Patel Mehul Pandey Rohit	APPROACH OF HUMAN VALUES IN THE PRESENT CURRICULUM OF IITE UNIVERSITY	851
193.	Ujalaben Ramubhai Bhagariya	ગાંધીજીના મહાવ્રતો થકી જીવન ઉપયોગી મૂલ્યો	856
194.	ટંડેલ વિશાખા દિનેશભાઈ	સ્વામી વિવેકાનંદના વ્યક્તિત્વમાં માનવીય મૂલ્યો	858
195.	Vrutika Jikesh Patel	WHAT BHAGAVAD GITA TEACHES US!	861
196.	ભાનુશાલી શ્રદ્ધા મહેન્દ્રભાઈ	ભારતીય સોળ સંસ્કારોના રહેલાં માનવીય મૂલ્યો	864

197.	Tandel Ankitaben Rajanikant	શ્રીમદ્ ભગવદગીતામાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	868
198.	ચૌધરી તરૂણભાઈ અશ્વિનભાઈ	મીરાંબાઈના જીવનમાંથી નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો	870
199.	પટેલ સોનાલી પી.	શ્રીમદ્ ભગવદ્-ગીતામાં સ્થિત કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિનું મૂલ્ય	872
200.	Jinisha Gaurang Pandya	શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ રચિત દત્તબાવની માંથી મળતા માનવીય મૂલ્યો	876
201.	પટેલ માનસીકુમારી પ્રકાશભાઈ	ભારતીય તત્વજ્ઞાની સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં દર્શાવેલ માનવમૂલ્યો	878
202.	ગાંગોડા વૈશાલીબેન જૈસીંગભાઈ	ગાંધીજીના વિચારોમાં માનવીય મૂલ્યો	882
203.	દ્રષ્ટિ વી. દોડિયા	ઉપનિષદ અને માનવીય મૂલ્યો	885
204.	ભાર્ગવકુમાર વી. રોહિત	ભીષ્મ પિતામહના જીવનમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	889
205.	રેણુકાકુમારી ભારતસિંહ ઠાકોર	સુંદરકાંડમાંરહેલા માનવીયમૂલ્યો	893
206.	Bhavinkumar Laxmanbhai Ahir	પંચતંત્રની વાર્તામાંથી નિષ્પન્ન થતા માનવ મૂલ્યનો જીવનમાં વિનિયોગ	895
207.	રાઠોડ પિનલ વિજયભાઈ	હિન્દુ ધર્મમાં સાંસ્કૃતિક પ્રતીકોમાં માનવીય મૂલ્યો	898
208.	ચૌધરી હેમાનીબેન નાગીનભાઈ	ગાંધીજીના વિચારમાં,વાણીમાં અને વર્તનમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો	901
209.	સરસ્વતીબેન પી.રાઠોડ	वैदिकवाङ्मय: માં માનવીયમૂલ્યો	904
210.	ટંડેલ ધર્મિષ્ઠા હરિશચંદ્ર	મહાભારતમાં રહેલ માનવતાના મૂલ્યો	907
211.	Dr. Kinnary Patel Manali Khushalbhai Patel	**વૈદિક સાહિત્યમાં માનવીય મૂલ્યો**	909
212.	પરિમલ ડી. પટેલ	જીવનનું અમૃત મંથન : મૂલ્ય શિક્ષણ	912
213.	Ankitaben Ashokbhai Dhimmar	EDUCATIONAL IMPLICATIONS OF 'BHAGVAD GITA' IN PRESENT TIME	915
214.	Kunjal M. Tandel	HUMAN VALUES IN BHARTIYA SCRIPTURES	917
215.	Dr. Kiran Prakash Chikate	HUMAN VALUES AND BHARTIYA CULTURE	923
216.	ડૉ. સારીકા આર. પટેલ	ગર્ભઉપનિષદ નિહિત ગર્ભસંસ્કાર	928

217.	ડૉ. ગીતાબેન અંબેલાલ પટેલ.	ઉપનિષદોમાં વ્યક્ત થતું જીવન મૂલ્ય.	932
218.	ડૉ. ભાવિનાબેન આર. દેસાઈ	હિન્દુધર્મ, જૈનધર્મ, ઈસ્લામ, બૌદ્ધ, શીખ ધર્મ અને ખ્રિસ્તીધર્મના માનવીય મૂલ્યો.	937

ઉચ્ચતર પ્રાથમિક કક્ષાએ સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યનો અભ્યાસ

ડો. અર્ચના ડી. પટેલ
એસોસિએટ પ્રોફેસર
વૈદ્યશ્રી એમ. એમ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન,
૬૨૭ – ગુલબાઈ ટેકરા, એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

- **પ્રસ્તાવના:**

જીવનમાં મૂલ્યોની આગવી અગત્યતા છે. "મૂલ્ય માણસને આદર્શ જીવન જીવવાની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે અને તે માનવને વિકાસના પંથે દોરે છે." – ગાંધીજી. આજના સમાજમાં સર્વત્ર મૂલ્યની કસોટી સર્જાઈ છે ત્યારે મૂલ્ય શિક્ષણ જરૂરી જ નહીં પણ અનિવાર્ય છે. માનવીના ઘડતરમાં મુખ્યત્વે ત્રણ પરિબળો મહત્વના છે: કુટુંબ, શાળા અને સમાજ. આજની શિક્ષણ વ્યવસ્થા પ્રમાણે મોટા ભાગનો સમય વિદ્યાર્થી શાળામાં વિતાવે છે ત્યારે મૂલ્ય ઘડતરમાં શાળાનું વિશેષ પ્રદાન છે. બાળક જ્યારે ધોરણ - ૬ માં પ્રવેશે છે ત્યારે શિક્ષક જો બાળપણથી જ તેનામાં મૂલ્યનું ઘડતર કરે તો તે સારો નાગરિક અને માનવ બને છે. બાળક માટે શિક્ષકનું આચરણ જ મૂલ્ય શિક્ષણનો સંદેશ બની જાય છે અને આવા મૂલ્ય નિષ્ઠ શિક્ષક જ્યારે શાળામાં હોય ત્યારે વર્ગમાં સ્વર્ગનું નિર્માણ થાય છે. પ્રત્યેક શૈક્ષણિક સંસ્થાનું કર્તવ્ય છે કે નૈતિક મૂલ્યોની સુરક્ષા અને સંવર્ધન કરે અને આ કાર્ય શાળાના અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તક દ્વારા કરી શકાય છે માટે સંશોધકે આ વિષયમાં સંશોધન કાર્ય કર્યું છે.

- **અભ્યાસના હેતુઓ:**

૧) મૂલ્ય અને મૂલ્યના પ્રકારનો અભ્યાસ કરવો.
૨) ધોરણ – ૬: સત્ર - ૧ અને સત્ર - ૨ ના પાઠ્યપુસ્તક તેમજ તેમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યનો અભ્યાસ કરવો.
3) ધોરણ – ૭: સત્ર - ૧ અને સત્ર - ૨ ના પાઠ્યપુસ્તક તેમજ તેમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યનો અભ્યાસ કરવો.
૪) ધોરણ – ૮: સત્ર - ૧ અને સત્ર - ૨ ના પાઠ્યપુસ્તક તેમજ તેમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યનો અભ્યાસ કરવો.

- **મૂલ્યનો અર્થ:**

મૂલ્ય શિક્ષણમાં રહેલ મૂલ્ય શબ્દનો અર્થ સમજવો જરૂરી છે. મૂલ્યનો સામાન્ય અર્થ છે 'કિંમત'. સંસ્કૃતમાં મૂલ્ય માટે 'શીલ' શબ્દ પ્રયોજાય છે. Oxford Dictionary પ્રમાણે મૂલ્ય એટલે Value. મૂલ્ય અંગે ચિંતકોના મંતવ્ય જોઈએ તો,

- "મૂલ્યો એ માનવીને માનવીય જીવન જીવવાનો રાહ ચીંધે છે. શિક્ષણનું ધ્યેય એક સારી વ્યક્તિ તૈયાર કરવાનું છે." - જ્હોન ડ્યૂઇ
- "આદર્શ જીવન જીવવાની અગ્રતા આપે તે મૂલ્ય" - ઓલપોર્ટ
- "મૂલ્ય એટલે જીવનરીતિમાં વણાયેલો વિવેક" - કાકા સાહેબ કાલેલકર
- **મૂલ્યના પ્રકાર:**

મૂલ્યોના પ્રકાર અનેક રીતે પાડવામાં આવે છે. કેટલાક મૂલ્યો શાશ્વત મૂલ્યો છે જે અનિવાર્ય છે અને આ મૂલ્યો વ્યક્તિના વલણો ઘડવાનું કાર્ય કરે છે. સત્ય, પ્રેમ ,અહિંસા, શાંતિ વગેરે કેટલાક મૂલ્યો પરિવર્તનશીલ છે. જે સામાજિક અને આર્થિક જરૂરિયાત પ્રમાણે સતત પરિવર્તન પામતા રહે છે. મૂલ્યોના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે પાડવામાં આવે છે:

૧) **વ્યક્તિગત મૂલ્ય:** આ મૂલ્યમાં આત્મવિશ્વાસ, નિષ્ઠા, ચારિત્ર્ય, શ્રમનું ગૌરવ, કર્તવ્ય પરાયણતા, સહિષ્ણુતા, નેતૃત્વ વગેરે મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે.
૨) **સામાજિક મૂલ્ય:** જેમાં બંધુત્વ, કૌટુંબિક ભાવના, સહકારની ભાવના, જાહેર મિલકતની જાળવણી વગેરે મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

૩) **આર્થિક મૂલ્ય:** જેમાં ઉત્પાદન ક્રમ, અર્થવ્યવસ્થા વગેરે મૂલ્યનો સમાવેશ થાય છે.

૪) **નૈતિક મૂલ્ય :** જેમાં પ્રમાણિકતા, માનવતા, નિખાલસતા, ખેલદિલી, શુદ્ધતા, નૈતિક હિંમત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૫) **સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય:** જેમાં સ્વાશ્રય, નમ્રતા, ચોરી ના કરવી, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, સર્વધર્મ સમભાવ, જૂઠ ના બોલવું, સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી વગેરે મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

૬) **રાષ્ટ્રીય મૂલ્ય:** જેમાં વતનપ્રેમ, પર્યાવરણની જાળવણી, રાષ્ટ્રપ્રેમ, નિરક્ષરતા નિવારણ, સ્વઅર્પણની ભાવના વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૭) **આધ્યાત્મિક મૂલ્ય:** જેમાં સુખ, શાંતિ, તપશ્ચર્યા, ધાર્મિકતા, પ્રભુપ્રેમ, આધ્યાત્મિક વલણ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૮) **આંતરરાષ્ટ્રીય મૂલ્ય:** જેમાં વિશ્વ નાગરિકતા, વિશ્વ બંધુત્વ, સૌંદર્ય અનુભૂતિ, પારસ્પરિક સહમતિ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

- **અભ્યાસનું સાધન:** પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ધોરણ-૬, ૭ અને ૮ નાં સત્ર - ૧ અને સત્ર - ૨ ના સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
- **માહિતીનું એકત્રીકરણ અને પૃથક્કરણ:** પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે ધોરણ - ૬, ૭ અને ૮ નાં સત્ર - ૧ અને સત્ર - ૨ ના સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકનાં પ્રત્યેક એકમનો અભ્યાસ કર્યો છે અને તેમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યોની નોંધ કોષ્ટક સ્વરૂપે કરવામાં આવી છે. જે નીચે મુજબ છે :

ધોરણ – ૬: સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક

સત્ર – ૧			સત્ર - ૨		
ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો	ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો
૧	चित्रपदानि	આત્મવિશ્વાસ	૧	मम अङ्गानी	સ્વચ્છતા
૨	आकाश: पतति	નિર્ભય	૨	दक्षिण पादम	સહકારની ભાવના, બંધુત્વ
૩	लेखनम	ચોકસાઇ	૩	करोमि	સર્વધર્મ સમભાવ, ઉત્સાહ
૪	सङ्ख्या	આત્મવિશ્વાસ	૪	प्रहेलिका:	આનંદ, સમયનું મહત્વ
૫	हस्ती हस्ती हस्ती	સૌંદર્ય અનુભૂતિ	૫	ममविद्यालय	જાહેર મિલકતની જાળવણી
૬	सप्त वासरा:	આત્મવિશ્વાસ	૬	भवतु भारतम	વતનપ્રેમ, દેશભક્તિ
૭	करोति	કર્તવ્ય પરાયણતા	૭	सुभाषितानि	વિદ્યા, દાનનું મહત્વ
૮	काकस्य चातुर्यम	ચતુરાઇ	૮	जन्मदिनोत्सव:	કૌટુંબિક ભાવના
૯	समय:	સમયનું મહત્વ	૯	सूक्तय:	સત્ય, મહેનત, ચારિત્ર્ય ઘડતર, પર્યાવરણ જાળવણી

ધોરણ – ૭: સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક

સત્ર – ૧			સત્ર - ૨		
ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો	ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો
૧	चित्रपदानि	આત્મવિશ્વાસ	૧	प्रहेलिका	આનંદ
૨	मेघोवर्षति	શ્રમનું ગૌરવ, પર્યાવરણની જાળવણી	૨	वार्तालाप:	સુટેવોનું ઘડતર

3	कोरुक	સ્વાસ્થ્યની જાળવણી	3	सुभाषितानि	પરિશ્રમ, સાહસ, એકતા, ધીરજ, પ્રભુપ્રેમ
૪	हास्ययोग:	રમૂજ	૪	धरागुर्जरी	રાષ્ટ્ર પ્રેમ, સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી
૫	चटक ! चटक !	પર્યાવરણની જાળવણી	૫	योजक: तत्र दुर्लभ:	દોષ મુક્તિ
૬	सङ्ख्या	આત્મવિશ્વાસ	૬	विज्ञानस्य चमत्कारा:	પરસ્પરની સહમતી
૭	विश्वासो नैव कर्तव्य	પ્રમાણિકતા	૭	सूक्तय:	શ્રદ્ધા, સંઘભાવના, મૈત્રી
૮	समय:	સમયનું મહત્વ			
૯	आम्लं द्राक्षाफलम	પરિશ્રમ, સંતોષ			

ધોરણ – ૮: સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક

સત્ર – ૧			સત્ર - ૨		
ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો	ક્રમ	એકમનું નામ	સામાવિષ્ટ મૂલ્યો
૧	चित्रपदानि	આત્મવિશ્વાસ	૧	पुत्री मम खलु निद्राति	માતૃપ્રેમ
૨	चित्रपदानि	આત્મવિશ્વાસ	૨	खेल महोत्सव:	ખેલદિલી, પરિશ્રમ
3	आत्मश्रद्धाया: प्रभाव:	આત્મવિશ્વાસ	3	प्रहेलिका	આનંદ
૪	एहि सुधीर	સ્વ અર્પણની ભાવના, દેશપ્રેમ	૪	प्रेरणादीप चाणक्य	પરોપકાર
૫	शीलाया: प्रवास:	નેતૃત્વ, સહકાર, કર્તવ્ય પરાયણતા	૫	प्रभात वर्णनम	સૌંદર્ય અનુભૂતિ
૬	विनोदपदयानि	આનંદ	૬	रमणीय नगरी	સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી
૭	सङ्ख्या	આત્મવિશ્વાસ	૭	सुभाषितानी	વિદ્યાનું મહત્વ, શુદ્ધતા, પરોપકાર
૮	ममदिनचर्या	નિયમિતતા	૮	मनुष्यसिंहयो: मैत्री	મિત્રતા, પશુપ્રેમ
૯	भाषा सज्जता	ચોકસાઇ			

- **સંશોધનના તારણો:** માહિતી એકત્રીકરણ અને પૃથ્થકરણના અંતે નીચે મુજબના તારણો જોવા મળે છે:

૧) ધોરણ – ૬ સત્ર – ૧ માં આત્મવિશ્વાસ, નિર્ભયતા, ચોકસાઈ, સૌંદર્ય અનુભૂતિ, કર્તવ્ય પરાયણતા, ચતુરાઈ, સમયનું મહત્વ વગેરે જેવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ છે.

૨) ધોરણ – ૬ સત્ર – ૨ માં સ્વચ્છતા, સહકારની ભાવના, બંધુત્વ, સર્વધર્મ સમભાવ, સુટેવનું ઘડતર, આનંદ, જાહેર મિલકતની જાળવણી, વતનપ્રેમ, દેશભક્તિ, વિદ્યાદાનનું મહત્વ, કૌટુંબિક ભાવના, સત્ય, ચારિત્ર્ય ઘડતર, મહેનત, પર્યાવરણની જાળવણી જેવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ છે.

3) ધોરણ – ૭ સત્ર – ૧ માં આત્મવિશ્વાસ, શ્રમનું ગૌરવ, પર્યાવરણની જાળવણી, વાક્યની જાળવણી, રમુજ, પ્રમાણિકતા, સમયનું મહત્વ, પરિશ્રમ અને સંતોષ જેવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ છે.

૪) ધોરણ – ૭ સત્ર – ૨ માં આનંદ, સુટેવોનું ઘડતર, પરિશ્રમ, સાહસ, ધીરજ, એકતા, પ્રભુપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, સાંસ્કૃતિકવારસાની જાળવણી, દોષમુક્તિ, પારસ્પરિક સહમતિ, શ્રદ્ધા, સંઘ ભાવના અને મૈત્રી જેવા મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

૫) ધોરણ – ૮ સત્ર – ૧ માં આત્મવિશ્વાસ, સ્વ અર્પણની ભાવના, નેતૃત્વ, કર્તવ્ય, સહકાર, આનંદ, ઉત્સાહ, ચોકસાઈ અને નિયમિતતા જેવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ છે.

૬) ધોરણ – ૮ સત્ર – ૨ માં માતૃપ્રેમ, ખેલદિલી, પરિશ્રમ, આનંદ, પરોપકાર, સૌંદર્ય, અનુભૂતિ, સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી, વિદ્યાદાનનું મહત્વ, પરોપકાર, શુદ્ધતા, મિત્રતા અને પશુપ્રેમ જેવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ છે.

આમ ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળાનો શિક્ષક પ્રત્યેક એકમનો અભ્યાસ કરાવતી વખતે વર્ગના દરેકે દરેક બાળકમાં મૂલ્યનું ઘડતર કરી શકે છે અને ત્યારે જ સાચા અર્થમાં વર્ગ એ સ્વર્ગ બની જશે. અંતે કેળવણીકાર રવિન્દ્રભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો "મૂલ્ય શિક્ષણ એટલે સભ્યતા અને સંસ્કારનું શિક્ષણ, સ્વાશ્રય, શ્રમ અને સ્વાયત્તાનું શિક્ષણ, નમ્રતા નિખાલસતા અને નિર્ભયતાનું શિક્ષણ ,પ્રેમ અહિંસા ન્યાય અને શાંતિનું શિક્ષણ, એક શબ્દમાં કહીએ તો ચારિત્ર્ય શિક્ષણ જીવનને બહેતર બનાવવાની સાથે સાથે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ બનાવવાનું શિક્ષણ". આમ સમગ્ર સમાજની સંસ્કૃતિના પોત ને તેજસ્વી અને મજબૂત બનાવવા માટે શિક્ષક પાયાના મૂલ્યોનું જતન કરે છે અને પોતે જ ઉત્તમ નમૂનો બની રહે છે.

સંદર્ભ સૂચિ

'આદિત્ય કિરણ' ક્ષિતિ પબ્લીકેશન, અંક – ૫ : ઓગસ્ટ – ૨૦૦૮
સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક, ધોરણ – ૬ સત્ર – ૧, સત્ર – ૨ ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર.
સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક, ધોરણ – ૭ સત્ર – ૧, સત્ર – ૨ ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળ ,ગાંધીનગર.
સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તક, ધોરણ – ૮ સત્ર – ૧, સત્ર – ૨ ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર.

NURTURING VALUES : EXPLORING THE IMPACT OF VALUE EDUCATION ON PERSONAL DEVELOPMENT.

Dr. Jay Vyas
T.N.RAO College of Education, Rajkot, Gujarat

Abstract :

The present Paper is an attempt to explore the importance of human values in the Educational institutions. Human society may not significantly sustain without human values. Hence, it is necessary to talk on the subject and bring about awareness of human values into the present educational institutions. There is no denying the fact that the present society is facing a lot of crises. Human values crises are a known fact of the modern society.

Keywords: : Human Values, Schools, Colleges(Institution), Universities

Introducation :

➢ Higher education is leadership education. The values and virtues practiced in universities heavily influence the future leaders. Many institutions of higher education simultaneously show excellence in academic subjects, are green campuses with manifold ethics curriculum, are active members in community engagement, and also are adept in providing value orientation to all stakeholders. It is universally felt that the status of teaching profession requires to be raised to ensure its dignity and integrity. Accordingly, it is considered necessary that there should be a code of ethics which may be evolved by the teaching community itself for its guidance. There are five major areas of professional activities which encompass the work of a teacher. For each of these areas certain principles have been identified to serve as guidelines for teacher’s conduct. Human value in education consists of teaching students about the values, beliefs, attitudes, and behaviours that are essential for leading a successful and fulfilling life. It aims not just to impart knowledge, but also to develop students who are empathetic, kind, respectful, and responsible members of society. Basic human values refer to those values which are at the core of being human. The values which are considered basic inherent values in humans include truth, honesty, loyalty, love, peace, etc. because they bring out the fundamental goodness of human beings and society at large.

Importance of Human Values :

- Provides understanding of the attitudes, motivation and behaviours
- Influences our perception of the world around us
- Represents interpretation of “right and wrong”
- Provides a way to understand humans and organization

Techniques of Educational Institutional Values to Impart Values:

➪ **Curriculum**	➪ **Teaching tools**	➪ **Visits and outings**
➪ **Discipline**	➪ **Community work**	➪ **Observation**
➪ **Peers**	➪ **Teachers as role models**	➪ **Dialectics**
➪ **Culture**	➪ **Reward and punishment**	

❖ **STRENGTH OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN VALUE INCULCATION:**

➢ The first place of formal socialization
➢ More effective due to authority and control
➢ Availability of role models in the form of senior, teachers.
➢ A person spends large time here
➢ It uses well-designed pedagogic teaching methods
➢ Peer pressure, mutual comparison and competition.
➢ Cognitive methods of debate discussions etc.

❖ **ROLE OF TEACHER IN HUMAN VALUES**

➢ Provide the right conditions for students to learn.
➢ Stimulate the mind of students.
➢ Serves as a role model for students

❖ LEARNINGS ABOUT PRIVATE RELATIONS

➢ Friendship is learnt in schools;
➢ How to behave with the opposite sex?

❖ ETIQUETTES AND VALUES:

➢ In the Netherlands, plastic is not used in class. In the initial years, students are taught to develop sensitive values towards nature in a natural environment.
➢ *Bhutan*, where students follow how to live with nature

❖ **SYLLABUS AND TEXTBOOKS**

➢ *World History*: French Revolution- liberty, equality, fraternity.
➢ Modern History: Gandhi's Train to Pretoria – Standing against injustice.
➢ Constitutional values: Democracy, secularism and human values (truth, love, compassion).
➢ Literature: It helps us understand – human nature and the overall social values of a given era.
➢ Science: Curiosity enables a person to ask questions about orthodoxy and bad religious practices.

• In Kerala, the Class 7 social science textbook contained a chapter with an imaginative interview between a headmaster and parents seeking admission. The boy carries a Christian name; the father is named Anwar Rashid, and the mother is Lakshmi Devi. The headmaster asks the father what religion he should fill in for the child in the required column, to which the reply is: "Let him choose his religion when he grows up."

❖ **ROLE OF SCHOOLS INCULCATE VALUES IN THE PRESENT SYSTEM OF EDUCATION** :
School plays a major role in any student's life and has an immense and significant impact on their

morale and personality development. In schools teachers and friends are the two-person who have an exerted influence to build up our values. Educational institutions should include the value education for children it can be in a formal way or in an informal way. There are certain steps which can be included in the schools to educate students about the value:

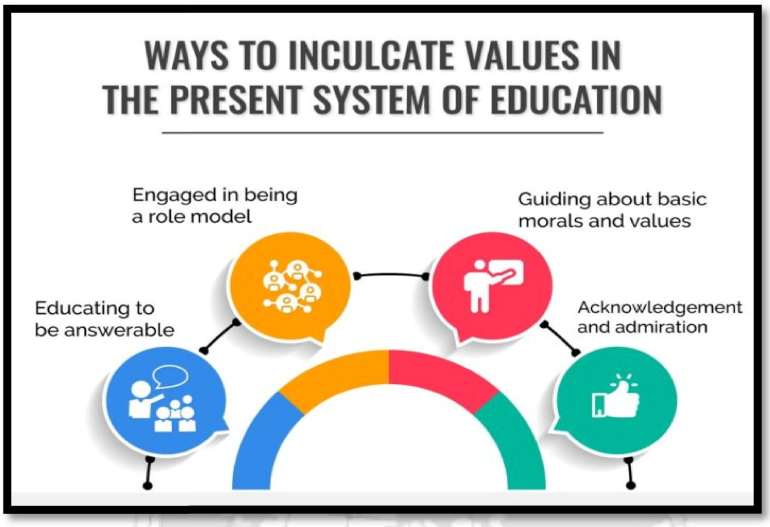

1. Educating To Be Answerable

☐ Every student should be responsible for their own actions and words. They should know that they are accountable for their actions whether they are positive or negative. They should learn to respect and how to treat other people. Being kind is one of the key values.

2. Engaged In Being A Role Model

☐ What we see is what we follow the most. After family, teachers act as a role model for the students as they are the one who is seen more in the schools. Students behave in the same manner how their role model is behaving. Students learn the actions of their respective role models and apply that in their behavior with their peers.

3. Guiding About Basic Morals And Values

☐ Some of the basic morals and values are taught in the home but some of them are taught by the teachers/ role models. The teachers should put attention to teaching it through various methods. The method used to be creative and interesting to bring and retain the interest of the students. It can be some sort of activity, the narrative that motivates them to get indulge in the good deed behavior.

4. Acknowledgment And Admiration

☐ The teacher should appreciate and always try to motivate students for their good work. They should also encourage them to develop pro-social behavior. Students should be taught to help others and be kind and honest with others.

❖ **ROLE OF HUMAN VALUES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

☐ In institutions, Students are members of a small society that exerts a tremendous influence on their moral development. Teachers serve as role model to students in institution. They play a major role in inculcating their ethical behaviour. Peers at Institution diffuse boldness about

cheating, lying, stealing, and consideration for others. Though there are rules and regulations, the educational institutions infuse the value education to the Students in an informal way. They play a major role in developing ethical behaviour in Student. General Steps are: Accountability: The Student should be encouraged to be accountable for their own actions and should learn to respect and treat others kindly.

❖ **Why is the human value relevant to Higher Education?**

⇨ To understand Self & mutual developments.

⇨ To understand Inclusive & sustainable growth and Smooth function.

⇨ To build Confidence & mould themselves.

⇨ To understand relationship & environment.

❖ **Incorporating Universal Human Values in Higher Education**

⇨ Higher education is leadership education. In the institutions, Students are members of a small society that exerts a tremendous influence on their overall development. Holistic approach A study on human values play a major role in inculcating their ethical behaviour. To highlight plausible implications of such a holistic understanding in terms of ethical human conduct, trustful and mutually fulfilling human behaviour and mutually enriching interaction with nature. Universal Human Values in Higher Education -Provides understanding of the attitudes, motivation and behaviours.

⇨ Influences our perception of the world around us.

⇨ Represents interpretation of "right and wrong".

⇨ Provides a way to understand humans and organization.

➢ Many institutions of higher education simultaneously show excellence in academic subjects, are green campuses with manifold ethics curricula, are active members in community engagement, and also are adept in providing value orientation to all stakeholders. It is universally felt that the status of teaching profession requires to be raised to ensure its dignity and integrity. Accordingly, it is considered necessary that there should be a code of ethics which may be evolved by the teaching community itself for its guidance.

- **Pandit Madan Mohan Malaviya said…**

❖ "A teaching university would but half perform its function if it does not seek to develop the heart-power of its scholars with the same solicitude with which it develops their brainpower. Hence it is that the proposed university has placed formation of character in youth as one of its principal objects. It will seek not merely to turn out man as engineers, scientist, doctors, merchants, theologists, but also as men of high character, probity and honor , whose conduct through life would show that they bear the hallmark of a great university".

- **Sarvapalli Radhakrishnan**

☐ Education is not limited to the imparting of information or training of skills. It has to give the educated a proper sense of values.

- **Mahatma Gandhi**

☐ Value is a process which enable us to realise Satyam Shivam Sundaram.

❖ CONCLUSION

➢ Human Values play a very leading role in Present Educational Institutions. Human values take precedence over social values. Human values are now withering very fast for which we humans are most responsible. Value based education should be emphasized ranging from school to university level of education. Human value is generally known to be a moral standard of human behaviour. Therefore, human values should be preserved and protected. Today, many researches and publications should be done on several aspects of the society which help to perpetuate the human values of the human community in the post modern era. Human values may be treated as keys to the solution of the global problems. Already some universities prescribed human values and moral values syllabus for improve the humanity of the students. It's a great achievement to present and next society and educational institutions.

REFERENCES

➢ https://compass.rauias.com/ethics/role-education-human-values/
➢ https://www.saraswatiborsad.org/blog/role-of-teachers-in-inculcating-values-among-students/
➢ https://www.worldwidejournals.com/global-journal-for-research-analysis-GJRA/special_issues_pdf/September_2017_1507110812__33.pdf
➢ https://www.allresearchjournal.com/archives/2021/vol7issue12/PartA/7-12-1-943.pdf
➢ https://www.ugc.gov.in/e-book/HUMAN%20VALUE%20English.pdf

ભગવદ્ગીતામાં પ્રદર્શિત થતાં મુખ્યમાનવમૂલ્યો : ધર્મ,કર્મ,ભક્તિ,જ્ઞાન

જયદિપ એસ. સવનિયા
એમ.એડ્સેમ.૧, શિક્ષણ વિભાગ
વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત

સારાંશ

પ્રસ્તુત સંશોધન લેખમાં ભગવદ્ ગીતામાંપ્રદર્શિતથતાં માનવમૂલ્યો અને તેના ઉપદેશોનું વર્ણનકરવામાં આવ્યું છે કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં અર્જુન જ્યારે પોતાની.પરિસ્થિતિઓથી વિચલિત હોય છે ત્યારે ભગવાનશ્રી કૃષ્ણઅર્જુનને જ્ઞાનકર્મ , અને ભક્તિજેવામૂલ્યોદ્વારા મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવે છે.આત્મસાક્ષાત્કારનો માર્ગ બતાવે છેઆ માનવમૂલ્યોદ્વારા વ્યક્તિ . .પોતાનું જીવન સાર્થક કરી શકે છે૮૪લાખ યોનિમાંથીભગવાનને માનવ યોનીજઅતિ પ્રિય છેઅને માનવીને મોક્ષ આ . માનવ યોનિમાંજમળીશકે છે.તેની સંપૂર્ણ માહિતી ભગવદ્ગીતામાં બતાવી છે પોતાનું જીવન વ્યક્તિ આ ત્રણશ્રેષ્ઠમૂલ્યોદ્વારા. સાર્થકબનાવી શકે છે.એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાનું ધર્મનુંપાલન કરીને પોતાનું યોગદાન આ સૃષ્ટિનેઆપીશકે છેતેની . .ચર્ચા આ લેખમાં કરવામાં આવી છે

ચાવીરૂપ શબ્દો:- ભગવદ્ ગીતા, માનવમૂલ્યભક્તિ,કર્મ,ધર્મ,, જ્ઞાન

પરિચય

મહાભારતમાં કુરુક્ષેત્રની યુદ્ધભૂમિ પર પાંડવ કૌરવોની બંને સેનાઓ ,વચ્ચે ઊભેલા અર્જુનમાંસ્વજનાશક્તિને કારણે દૌર્બલ્યભાવઉદભવેછે.અર્જુન સામે નૈતિકઅને દાર્શનિક પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે ત્યારે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનનેસંબોધીસમસ્ત વિશ્વને ભક્તિસ્વાર્થ:નિ,ક્રિયા (કર્મ સહિતનું કર્તવ્ય ((ધર્મ)આ ત્રણેમાર્ગોનોસમન્વયકરીભગવાન શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનનાસવાંદરૂપે –ગીતાનો દિવ્ય સંદેશ આપેછે.

ભગવદ્ગીતા એહિન્દુતત્વજ્ઞાનમાંસર્વોચ્ચસ્થાન ધરાવે છેભગવદ્ ગીતા એ હિન્દુધર્મનો પ્રાચીન અને મુખ્ય . ગીતા એટલે કોઈ દેવી દેવતાઓનું કે ધર્મનું વર્ણનકે.ગીતા એ સમસ્ત માનવજીવનનેસ્પર્શતોગ્રંથ છે.પવિત્રગ્રંથ છે મહાત્મ્યનહિ પરંતુ ગીતા એટલે જીવન જીવવાની પદ્ધતિ.ભગવાન શ્રી કૃષ્ણએકુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં અર્જુનનેગીતા સંભળાવી હતી બિલકુલ એવી જ રીતે જોવા જઈએ તો અત્યારના સમયમાં આપણુંજીવન એટલે કુરુક્ષેત્ર અને આપણે, જીવનરૂપીકુરુક્ષેત્રમાં ઉભેલા અર્જુન અને ગીતા એટલે શ્રી કૃષ્ણએઉચ્ચકોટિનું જીવન જીવવા માટેઆપેલો ઉપદેશગીતાની . દીર્ઘદ્રષ્ટિદ્વારા માનવ દૂરના દર્શન કરી સાચા- ખોટાનુંઅંતર જાણી શકેછેગીતામાં દર્શાવેલ માનવમૂલ્યોમાનવજીવનનું . ,ગીતા એ માનવસ્થિતી.સંવર્ધન કરે છેનૈતિકદુવિધાઓઅને આત્મસાક્ષાત્કારનામાર્ગો માટે આંતરદૃષ્ટીપ્રદાન કરે છે જે માનવીને ઉચ્ચજીવન જીવવા માટેની પ્રેરણા આપે છે.

મૂલ્યોનો સમકાલીન સંઘર્ષ

પ્રવર્તમાન સમયમાં માનવમૂલ્યોની વાત કરીએ તો આજે ક્યાંક હજી પણ વ્યક્તિ અંધશ્રદ્ધામાંમાનવાવાળો જોવા મળે છેવર્તમાન સમયમાં મૂલ્યોની ઘણી જરૂર જણાય છે ત .કાર્ય પહેલા કરે છે વ્યક્તિ વિચારે પછી અને .ૃયારે મૂલ્યો વચ્ચેનો સંઘર્ષ પણ જોવા મળે છે કે ક્યાં મૂલ્યોઅપનાવવા ,ગરીબી ,જાતિવાદ ,કોમવાદ ,વર્તમાન સમયમાં ભ્રષ્ટાચાર ? ગલે ને પગલે આજે વ્યક્તિ ડ .બેરોજગારી વગેરે સમસ્યા તથા બીજી બાજુ ભોગવાદી જીવન જીવતા લોકો જોવા મળે છે વર્તમાનકાળનો યુવ .આંધળું અનુકરણ કરે છોન પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યો છેએક બાજુ સોશિયલમીડિયા . પીવો અને મજા ,સમાજ ખાઓ .ઉપર માનવતા અને માનવમૂલ્યોની વાત કરે છે અને બીજી બાજુ પોતે દુષ્કર્મો કરે છે સમકાલીન .મૂલ્યોનો સમકાલીન સંઘર્ષ એ એક ઐતિહાસિક પ્રક્રિયા છે.છે કરોનું જીવન જીવતો રહેલો જોવા મળે સંઘર્ષ

વાસ્તવમાં સારા અને અનિષ્ટ મૂલ્યો વચ્ચેનો નૈતિક સંઘર્ષ છેવર્તમાન સમયે ગીતામાં દર્શાવેલામૂલ્યો અને સમકાલીન . .મૂલ્યો વચ્ચે વિરોધાભાસ જોવા મળે છે

મૂલ્યો સામેના પડકારો અને ટીકાઓ

હિન્દુ પાદરીરજીસ્ટર્ડ નર્શ રામી સિવાનએ પોતાના લે ,વેદાંત શિક્ષક – યોગ ,ખમાં ગીતામાં દર્શાવેલ મૂલ્યો વિશે ઘણાં પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છે જેમ કે ભક્તિ એ ભગવાન સુધી પહોંચવાનો માર્ગ છેપરંતુ સર્જક તેની રચના પાસેથી આવી , .તે સ્પષ્ટ નથી ?વફાદારીની અપેક્ષા કેમ રાખે છે

નિસ્વાર્થ ક્રિયા બીજી રીત છે પણ શું કોઈ ક્રિયા સ્વાર્થી ઈચ્છાઓ થી મુક્ત છેધર્મની સ્થાપના કરવી એ સ્વાર્થી ? ?કર્મયોગી બનવું એ સ્વાર્થી ઈચ્છા હોઈ શકે ?ઈચ્છા હોઈ શકે છે

અનેક લોકોએ ભગવદ્ ગીતા ઉપર પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા છેતેમાં પ્રદર્શિત થતા મૂલ્યોમાનવીના ,ગીતાના વિચારો . આજે સૌથી અઘરું કામ હોય તો તે છે .વનમાં ઉતારવા પડકાર જનક લાગે છેજીએ કે મનુષ્યને યોગ્ય દિશામાં વાળવો . ગીતામાં થયેલા મૂલ્યોથી આ સંભવિત છે પરંતુ તેની સાથે ઘણા પણ કરો અને ટીકાઓ કરાવવા વ્યક્તિઓ પણ ઉભા છે જ્ઞાન અને કર્મ જેણે જીવનમાં ઉતાર્યા છે ,ભક્તિ ,ધર્મ ગીતાના આ મૂલ્યો .કેમ કે તે હજી સુધી ગીતાને સમજી નથી શક્યા તે આજે વિશ્વમાં અમર બની ગયા છે, જેમ કે મહાત્મા ગાંધીજી.સ્વામી વિવકાનંદ વગેરે ,મહાત્મા થોરે ,વિનોબા ભાવે ,

ભગવદ્ગીતાના મુખ્ય માનવમૂલ્યો

૧) ધર્મ(કર્તવ્ય,ફરજ(

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि।।२.४७।।

તને તારું નિયત કર્તવ્યકર્મ કરવાનો અધિકાર છેતું પોતાની જાતને .પરંતુ તનેકર્મના ફળો પર અધિકાર નથી, કદાપિ પોતાના કર્મના ફળોનુંકારણમાનીશનહિ અને સ્વકર્મ નકરવામાં પણ કદી આસક્તથઈસનહિ.

અહી ત્રણ બાબતો વિચારણીયછે – નિયત કર્તવ્ય સ્વછંદીકર્મ અને,અકર્મ.મનુષ્યે ગ્રહણ કરેલા પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણો પ્રમાણે નિર્દિષ્ટકાર્યો એ જ નિયતકર્તવ્ય કર્મછેસ્વછંદીકર્મ એટલે અધિકારની અનુમતિ વિના કરેલ કર્મ અને અકર્મનો અર્થ છે . .પોતાના નિયત કર્તવ્યકર્મ ન કરવા

આ શ્લોકમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએઅર્જુનને સલાહ આપી છે કે તેણે નિષ્ક્રિય થવું ન જોઈએ પરંતુ ,તેણે ફળની આસક્તિ રાખ્યા વગર સ્વધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ તે મનુષ્ય,જે પોતાના કર્મના ફળ પ્રતિ આ આસક્તિ ધરાવે છે .તે કર્મનું કારણ પણ હોય છે તે આવા કર્મ ફળોનાપરિણામરૂપેસુખ ,એ રીતે .– દુઃખ ભોગવે છેભગવાનેઅર્જુનને એટલા માટે . જ પરિણામમાં આસક્તિ રાખ્યા વગર કર્તવ્ય કર્મ તરીકે યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપી હતીતે.નું યુદ્ધમાં સહભાગી ન થવું એ પણ આસક્તિની બીજી બાજુ છેકાર્ય કરવાથી વિમુખ .આવી આસક્તિ મનુષ્યને મુક્તિના માર્ગે કદાપી દોરી જતી નથી . કર્તવ્ય ધર્મ તરીકે યુદ્ધ કરવું એ જ અર્જુન માટે મુક્તિનો એક માત્ તેથી .થવું એ પણ પાપ છેર કલ્યાણકારી માર્ગ હતો.

આપણા જીવનનું ધ્યેય પણ આ જ છે – કર્તવ્યપાલનજીવનના અલગ .આપણે પણ આપણું કર્તવ્ય ભૂલી ગયા છે . અલગતબક્કામાં આપણને અલગ અલગ કર્તવ્ય મળે છે.પુત્રધર્મ,વિદ્યાર્થીધર્મધર્મપિતા ,પતિધર્મ,વગેરે.એ થી આગળ હું જે વ્યવસાય સાથેજોડાયેલો છું એ પણ મારી ફરજ છેએ પણ મારું કર્તવ્ય છે ,.ગીતામાં પ્રદર્શિત થતા માનવમૂલ્યમાં કર્તવ્યપાલનએ એક મુખ્ય મૂલ્ય છે.

ભગવદ્ ગીતા પરિણામોની ચિંતા કર્યા વિના પોતાની ફરજો બજાવવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છેક્રિયાપ .રજ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનું સૂચન કરે છેઆ દર્શન એક સંતુલિતદ્રષ્ટિકોણન .ે પ્રોત્સાહિત કરે છેજ્યાં જવાબદારી એ પરિશ્રમ., કર્તવ્યથી પૂરી થઈ શકે છે ત્યાં વ્યક્તિ સફળતા નિષ્ફળતાથી પ્રભાવિત નથી થતો અને આંતરિક શાંતિ જાળવી રાખે છે.

૨) કર્મ (નિ:સ્વાર્થતા(સેવા,

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो हयकर्मणः।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः।।3.८।।

તું તારું નિયત કર્તવ્યકર્મ કરકામ કર્યા વિના મનુષ્ય .કારણકે કર્મ નહિ કરવા કરતા કર્મ કરવું વધુ સારું છે, .પોતાના દેહનો નિર્વાહ પણ કરી શકતો નથી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અહીં નિયત કર્મનિ ,: સ્વાર્થ ભાવે કરવાની પ્રેરણાઆપે છેસંસારમાં જીવતો મનુષ.્ય ધીરે ધીરેભોગવાદતરફલાલસાતરફ,, નિરાશા તરફઅહી માનવજો પોતાના નિર્દિષ્ટથયેલા કર્મનું પાલન .દુ:ખ તરફ જતો રહે છે, કરે તો એજતેના માટે શ્રેયસ્કર છેઆવા કર્મો.કરવાથી,સંસારી મનુષ્યનું હૃદયધીરે ધીરે શુદ્ધથાય છે અને તે ભૌતિક મલિનતામાંથી મુક્ત થાય છે.

ભગવદ્ ગીતા એ સેવા અને નિ:સ્વાર્થતાને મહત્વકાંક્ષી રીતે સ્થાન આપે છે.સેવાને પરમ ધર્મ તરીકે માને છે અને ગીતા પ્રમાણે નિસ્વાર્થતા એ આત્મિક વિકાસમાં મદદ કરે છેનિ .:સ્વાર્થ સેવા દ્વારા મનને શાંતિ મળે છે. ધર્મયોગ નામનો ત્રીજો અધ્યાય નિ:સ્વાર્થ સેવા ઉપર ભાર મૂકે છે.

ભગવદ્ ગીતામાંસેવાનો માર્ગ પરંપરાગત ધર્મ અને નિષ્કા મભાવનાથી જોડાયેલ છેઅહી. સેવાનો અર્થરાજાઓનામહેલમાં, દરબારમાં કે કોઈવ્યક્તિની ગુલામી કરવી એવો અર્થનથીપરંતુ, સમગ્રમા નવ જીવનમાં સારું ભવિષ્યનિર્માણ કરવાનો પ્રયાસ.

3) ભક્તિ

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च।

निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी।।१२.१३।।

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः।।१२.१४।।

જે મનુષ્યકોઈનો દ્વેષ કરતો નથી તથા મિથ્યા,જે પોતાને સ્વામી માનતો નથી,પરંતુ જીવમાત્રનોદયાળુમિત્રછે, અહંકારથીરહિત છેઆત્મસંયમી હોય છે ,સદા સંતુષ્ટ રહે છે,જે સહિષ્ણુછે,જે મનુષ્યસુખતથા દુ:ખમાંસમાન રહે છે, તથાદૃઢનિશ્ચયપૂર્વક મારામાં મન તથા બુદ્ધિ સ્થિર કરી ભક્તિપરાયણ રહે છે આવો ભક્ત મને બહુ પ્રિય છે.

ભગવાન આ બંને શ્લોકમાં શુદ્ધ ભક્તના દિવ્ય ગુણોનું વર્ણન કરી રહ્યા છે. શુદ્ધ ભક્ત ગમે તેવા સંજોગોમાં અસ્વસ્થ થતો નથી. તે કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ પણ રાખતો નથી અને પોતાના શત્રુનો પણ તે શત્રુ બનતો નથી.તે મનમાં વિચારે છે "આ મનુષ્ય મારા પહેલાનાદુષ્કર્મોને લીધે મારા શત્રુ તરીકે વર્તી રહ્યો છે તેથી વિરોધ કરવાને બદલે સહન કરવું જ સારું છે."શ્રીમદ્ભાગવતમ (૧૦.૧૪.૮) માં કહ્યું છે तत्तेऽनुकम्पां सुसमीक्षमाणो भुञ्जान एवात्मकृतं विपाकम् ।જ્યારે પણ કોઈ ભક્ત દુઃખમાં કે મુસીબતમાં આવી પડે છે ત્યારે તે એવો જ વિચાર કરે છે કે"આ તો મારી ઉપર ભગવાનની કૃપા થઈ છે અને મારા પૂર્વે કરેલા દુષ્કૃત્યોના પ્રમાણમાં એનાથી ઘણું વધારે દુઃખ મારે સહન કરવું જોઈએઆ તો પરમેશ્વરની , પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરમેશ્વરની કૃપાથી મને થોડી જ સજા .કૃપાથી જ મને મળવી જોઈએ તેટલી સજા પણ હું ભોગવતોનથી .મળી રહે છે" આવા વિચારથી જ મનુષ્ય અનેક કષ્ટદાયક સંજોગોમાં પણ સદા શાંત તથા ધીર રહીશકેછેભક્ત સહુ . પ્રત્ ્યે ખેર શત્રુ પ્રત્યે પણ દયાળુ હોય છેઅહીં આ શ્લોકમાં નિર્મમ શબ્દનો અર્થ એ છે કે ભક્ત શારીરિક પીડા . તે પોતાને શરીર માનતો .તથાકષ્ટને બહુ મહત્વ આપતો નથી કારણ કે તે સારી રીતે જાણે છે કે પોતે ભૌતિક શરીર નથી નથી તેથી મિથ્યા અહંભાવથી મુક્ત હોય છે અને સુખ તથા દુઃખમાં સમાન રહે છેતે સહિષ્ણુ હોય છે અને ભગવત્કૃપાથી . જે મળે તેમાં સંતુષ્ટ રહે છે. જે વસ્તુ મહાકષ્ટથી મળે તે મેળવવાનો તે પ્રયાસ કરતો નથી અને તેથી સદા આનંદમાં રહે

છેતે સંપૂર્ણ યો .ગી હોય છેદેશો પ્રત્યે અકારણ કે ગુરુના આ ,ડગ રહે છે અને તેની ઇન્દ્રિયો નિયંત્રિત રહે છે તેથી દૃઢ સંકલ્પ હોય છેતે ખોટી દલીલોથી પ્રભાવિત થતો નથી કારણ કે તેને કોઈ મનુષ્ય ભક્તિનાદૃઢનિશ્ચય માંથી વિચલિત . કરી શકતો નથી. તે સંપૂર્ણ સભાન હોય છે કે કૃષ્ણ જ સનાતન સ્વામી છે અને તેથી તેને કોઈ વિક્ષિપ્તકરી શકતું નથી . તે પોતાના મ ,આ સર્વગુણોનાપરિણામેન તથા બુદ્ધિને સંપૂર્ણપણે પરમેશ્વરમાં એકાગ્ર કરવામાં સમર્થ થાય છે. ભક્તિનો આવો આદર્શ અતિ વિરલ હોય છે, પરંતુ ભક્ત ભક્તિયોગનાવિધી – વિધાનોનું પાલન કરવાથી તેમાં અવસ્થિત થઈ જાય છે. વળી ભગવાન કહે છે કે આવો ભક્ત મને અત્યંત વહાલો છે કારણ કે ભગવાન તેના કૃષ્ણભાવનામય સર્વ કાર્યોથી સદા પ્રસન્ન રહે છે.

માનવ મૂલ્યમાંભક્તિનુંસ્થાન વિશિષ્ટ છે આ મૂલ્યમાં માનવને મળતા સંસારના સુખ.– દુઃખમાન,–સમ્માન, સમૃદ્ધિવગેરે બધું જકૃષ્ણં અર્પણમ્ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનાચરણેધરી દે છેપ્રત્યેનોઆવો પ્રેમ અને ભક્તિ એ નૈતિક ભગવાન. જીવન જીવવામાં મુખ્ય ફાળો આપે છે.

૪) જ્ઞાન

नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते।

तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति।।४.३८।।

આ સંસારમાં જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર નિઆચરણ એ જ્ઞાનને ઘણા સમય સુધી કર્મયોગના .સંદેહ બીજું કશું જ નથી: શુદ્ધાન્તકરણ થયેલો માણસ આપમેળે જ આત્મામાં પામે છે.

જ્ઞાનોપાર્જન ના અનેક માર્ગો હોઈ શકે છેકોઈપણ ક્ષેત્ર .માંમેળવેલજ્ઞાન અનુભવની એરણ પર ઘડાઈને માનવ પ્રતિભાનુ ઘડતર કરે છે.જ્યારે મનુષ્ય જ્ઞાનમાં સ્થિત થાય છે ત્યારે તેને અન્યત્ર શાંતિની શોધ કરવાની રહેતી નથી કારણ કે તેને પોતાની અંદર જ શાંતિનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છેજ્ઞાનપ્રાપ્તિ સાથે વ્યક્તિમાં ડહાપણ આવે છે એટલે જેમ . વ્યક્તિમાં જે પૂર્વે માનવમૂલ્યોની ચર્ચા કરી છે .અનુભવરૂપીજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વ્યક્તિ વધારે ડહાપણ પ્રાપ્ત કરે છે વ્યક્તિમાં ત્યારે જ માનવમૂલ્યનું.જરૂરી છે તેને આકાર આપવામાં ડહાપણ ખૂબ જસંવર્ધન થાય છે જ્યારે તે જ્ઞાન અને ડહાપણ પ્રાપ્ત કરે છેમાનવમૂલ્યોનેઆકાર આપવામાં આધ્યાત્મિક ડહાપણ ખૂબ આવશ્યક છે..

ભગવદ્ ગીતામાં પ્રદર્શિતમુખ્યમૂલ્યોની માનવ જીવનમાં ઉપયોગિતા

ભગવદ્ ગીતામાંપ્રદર્શિતથતાં આ મૂલ્યો આધુનિક જીવનની સમસ્યાઓના નિવારણ માટે ઊંડીઆંતરદ્રષ્ટિ આપે છે.આધુનિક માનવી પોતાના સ્વાર્થ માટે કૃત્ય કરે છે ત્યારે ધર્મપ્રામાણિકફરજનો ખ્યાલ અને માનવીને નૈતિકઅને જવાબદારીપૂર્વક કાર્ય કરવા પ્રોત્સાહિત કરે છે.કર્મ નિ:સ્વાર્થ કાર્ય અને વ્યક્તિને એ શ્રમ માટે ફળની આશા ન રાખવા પર ભાર મૂકે છે.વર્તમાન જીવનમાં આ વાતને ધ્યાનમાં લેવાથી તણાવ અને ચિંતા રહેતી નથી.વધુમાં સ્થિતિસ્થાપક માનસિકતાને પ્રોત્સાહન મળે છે. ભક્તિ એ ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ નું નિર્દેશન કરે છે જેનાથી અનિશ્ચિત સમયમાં પણ વ્યક્તિને આશ્વાસન મળી રહે છે. એક આધ્યાત્મિક સહારો મળે છે. જીવનમાં ક્યારેક એવી મુશ્કેલી આવી જાય કે જ્યારે તૂટી જઈએ ત્યારે એમ લાગે છે કે ભગવાન મારી સાથે છે મારે ચિંતા કરવાની કોઈ જરૂર નથી.જ્ઞાન એ વ્યક્તિમાં નિરંતર શીખવામાટેનીઆત્મજગ્રતતાને પ્રોત્સાહિત કરે છે જેની આજે ઘણી જરૂર છે.યોગ્ય જ્ઞાનથી વ્યક્તિમાં ડહાપણ આવે છે અને તેનાથી તે પોતાના જીવન અને સમાજ માટે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે છે .આજના ગતિશીલ સમાજમાં ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ,સંતુલિત અને આધ્યાત્મિક જીવન જીવવા માટેભગવદ્ગીતામાં દર્શાવેલા આમૂલ્યો ઘણા ઉપયોગી છે.

ઉપસંહાર

ભગવદ્ ગીતામાં પ્રદર્શિતમુખ્યમાનવમૂલ્યોમાંધર્મ (કર્તવ્ય), કર્મ (નિ: સ્વાર્થક્રિયા(, જ્ઞાન અને ભક્તિનો સમાવેશ થાય છેઆ મૂલ્યો.વ્યક્તિનેસંતુલિતઅને હેતુપૂર્ણજીવન જીવવા તરફ માર્ગદર્શનઆપે છેજો વ્યક્તિ નિ.: સ્વાર્થભાવે , આસક્તિવગર પોતાનું કર્મ કરે તો આ દુનિયા કેટલી સુંદરહશે,પવિત્રમયહશે તેનો વિચાર આપણેસહુ કરીશકીએછીએ.ભગવદ્ગીતા નૈતિક જીવન જીવવાના માર્ગ તરીકે પરમાત્મા પ્રત્યેના પ્રેમ અને ભક્તિના મહત્વ પર ભાર મૂકે છેફરજ વિશે માર્ગદર્શન મેળ ,પરમાત્મા સાથે ઊંડો સંબંધ કેળવીનેવ્યક્તિ પોતાના કર્તવ્ય.વેછેપ્રેમ અને ભક્તિ . મનુષ્યનું આવનારુંજીવનઆજના કર્મોઅનેનિર્ણયો પર આધારિત છે. તરીકે કાર્ય કરે છેનૈતિક હોકાયંત્ર.ભગવદ્ ગીતાપરિણામોનીચિંતાકર્યાવિના પોતાની ફરજો બજાવવાપર ધ્યાન કેન્દ્રિતકરે છે.ભગવદ્ ગીતાનૈતિક આચરણ અને આધ્યાત્મિક વિકાસના મહત્વ પર ભાર મૂકે છેઆત્મસાક્ષાત્કાર ના ,ડાહપણભગવદ ગીતાનું આદર્શન માનવમાં ,નિષ્કર્ષમાં. સાર્થક માનવ અસ્તિત્વને આકાર આપ .માર્ગ તરફ દિશા સૂચન કરે છેતા મૂળભૂત મૂલ્યોમાંગહન આંતરદ્રષ્ટિને આ સદીમાં જ નહીં પણઆવનારીસદીઓમાં પણ પ્રેરિત કરવાનું ચાલુ રાખશે.

સંદર્ભસૂચિ

પુસ્તક- ભક્તિવેદાંતએ ,.સી. (૧૯૯૮). ભગવદ ગીતા તેનામૂળરૂપે) બીજીભક્તિવેદાંત .(બુકટ્રસ્ટ.

રાવલ.(2008) .વી .સી ,શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા અને કેળવણી .કેળવણીનાદર્શનિકઆધારોમાં .અક્ષર પ્રકાશન .(106-93 .પૃ)

વેબસાઇટ

Newlyn, E. (2023, May 3). The bhagavadgita and the Battle of Everyday Life. Ekhart Yoga. https://www.ekhartyoga.com/articles/philosophy/the-bhagavad-gita-and-the-battle-of-everyday-life

Webdunia.(2022September 15). Webdunia. https://m-gujarati.webdunia.com/article/about-hinduism/bhagwat-geeta-saar-in-gujarati-121121100013_1.html

श्रीमद् भगवद्गीता: Gita Supersite. श्रीमद् भगवद्गीता | Gita Supersite. (n.d.). https://www.gitasupersite.iitk.ac.in/srimad?language=dv&field_chapter_value=17&field_nsutra_value=15&htrskd=1&httyn=1&htshg=1&scsh=1

Whatare some criticisms of the Bhagavad Gita?. Quora. https://www.quora.com/What-are-some-criticisms-of-the-Bhagavad-Gita

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

શ્રીમદ ભગવદ ગીતા માં સમાવિષ્ટ માનવીય મૂલ્યો સંદર્ભે શાંતિ

ડૉ. અરુણ ટંડેલ
કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, દમણ

આખરે શાંતિ ની પરિકલ્પના કઈ ? મોક્ષ ?મારા મતે તો નહીં ? કારણ એમાં પણ અપેક્ષા તો ખરી ? ને અપેક્ષા ક્યાં શાંતિ આપે છે? કોઈ ને પામવાની જંખના વ્યથિત કરી જાય છે , ભલે એ જંખના ઈશ્વરને પામવાની હોય , ને જ્યાં વ્યથિતતા હોય ત્યાં શાંતિ શેની ? તો અપેક્ષા શાંતિ ક્યાં બક્ષે ? ને અપેક્ષા વિનાનું જીવન શક્ય ખરું? આપણાં જેવા સામાન્ય જીવ તો ખરા પણ આધ્યાત્મિક માર્ગે વળેલા જીવ મહાત્મા માટે પણ આ પ્રશ્ન તો રહ્યો જ હશે ? શાંતિ ની પરિકલ્પના કઈ ?

શું સામાન્ય જીવ તરીકે જન્મ્યા એ કોઈ એ શાંતિ પામી છે ખરી ? અમેરિકન ક્રાંતિ , રસિયાની બોલસેવિક ક્રાંતિ કે ફ્રેંચ ક્રાંતિ વાંચું છુ ત્યારે એક જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે બૃહદ શાંતિ ના પરિપાક રૂપે થયેલ આ ક્રાંતિ માં વ્યક્તિગત શાંતિ નો ખ્યાલ ક્યાં? ફ્રેંચ ક્રાંતી એ તો જગત ને સ્વતંત્રતા , સમાનતા ને બંધુતા ના ઉમદા ખ્યાલો આપ્યા , આપ્યા નો મતલબ એ પણ ખરો કે ત્યારે આ ખ્યાલ ના હતો , માણસ સરખા છે એ માટે સંઘર્ષ હતો , હું પણ માણસ છુ મારે પણ તમારી જેમ જીવવાનો અધિકાર છે , એ પામવા માટે નો સંઘર્ષ , ને આપણ ને તો આ જીંદગી કેટલી સહજ ભાવે મળી છે , તો પણ શાંતિ ક્યાં ?

જેણે શાંતિ પામી છે એ પણ મારા ધ્યાને છે , શબરી , નરસિંહ મહેતા , સુદામા ને તુકારામ , આ એવા મહાત્માઓ છે જેમણે જગતને કોઈ ઉપદેશ નહીં આપ્યા એમના કોઈ પુસ્તકો નથી , ભાષણો નથી કોઈ આડંબર નહીં , બસ જીવ્યા એમને જે ગમ્યું એ મુજબ ,કદાચ શાંતિ એમણે પામી હશે , કદાચ, શબ્દ મારા જેવા સમાન્ય જન ઉચારી શકે બાકી તો આમ કહેવાય આ મહાત્માઓએ શાંતી પામી છે , એમની મુખાકૃતી માં શાંતી નો અહેસાસ થાય .

બીજા એક સંત નો ઉલ્લેખ કરવો ગામશે મને .જેણે શાંતી પામી છે , એ સંત નું નામ જે અર્જુન, જેણે યુદ્ધ ના મેદાન માં શાંતી પામી . જેને સંત ના કહેવાય તો બીજું શું ?

માનવીય મૂલ્યો ની વ્યાખ્યા

મૂલ્યો એ છે કે કોઈ વ્યક્તિ ઇરાદાપૂર્વક અથવા અજાણતા ફેલાવે છે , જે તેની જરૂરિયાત ને પૂર્ણ કરે છે . અલબત્ત લોકો બધા જુદા જુદા છે . અને તેથી માનવીય મૂલ્યો પણ સંપૂર્ણ પણે વ્યક્તિગત હોય છે . પરંતુ કોઈક રીતે સામાન્ય નૈતિક સીમાચિન્હ છે. સૌંદર્ય , સત્ય , સુખ ,શાંતિ .

પ્રશ્ન તો અકબંધ છે શાંતિ ની પરિકલ્પના શું ? હ આટલા સાહિત્ય વાંચન થી ને ઈશ્વર પ્રત્યેના અનુરાગ થી એ ખ્યાલ ચોક્કસ આવે છે જેને કોઈ સ્વાર્થ નથી એને શાંતી છે , જે નિશ્વાર્થ છે એને શાંતિ છે ,
મૂલ્યો અને માનવતા એ ભારતીય ગ્રંથો , સાહિત્ય અને શાસ્ત્રો ની દેણ છે , માનવીય મૂલ્યો તપાસવા હોય તો ગ્રંથો જોવા પડે ,અને એનો નીજ થી અભ્યાસ કરવો પડે , શ્રીમદ ભગવદ ગીત એ માનવીય સાશ્વત મૂલ્યોની જનની છે , અર્જુન એ માત્ર નિમિત માત્ર છે , અર્જુન એ માનવ સમુદાય નું પ્રતિબિંબ છે , માનવ સમુદાય નું પ્રતિનિધિત્વ છે ,આદર્શ છે સમગ્ર માનવ સમુદાય માટે , માનવીય મૂલ્યો ના આચરણ માટે ,ગીત ગવાઈ છે સમરાંગણ માં પણ એ આજના સમાજ માટે પણ એક સંવેદન શીલ પ્રતીતિ છે . માનવીય મૂલ્યો માટે કોઈ આદર્શ ગ્રંથ કોઈ હોય તો એ છે શ્રીમદ ભગવદ ગીતા .

આજથી લગભગ પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે મગસર સુદ એકાદશી ના મંગલ પ્રભાતે કુરુક્ષેત્ર ની રણભૂમી પર કાહ એવાયેલો આ ગ્રંથ છે .

માનવીય મૂલ્યોની આ પ્રતીતિ છે , સમર્પણ નો ભાવ છે .

તારું મન અને બુદ્ધિ મને આપ એવું ઈશ્વર જ્યારે કહે છે ત્યારે વાસ્તવિક પણે સમગ્ર માનવ સમુદાય ને સમર્પણ શીખવાડે છે , કોઈ ને માટે , સારા પણા માટે , નિસ્વાર્થ ભાવે , જીવવાના માનવીય મૂલ્યોની ઝાંખી કરાવે છે

મેએવ મન આધતસ્વ મયી બુદ્ધિ નિવેશય

નિવશિષ્ય શી મેએવ અત ઉદ્ધવ ન શનસય

અથ ચિત્તમ સમાધતું - ચિત્ત એકાગ્ર કરવાની જ્યારે ભગવાન વાત આ ગ્રંથ માં કરે છે , ત્યારે કામ , ક્રોધ , લોભ , મોહ, મદ , મત્સર , થી વિમુક્ત થઈ ચિત્ત ને મન ને સદાચાર તરફ દોરી લઈ જવાની અનુભુતી કરાવે છે .

અભ્યાસ યોગેન તત - અભ્યાસ કરવાની વાત પ્રભુ જ્યારે આ ગ્રંથ માં કરે છે ત્યારે ત્યારે સ્વ ને ઓળખવું , નિજ તરફ જવાની વાત છે , સ્વ જ્યારે શુદ્ધ બને ત્યારે માનવીય મૂલ્યો શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય , કર્મ નો ખ્યાલ એ માનવીય મૂલ્યો માટે પ્રેરણા સ્વરૂપ બને કર્મ એ વર્તન અને કૃતિ ને નિર્ધારિત કરે છે . ને માનવીય વર્તન એજ માનવીય મૂલ્યોની પ્રતીતિ કરાવે છે .

ને વળી શ્રીમદ ભગવદ ગીત નો ઉત્કૃષ્ઠ ખ્યાલ .. સર્વ કર્મ ફલ ત્યાગ .. ત્યાગ શાંતિ ધનંજય ,,કર્મ કર અને ફળ ની અપેક્ષા ના કર,,, જેમાં તમામ માનવીય મૂલ્યો ઉજાગર થાય છે .

શાંત મન કરવું હોય તો ગ્રંથો એ આશાસ્પદ કિરણ છે , પણ એને આચરણ માં લાવવું પડે ,
અને શ્રીમદ ભગવદ ગીત એ તો તમામ માનવીય મન ની સમસ્યાઓનું સમાધાન આપે છે ,વિકટ કે વિપરીત સંજોગો હોય કે સુખી કે સુખાકારી સંજોગો હો માનવીય મન ને ચલિત ના થવા દઈ શાંતિ અર્પે છે . માનવીય મૂલ્યો ને રક્ષે છે , નવી દિશા અર્પે છે .

HUMAN VALUES TAUGHT BY GANDHIJI

Dr. Dhiraj R. Parmar
Principal
Anand Education College, Anand

Summary:

Gandhiji associated education with basic things like spiritual and social development of a child, self-discovery, life experiences. They wanted self-reliance education in which through education the three basic economic problems of a person, bread, clothing, and livelihood would be eliminated. Gandhiji gave more importance to culture than literacy. He used to say that refinement is the basic thing. Regarding education, Gandhiji said, "To bring out all the best aspects of the child's body, mind and soul to bring them out." In short, according to Gandhi, education is a holistic vision for the overall development of a child. What Gandhiji was like, what his understanding was, what values he lived by, what was important in his life, and what kind of priorities he had in his life, all these things can be known to a large extent from his dress and likewise his residence. These things can also be revealed through ENCOURAGING PROGRESSIVE AND PROCESSIVE EFFORTS The world is currently suffering from negative, destructive and harmful distractions. On the other hand, something like this survived in the midst of many contradictions. The current world is trying to keep up. It is in such dire circumstances that Gandhian thinking is urgently needed.

Key Words : Education, Values, Moral, Truth

Introduction:

In today's world, in the quest for peace, unrest is increasing, independence, dependence and instability are increasing in the pursuit of individual freedom and economic prosperity. Progress in the industrial sector is the foundation of the development of a progressive country, but rapid industrialization is disrupting the balance of the environment. Environmental problems are increasing day by day. Inspire of unremitting efforts, unemployment and underemployment are on the rise.

The government's target of full self-employment becomes elusive. Despite the increase in the spread of education, the army of unemployed is growing. Hunger – poverty and other problems are becoming unsolved woes. Consumerism is spreading among leaders and people, which will continue to erode the foundations of democracy. The moral values of democracy are deteriorating rapidly.

Concept of Value Education:

According to Swami Viditatmananda (1997)5 "Value education is a very important milestone. Cultivating values leads to maturity in a human being. Curiosity is born. Ability to acquire knowledge is acquired. The goal of life can be achieved only through it. Values like non-violence, truth and forgiveness are woven into the structure of the world itself. Adherence to values makes life worthwhile. When a diamond comes out of the mine, it is dull with no mold.

Then when rubbed – polished, its brightness, beauty is revealed. Similarly, when a human being is born, his heart is like a pale diamond without a mold. Values shape the human being, open the heart. Emits natural beauty and radiance. It is only through adherence to values that a human being can develop his personality by establishing harmony with the world, for this only value-oriented behavior is essential, which is possible only through value education.

Gandhiji was one of the rare geniuses of India. He was not only the father of India, but a cultural phenomenon of a great democratic country like India. Krishna, Buddha, Jesus and Mahavira were combined in him. He was a seeker of truth, a worshiper of non-violence and a doer of compassion

He was the liberator who freed a country like India from the shackles of slavery for centuries. He was a practical philosopher of modern India and a pioneer of socio-economic transformation. He entered Indian life by giving the slogan 'My life is my message'
Became an ardent advocate of conduct and refinement of thought. It was Bhagirath who brought the Ganga of freedom to the country. Mahatma Gandhi had a unique contribution to India's independence on 15th August 1947. Such Mohandas Karamchand Gandhi was born on October 2, 1869 in Porbandar, Saurashtra. His father Karamchand Gandhi was the Diwan post of Porbandar state. His mother Putlibai was a pious and devoted woman.

Childhood of Gandhiji:

Gandhi spent his childhood in Porbandar. He received his primary education in Porbandar, secondary in Rajkot and higher education in Bhavnagar. Being shy, shy and introverted since childhood, he could not make friends with his peers. Is. He studied in England from 1889 to 1891 and became a barrister.

In 1891, after receiving the title of barrister, he returned to India. He then started practicing law. But it did not achieve the expected success. He spent about two years advising and litigating court cases in AD. Went to South Africa in 1893. His real life began in South Africa. In this land, traces of Gandhiji's inner personality came out. Seeing the slavery and plight of Indians living in South Africa, he started a movement for the welfare of Indians.

Which came to be known as Satyagraha of South Africa. Is. Successfully experimented with Satyagraha in South Africa from 1892 to 1914. Both Ruskin's 'Unto the Last' and Tolstoy's 'Heaven is in Your Heart' had a profound impact on his life. Under Tolstoy's influence, he founded the Tolstoy Farm. In South Africa, Gandhi successfully experimented with truth and non-violence, making Satyagraha a success. Tolstoy Ashram and Phoenix Ashram are Gandhiji's

Becoming the Karma Bhoomi of Satyagraha. These ashrams became ideal places for educational experiments. In addition to intellectual subjects, children were also taught vocational subjects in these institutions.

Gandhi returned to India in 1914. Coming to India, he saw slavery in India, entered politics. Advocate of Swarajya and Surajya and Ramarajya, abolition of untouchability, female education, abolition of caste discrimination, etc. He was a lifelong advocate of establishment of SarvodayaSamaj.

Careers:

He fought for freedom throughout his life and made India free. He got the title of Father of the Nation. He was a social reformer, a politician, an educational revolutionary, a devotee, a devotee of truth and non-violence.

Gandhi's philosophy of life:

Gandhi's life was like an open book. He never pretended to be a philosopher. There was monotony in his conduct. He was trivenisangam of knowledge, karma and devotion. He was a practical philosopher, a practical politician, a practical writer and a practical educator. He may not have given any original name to his philosophy, but his philosophy is known as Gandhian philosophy.

He became a great man from an ordinary man and a Mahatma from that. He was born of the people, became the people, became the people. From common man to Mahatma

His unique philosophy of life played a part in the development journey. Noting about his unique personality, Carl Heath, a Chitank, has said –

"Clear sighted, keeping much silence before god, humble minded, in the essential sense. The spiritual man of prayer and vision, he is also the man of much physical work, very approachable, loveable and humarous, moral and religious, social and political." – Carl Heath

After reviewing the above qualities, we will now look at the important aspects of his life philosophy.

Unique faith in God: God is omnipresent. The whole world is God's creation. It is present in all elements of human, animal, bird and nature. Realized constantly, God is the truth, the revelation of truth, the living symbol of love, the light of life.

Fearlessness is another name of God. Truth is God and God is Truth. Thus, Gandhi considered God to be the embodiment of truth and the symbol of love. It is omnipresent and universal. It pervades every human being and all elements.

Three values of life: Truth, non-violence and love-compassion.

Truth:

The main goal of human life is the realization of truth. They believed that truth is God. Denial of truth is denial of the existence of God, denial of life, truth is divine, universal, its voice touches the conscience. Hence, he gave importance to truthful behavior in daily life and social life of human being.

Non-violence:

AnhisaParamo Dharma: It was the Paramasutra of his life. God can be realized through non-violence through Satyana. Truth and non-violence are inseparable parts. Analysis of both is not possible. Truth and non-violence are interdependent, mutually exclusive – non-violence is a functional human value and self-enhancing.

Love and Compassion:

Love is the life sustaining element of human life and relationships. Out of love comes compassion. Hence, every human being should observe AtmavatSarvabhutesha. Love is God's

supernatural message. Love is unbiased, non-partisan, universal and can encompass all mankind. All these elements were assimilated by him in life and out of them his special Jivattadarshan was born.

1 **Fraternity**: Gandhiji's life mantra was brotherhood. His life mantra is “Thou shall love thy neighbor as thyself.” He wanted the salvation of mankind. The welfare of the society, the nation and the world will come only if the entire human race becomes free from prejudice and cultivates unity and brotherhood by penetrating the boundaries of religion, caste, caste, class or powers created by man. He had full faith in the fatherhood of Jaganniyanta and the brotherhood of mankind. So they struggled continuously to establish SarvodayaSamaj.

2 **Abhay:** Truth, non-violence and love are not the path of cowards. It takes fearlessness or abhay to assimilate them. Abhaya means freedom from external fear. Fear of illness, fear of death, fear of destruction of property, fear of damage to reputation, fear of doing wrong. To get rid of all these fears, he advocated unity of thought and speech. One has to be completely fearless in following the path of truth and non-violence. This fearlessness is the true path to truth.

3 **Satyagraha**: Sadhana of truth is necessary to attain life. Being aware at every moment of life and insisting on truth is necessary to resist injustice. Satyagrahita is a prerequisite for Satyagraha. Those who cannot grasp the truth have no right to insist on the truth. Satyagraha means adherence to truth, following the truth. Where this does not happen in quantity, in order to make an individual or a group loyal to the truth, they should be motivated to follow the truth by becoming satyagrahis through the ways of love and non-violence.

The clear meaning of Satyagraha is to change the mind of the opponent by suffering oneself, not by inflicting pain on the opponent –

4 **Public service**: 'Public service is Prabhuseva' was the mantra of his life. They believed that God. It is a temple of humanity. The worship of humanity is the worship of God. They are helpless. There was consolation, comfort to the victims and mercy to the Dalits. of mankind on a global scale. He had a dream of salvation. He for Antyodaya and Sarvodaya till the last stage of life fought All the human groups living in India live in complete harmony and brotherhood. He was a visionary of the creation of society.

Conclusion:

Gandhi ji strongly believed that education is the best tool for overall development of individual and society. According to him, education is a continuous process that rejuvenates the individual and the society. Western educators consider pastelology to be the precursor, the starting point, of modern education. from. While the thinkers of the East honor Gandhiji as the originator of modern education.

Gandhiji was a co-ordinator of various ideologies of education. His educational ideology or pedagogy reflects the various educational considerations of naturalism, idealism, realism and utilitarianism. Dr. like this. According to S.Patel who has studied Gandhiji's educational thought deeply, “Gandhiji is a naturalist in his place. The idealist in his ideals, the utilitarian in his methods and schemes, and the realist in his principles of training.”

Gandhi's philosophy of education is naturalistic in its setting, idealistic in its aims and pragmatic in its methods and program of work." – Dr. M. S. Patel

Reference :

1. Gandhi, M. K. (1997). My Experiments of Truth, Ahmedabad: Navjeevan Prakashan Mandir.
2. Sharma, Dr. R. N. (1997). Philosophy and Sociology of Education. Delhi: Surjit Publications.
3. Retrieved from: www.gandhi-manibhavan.org/gandhiphilosophy/philosophy_ education_aspergandhi.htm (Access Date 15/11/2018)
4. Varsat, a k; Parmar, CM. Mahatma Gandhi's philosophy of education. KCG Journal of Education. 2012;3.
5. eGyanKosh- Indira Gandhi National Open University: Unit-14 Gandhi's views on Education (Available at http://egyankosh.ac.in/handle/123456789/33721)

Kripal Makwan, Teaching Assistant, Sardar Vallabhbhai Women's Teaching Temple, Nadiad.

વાલ્મીકિ રચિત રામાયણના સામાજિક મૂલ્યો અને તેની જીવન પર અસર

ડૉ. વિમુખભાઈ યુ. પટેલ
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, આર દેસાઇ .કે .કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન.વાપી,

સારાંશ

વાલ્મીકિ રામાયણ જીવનના દરેક તબક્કે સારું જીવન કેવી રીતે જીવવું તેની સલાહ આપે છેવ્યક્તિના . અને વાલ્મીકિ રામાયણ દર્શાવે છે કે તેમાંથી કેવી રીતે સુખદ અને વિના ,જીવનમાં વિવિધ અઘરી ઘટનાઓ ઉદ્ભવે છે .પ્રયાસે નેવિગેટ કરવુંભગવાન રામ અને દેવી સીતા વાલ્મીકિ રામાયણમાં સંઘર્ષની પરિસ્થિતિઓના ઘણા સ્વરૂપોનો સામનો કરવા અને સુખી અને સ્વસ્થ જીવન જીવવા માટે એક આદર્શ રજૂ કરે છેતેમની ક્રિયાઓ અને ,વધુમાં . કલા ,બૌદ્ધિક ,આધ્યાત્મિક ,જેમાં નૈતિક ,જીવનશૈલી વિવિધ મૂલ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છેત્મકસાંસ્કૃતિક અને અન્ય , રામાયણ એ એક .મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે જે આપણને તંદુરસ્ત અને બહેતર સમાજનું નિર્માણ કરવામાં મદદ કરે છે ,દ્વાપ્રયુગ ,સત્યયુગ .મહાકાવ્ય છે જે સમયગાળા માટે સમગ્ર વિશ્વમાં મૂલ્યો સ્થાપિત કરવાના આધાર તરીકે કામ કરે છે ત્રેતાયુગ અને કલયુગ એચાર યુગ છે જે મોટાભાગે રામાયણના મહાકાવ્યમાં સામાજિક ઉત્ક્રાંતિમાં ફાળો આપે છે.

પ્રસ્તાવના

આ દેશ માનવમાં રહેલી કરુણા અને ચારિત્ર્યની લાક્ષણિકતાઓને પોતાની આકાંક્ષાઓથી ઉપર આંકે છેઆ . પ્રાચીન ભારતમાં એક એવી વ્ય .ગુણવત્તાનું શિક્ષણ મેળવવું જરૂરી છે-કારણે ઉચ્ચવસ્થા હતી જે વ્યક્તિની માનવતા , જો લોકોને આદર્શ અને ઉદાર નાગરિક બનવાનું શીખવતું શિક્ષણ .ધાર્મિક માન્યતાઓ અને ચારિત્ર્ય કેળવી શકે નૈતિક મૂલ્યો અને સાંસ્કૃતિક ,રામાયણ શાશ્વત સિદ્ધાંતો .આપવામાં આવે તો જ એક આદર્શ દેશનું નિર્માણ થઈ શકે છે મૂલ્યો પ્રદાન કરે છે જે મહાકાવ્યના સમગ્ર મહાકાવ્ય કથા દરમિયાન સમાજ .નિર્માણમાં ખૂબ જ આદરવામાં આવે છે- મહર્ષિ વાલ્મીકિના રામાયણના આદર્શોને આ અભ્યાસમાં આ આશા સાથે સામેલ કરવામાં આવ્યા છે કે તેઓ સમગ્ર .જેમ કે મહર્ષિ વાલ્મીકિનો હેતુ હતો ,વિશ્વના વિકાસમાં ઉપયોગી થઈ શકે

મૂલ્યનો અર્થ અને વ્યાખ્યા

મૂલ્ય એ મનોવૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપમાં પ્રગટ થતું જૈવિક પરિબળ છે.જેનો સામાન્ય અર્થ કિંમત એવો થાય છે. મૂલ્ય એ છે જે આત્મા અથવા આત્મ .સાક્ષાત્કાર તરફ ગતિ કરે છે-

વ્યાખ્યા

મૂલ્યો એટલે મનોવૈજ્ઞાનિકનૈતિક કે સૌંદર્ય પરખતાને લક્ષમાં રાખીને માનવીને સા,સામાજિક,રુંનરસું - - ‘તારવવાની શક્તિકાર્ટર વી ગુડ .

મૂલ્યોની લાક્ષણિકતાઓ

૧. કેટલાક મૂલ્યો શાશ્વત છે જેમ કે સત્ય.કરુણા વગેરે ,સંયમ ,અહિંસા ,
૨ . કેટલાક મૂલ્યો સમાજ પર આધારિત છે જે નીતિને આધીન બદલાય છે.
૩ . ઉદાહરણ તરીકે શિષ્યનો તેના શિક્ષક પ્રત્યેનો આદર અને ,વિદ્યાર્થીનો તેના શિક્ષક પ્રત્યેનો આદર સમયની સાથે બદલાયો છે.વિધવા વિવાહને અનૈતિક માનવામાં આવતું હતું જ્યારે આજે તેને નૈતિક માનવામાં આવે છે .
૪ . કેટલાક મૂલ્યો સમયના સંદર્ભમાં પ્રકૃતિમાં ગતિશીલ હોય છે.
૫ . મૂલ્યો એ શ્રેષ્ઠ અથવા સર્વશક્તિમાનની પૂજા છે.
૬ . મૂલ્યોની વ્યુત્પત્તિનું કારણ ઇચ્છાઓ.ઇચ્છાઓ અથવા જરૂરિયાતોની પરિપૂર્ણતા છે ,

૭ . મૂલ્યો એ જીવનનો આંતરિક સંકેત છે.

રામાયણના સાતકાંડ

મહર્ષિ વાલ્મીકિબાલકાંડયુદ્ધકાંડ અને ઉત્તરકાંડ એ ,સુંદરકાંડ ,અને કુષ્કિંધકાંડ ,અરણ્યકાંડ ,અયોધ્યાકાંડ , રામાયણના કુલ સાત ભાગો છે.

આ સાત વિભાગો જોઈને સંસ્કૃત મહાકાવ્યની ગુણવત્તા નક્કી કરી શકાય છેનીચે તમામ સાત વિભાગોના પ્લોટ અને . .મૂલ્યાંકનનું વિભાજન છે

૧ . બાલકાંડ

સીતાના સ્વયંવરમાંઅને દશરથ ,દશરથ જનકપુર પહોંચ્યા ,રામે વિશ્વામિત્રની અનુમતિથી ધનુષ્ય તોડ્યું , કુલનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છેચારેય યુગલોનું જનકપુરથી અલગ થવું ,ભરત અને શત્રુઘ્નનાં લગ્ન ,લક્ષ્મણ ,રામ . રામ પરશુરામની ચમકને આકર્ષે છે અને રાજા ,પરશુરામનું રામની શૌર્યની તપાસ ,અને પરશુરામ સાથે મુલાકાત ભરત અને શત્રુઘ્ન તે . .પુત્રીઓ સાથે અયોધ્યામાં આગમન-દશરથનું તેના તમામ પુત્રમના કાકાની મુલાકાતે છેઆખું . .વર્ણન બાલકંદમાં લખાયેલું છે

૨ . અયોધ્યાકાંડ

અયોધ્યાકાંડમાં રામના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છેરામના રાજા બનવાની અને તેમના રાજ્યાભિષેકની . વિશે પૂછપરછ કરે રામના રાજ્યાભિષેક વિશે તેમના દરબારના સભ્યોની સંતોષ ,રાજા દશરથની ઇચ્છાની અભિવ્યક્તિ રાજા દશરથ રામની સ ,રામના રાજ્યાભિષેકની તૈયારીઓ શરૂ થાય છે ,છોમે તેમના રાજ્યાભિષેક વિશેની તેમની ઇચ્છા વિશે જણાવે છેરામ ,રામના રૂમ તરફ મીની અનુમાન લગાવે છે કે તે ઉપવાસ વિશે નિર્ણય લે .વશિષ્ઠે તેને કહ્યું હતું , અને ,થરા શહેરના લોકો કૈકાઈને રામના રાજ્યાભિષેકની રહસ્યમય રીતે જાણ કરે છેઅને મં ,તેમના ઉપવાસ શરૂ કરે છે કૈકાઈ ગુસ્સામાં ચેમ્બરમાં તોફાન કરે છે .રાજા કૈકાઈને ખુશ કરવા માટે તમામ પ્રયત્નો કરે છે .

3 . અરણ્યકાંડ

દંડકારણ્ય ખાતે રામ અને સીતાનું આગમનતેઓ ;કરે છે જ્યાં તેઓ આશ્રમમાં આકાશી ગ્રહોનો સામનો , જંગલમાં વિરોધ અને શેતાનો સાથે ;તપશાશ્રમનું આતિથ્ય માણીને આગળ વધે છે યુદ્ધ .રામ વિરાધને મારી નાખે છે ; .ત્યારે રુષિ રામને પ્રાર્થના કરે છે કે તેઓ તેમને શેતાની યાતનામાંથી મુક્ત કરે ,જ્યારે રામ અને સરભાંગ રણમાં મળે છે રામ અને .તેમજ ખાર શેતાન સાથે ભયાનક યુદ્ધ ,દુષણ અને ત્રિશિરાની હત્યા કરી ,ર્યુંલક્ષ્મણ સાથે ભયાનક યુદ્ધ શરૂ ક લક્ષ્મણે ખાર અને દુષણનો વધ કર્યા પછી રાવણને પંચવટીમાં યુદ્ધની જાણ થઈસુરપંખા રાવણ સાથે ગેરવર્તન કરે છે . ,અને રાજકારણ વિશે ઉપદેશ આપે છે

૪ . કુષ્કિંધકાંડ

રામ અને લક્ષ્મણને રાશ્યમુક પર્વતની નજીક આવતા જોઈને સુગ્રીવ ઉશ્કેરાઈ જાય છે અને હનુમાનને રામ અને લક્ષ્મણ પાસે જવા મોકલે છેહનુમાન સાથે રામ અને .જેઓ કુષ્કિંધકાંડમાં પમ્પા તળાવના કિનારે બેઠા છે , સુગ્રીવ રામને .મ ચિંતિત છેસુગ્રીવ રામને સીતાના ઝવેરાત બતાવે છે અને રા ,સુગ્રીવની તકલીફો ,લક્ષ્મણની મુલાકાત તેમજ તેમની દુ ,તેને વાલી અને સુગ્રીવ વિશે ,દિલાસો આપે છેશ્મનાવટનું કારણ જણાવે છેવાલીની વીરતાનું વર્ણન . .અને રામની હિંમતની તપાસ કરવામાં આવી છે ,કરવામાં આવ્યું છે

૫ . સુંદરકાંડ

સુંદરકાંડમાં હનુમાનની શૌર્યતા અને સમુદ્ર પાર કરવાનું વર્ણન ,લંકામાં હનુમાને ભવ્ય જીવન જીવવાનું વર્ણન , રાવણના મહે ,રાવણના મહેલનું વર્ણનલમાં પુષ્પક વિમાનનું વર્ણન ,રાવણના મહેલમાં રાણીઓના સ્થાનનું વર્ણન ,

લંકામાં રાવણના મહેલમાં સીતાને શોધવા માટે હનુમાનના પ્રયત્નો પણ સીતા ન મળતાં ,રાવણ .શયનખંડનું વર્ણન તેને અશ ,જ્યાં તેને મળે છે ,હનુમાન સીતાને શોધવા અશોકવાટિકા જાય છે ,માન અસ્વસ્થ થઈ જાય છેહનુ ોકવાટિકામાં સ્ત્રી દાનવો દેખાય છે જ્યાં તેને સીતા મળી હતીઅશોકવાટિકામાં ,સીતાને મળવા માટે .અશોકવાટિકામાં રાવણ આવે છે , ,રાવણને આવતા જોઈને સીતા ડરી ગઈ

૬. યુદ્ધકાંડ

યુદ્ધકાંડમાંસુગ્રીવ સીતાના વિચ્છેદથી શોક પામ ,રામ દ્વારા હનુમાન માટે કરવામાં આવેલી પ્રશંસા , ેલા રામનું દુઃખ દૂર કરે છેહનુમાન દ્વારા દારૂગોળો અને સૈન્ય વિશે જાણ ,રામને લંકાનો મહેલ ,સુગ્રીવ યુદ્ધ માટે ઉત્સાહ બતાવે છે , , .માટે પ્રયાણ કરે છે રામ અને અન્ય લોકો લંકામાં યુદ્ધ ,થાય છેવાંદરાઓની સેના યુદ્ધ માટે જાય છેરાવણ , એસેમ્બલીમાં હનુમાનના પ્રકોપ વિશે બોલે છે ,લંકાની એસેમ્બલીમાં ઘમંડી શેતાનો સમજાવે છે ,

૭. ઉત્તરકાંડ

ઉત્તરકાંડમાં સિંહાસન પર બેઠેલા રામને વિવિધ ઋષિ આશીર્વાદ આપે છેઈન્દ્રજિત અગસ્ત્ય મુનિ પૂછે છે કે . જન્મ અને ,અગસ્ત્ય મુનિએ રાવણના કુલ ,રામના જવાબ પર ,રાવણ અને કુંભકર્ણ કરતાં શ્રેષ્ઠ છેતેના આશીર્વાદ , વિશે કહ્યું ,રક્ષા વંશની વૃદ્ધિ ,રક્ષા વંશની ઉત્પત્તિ ,કુબેરની ઉત્પત્તિ ,વિશ્વાવની ઉત્પત્તિ

સંદર્ભસૂચિ

૧ . અર્ચના મિત્તલ .(2016)***માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓની તેમની સામાજિક ,આર્થિક સ્થિતિ અને આધુનિકીકરણ-શિક્ષણ સમુદાયના સંબંધમાં મૂલ્યોનો અભ્યાસ***.216-203 :(3)7 :

૨. દીપશિખા ભારદ્વાજ .(2015) હરીશ કુમાર ત્યાગી અને દેવેન્દ્ર અમેટા ,***પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓમાં મૂલ્યોના અભિવ્યક્તિમાં શાળાના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષકોની ભૂમિકા પરનો અભ્યાસ***જર્નલ ઑફ એજ્યુકેશન એન્ડ . ,6 વોલ્યુમ ,પ્રેક્ટિસનંબર .2015 ,31

3 . જોશી .(2011)***મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણ;*** એક વ્યવહારુ યોજના.ઓસ્માનિયા યુનિવર્સિટી .

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાંથી પ્રગટ થતી મૂલ્યમીમાંસા

Dr. Prakash N.Patel
Lecturer
Diet Navsari

ભારતીય સભ્યતાના પ્રાચીન સાહિત્યને પણ ભારતીય ચિત્ત અને કાળની એક અભિવ્યકિતના રૂપે જોવું જોઇએ . એ સાહિત્યમાં કદાચ ભારતીયતાની, સહજ ભારતીય ચિત્ત અને કાળની ઘણી જ વિશદ ઝલક જોવા મળે સુંદરલાલજી . ના મત મુજબ(૨૦૦૩), પ્રાચીન સાહિત્યમાં વેદ મહાન છે પણ ભાષા પ્રાચીન તથા અટપટી હોવાથી વેદમંત્રો વિદ્વાનો માટે પણ કોયડારૂપે છે ઉપનિષદો વેદોનો સાર છે પણ .સામાન્ય જનો માટે સમજવા અઘરા છે, એનું આસ્વાદન વિરલાઓને જ શકય છે.

ઉપનિષદો સિવાય હિન્દુઓને બીજા કોઇ પણ ગ્રંથ ઉપર આસ્થા હોય તો તે ગીતા ઉપરગીતાની ભાષાશૈલી . પ .ગીતા એ એક એવું પુસ્તક છે કે જે કાળ મર્યાદાથી પર છે .હિંદુ સંસ્કૃતિનું ગીતા એક ઉત્તમ કુસુમ છે .સરળ છે ૃથ્વીના પ્રત્યેક દેશની તે સર્વ કાળ માટેની માતા છે, સર્વને માટે લાભદાયી છે.ગીતા દુનિયાના ચિંરજીવી ગ્રંથમાંનો એક છે .'

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधीभोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ।।

અધ્યેતાને લાગે છે કે શ્રીમદભગવદ્ગીતાના અધ્યયન થકી પ્રાપ્ત થતાં વિચારો શિક્ષણમાં ઉત્સાહ, સ્ફૂર્તિ અને ચૈતન્ય આણશેઆ અભ્યાસ ભારતીય સંસ્કૃતિ ., ધર્મ, સાંસ્કૃતિક હથિયારોનો જીર્ણોદ્ધાર તેમજ માનવતાનું શિક્ષણ આપવામાં ચોકકસ રાહ ચીંધશે.

પ્રસ્તાવના

સદીઓથી માણસ સારુંનરસું-, શુભઅશુભ-, કલ્યાણકારીઅકલ્યાણકારી-, દૈવી -દાનવી, ઉન્નતિઅવનતિ-, ઉચિત-અનુચિત, સજ્જનતાકન્ફ્યુશિયશે .દુર્ગુણ જેવા દ્વન્દ્વોનાં સંદર્ભમાં વિચારતો રહ્યો છે-દુર્જનતા અને સદ્ગુણ- 'લિ' (Li) પર ભાર મૂક્યો. 'લિ' એટલે ઔચિત્ય)Propriety). આપણે ત્યાં સારા નરસા વચ્ચેના ભેદને સમજવા માટે જરૂરી એવા વિવેક-)discretion) પર ભાર મૂકવામાં આવ્યોમાણસ સામે ફંટાતા સદ્ગતિ અને દુર્ગતિના બે માર્ગોમાંથી સદ્ગતિનો માર્ગ પસંદ . આમ આપણી અંદર રહેલી અસલ .ને ખાળે છેવિવેક સંસ્કૃતિને પોષે છે અને વિકૃતિ .કરવાની સમજ એટલે વિવેક, ઉત્ક્રાંતિમૂલક, નૃવંશશાસ્ત્રીય)Anthropological) પ્રકૃતિને વિવેકના સુકાનની જરૂર પડે છે.

મૂલ્યનો અર્થ પ્રગટ થતાં વૈચારિક એકમો

અધ્યાય નં । શ્લોક નં.	શ્લોકો	ગુજરાતી અનુવાદ
૩ /૨૦	कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः । लोकसंग्रहमेवापि सम्पश्यन् कर्तुमर्हसि ।।	જનકાદિ જ્ઞાનીજનો પણ આસતિરહિત કર્મ વડે જ પરમ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા છેએને માટે તથા . .લોકસંગ્રહને જોતા પણ તું કર્મ કરવાને યોગ્ય છે
૩ /૨૧	यद् यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।।	શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે જે આચરણો કરે બીજા પુરુષ પણ તેજ અનુસાર વર્તે છે તે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે કાંઈ પ્રમાણ કરે છે લોક પણ તેને જ અનુસરે છે.

૨/૩૮	सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ । ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ।।	સુખખ:દુ-, લાભ હાનિ અને જય પરાજયને સમાન સમજીને પછી યુદ્ધને માટે જોડાઈ આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરવાથી તું પાપને પ્રાપ્ત થઈશ નહીં.
૩|૩૫	श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावह : । ।	સારી રીતે આચરણ કરેલા પરધર્મ કરતાં ગુણરહિત પણ પોતાનો ધર્મ અતિ શ્રેષ્ઠ છે પોતાનાં ધર્મમાં મરવું પણ કલ્યાણકારક છે અને પારકો ધર્મ ભય ઉપજાવનારો છે.

ઉપર્યુક્ત વિચારોને આધારે મૂલ્યના અર્થ વિશે નીચેની બાબતો સ્પષ્ટ થાય છે .

(૧) શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે જે આચરણો કરે છે, તેનું અનુકરણ સામાન્ય લોકો કરતા હોય છે આથી શ્રેષ્ઠ પુરુષનું શ્રેષ્ઠ આચરણ તે મૂલ્ય છે.

(૨ (કર્મ સારું ખરાબ નથી હોતું પરંતુ, કર્તા અને કર્તાનો ભાવ સારો અગર ખરાબ હોય છેમૂલ્ય વ્યકિતની ભાવદશા . .ઉપર આધાર રાખે છે

(૩ (સ્વયંની નિજતા ખીલી ઉઠે તે મૂલ્ય, વ્યકિત પોતાની સંસ્કૃત્તિમાં જેને મહત્વનું ગણે છે તે મૂલ્ય.

(૪ (આત્મા કે આત્મસાક્ષાત્કારના વિકાસ પ્રત્યે દોરે તે મૂલ્ય છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પ્રગટ થતાં મૂલ્યોના પ્રકાર

⇩

⇩ વ્યકિગત મૂલ્યો	⇩ સામાજિક મૂલ્યો	⇩ નૈતિક મૂલ્યો	⇩ સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો
૧ દાન .	૧ યજ્ઞ .	૧ અભય .	૧શુદ્ધ આચરણ .
૨દમ .	૨ અહિંસા .	૨ સરળતા .	૨પરમાત્માનું જ્ઞાન .
3. સ્વાધ્યાય	૩ ત્યાગ .	૩પવિત્રતા .	૩તપ .
૪ અક્રોધ .	૪ શાંતિ .		૪સત્ય .
૫ નિંદાકૂથલી .	૫ ક્ષમા .		૫ તેજ .
૬ મૃદુતા .	૬ અદ્રોહ .		૬પ્રાણીઓ પર દયાભાવ .
૭લજ્જા .			
૮ અલોલુપતા .			
૯ધૈર્ય .			
૧૦અચંચલતા .			
૧૧ .નમ્રતા			

મૂલ્યના પ્રકાર વ્યકત કરતાં વૈચારિક એકમો

અધ્યાય નં | શ્લોક નં.	શ્લોકો	ગુજરાતી અનુવાદ
૧૬/૧	अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यास्तप आर्जवम् ।।	સર્વથા ભયનો અભાવ, ચિત્તની નિર્મળતા, તત્વજ્ઞાન તથા ધ્યાનમાં નિષ્ઠા અને દાન, ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તપ અને ચિત્તની સરળતા.

૧૬/૨	अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ।।	અહિંસા, સત્ય, ક્ષમા, ત્યાગ, શાંતિ, પ્રાણીઓ પર દયા, વિષયોની વાસનાનો અભાવ, મુદ્રતા તથા લોભ, વ્યર્થચેષ્ટાઓમાં અપચલતા.
૧૬૩/	तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता। भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ।।	તેજ, ક્ષમા, ધૈર્ય અને બહાર તથા અંદરની શુદ્ધિ કોઈમાં પણ શત્રુભાવ ન હોવો અને પોતાનાં પૂજયતાના અભિમાનનો અભાવ આ બધા તો હે અર્જુનદૈવી ! .સંપત્તિને પ્રાપ્ત થયેલા પુરુષનાં લક્ષણો છે

ઉપર્યુક્ત વિચારોને આધારે મૂલ્યના પ્રકાર વિશે નીચેની બાબતો સ્પષ્ટ થાય

(૧ (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં વ્યક્તિગત મૂલ્યો જેવા કે, દાન, દમ, સ્વાધ્યાય, અક્રોધ, અમૈશુનમ, મૃદુતા, લજ્જા, અલોલુપતા, ધૈર્ય, નમ્રતા, અચંચળતાનું મહત્ત્વ વિશેષ છે.

(૨ (યજ્ઞ, અહિંસા, ત્યાગ, શાંતિ, ક્ષમા, અદ્રોહ જેવા સામાજિક મૂલ્યોનું મહત્ત્વ સ્વીકાર્યું છે.

(૩ (અભય, સરળતા, પવિત્રતા જેવા નૈતિક મૂલ્યોનો સ્વીકાર ગીતાકાર કરે છે .

(૪) આધ્યાત્મિક મૂલ્યો જેવા કે, શુદ્ધ અંતઃકરણ પરમાત્માનું જ્ઞાન, તપ, સત્ય, તેજ, પ્રાણીઓ પર દયાભાવ રાખવો જેવા મૂલ્યોનો પણ સમાવેશ થયો છે.

મૂલ્ય શિક્ષણની પ્રવિધિ

અધ્યાય નં.| શ્લોક નં.	શ્લોકો	ગુજરાતી અનુવાદ
૩ /૭	यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन । कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्त स विशिष्यते ।।	અને હે અર્જુન જે પુરુષ મન વડે ઈન્દ્રિયોને વશમાં ! કરીને આસકત ન થતાં કર્મેન્દ્રિયો વડે કર્મયોગનું આચરણ કરે છે, તે શ્રેષ્ઠ છે.
૧૭ /૧૪	देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।।	દેવતા, બ્રાહ્મણ, ગુરૂ અને જ્ઞાનીજનોનું પૂજન અને પવિત્રતા સરળતા બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા એ શરીર સંબંધી તપ કહેલું છે.
૧૭/ ૧૫	अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।| स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ।।	કોઈને સંતાપ ન કરનારું સત્ય તથા પ્રિય અને હિતકર એવું જે વચન તેમ જ વેદાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ વાણીનું તપ કહેવાય છે.
૧૭/ ૧૬	मनः प्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धिरित्येतत् तपो मानसमुच्यते ।।	મનની પ્રસન્નતા અને શાંતભાવ તથા ભગવાનનું ચિંતન કરવાનો સ્વભાવ મનનો નિગ્રહ અને અંતઃકરણની પવિત્રતા એ પ્રમાણે આ મન સંબંધી તપ કહેલું છે.

ઉપર્યુક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં, મૂલ્ય શિક્ષણની પ્રવિધિ અંગે નીચેની બાબતો સ્પષ્ટ થાય છે.

૧ . સંકલ્પ)will power)થી વાસનાઓને રોકી સારા માર્ગે વાળવીસમર્પણ એ .
સૌથી મોટો સંકલ્પ છે) .Absolute surrender).

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

૨. દેવતા, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને જ્ઞાનીજનોનું પૂજન મૂલ્યશિક્ષણની પ્રાપ્તિમાં મદદરૂપ થાય છે.

૩ . શારીરિક, વાચિક અને માનસિક તપ ફળની આકાંક્ષા વગર નિષ્કામભાવથી અને પરમ શ્રદ્ધાથી કરવાથી સાત્વિક તપ પૂર્ણ થાય છે.

મૂલ્યના પ્રેરકરૂપ સાધનો વ્યકત કરતાં વૈચારિક એકમો

અધ્યાય નં. । શ્લોક નં.	શ્લોકો	ગુજરાતી અનુવાદ
૧૮/૫૧	बुद्धया विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च । शब्दादीन् विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च	વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો, ઘૈર્ય વડે, દેહ, ઈન્દ્રિય તથા મનને વશ કરી તથા શબ્દાદિ વિષયોને ત્યજીને તથા રાગદ્વેષોને ત્યજીને
૧૮/૫૨	विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः । ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः । ।	એકાંત, મિતાહારી, વાણી, શરીર અને મનને જીતનારો વૈરાગ્યનો સંપૂર્ણ આશ્રય કરીને રહેલો નિરંતર ધ્યાનયોગમાં પરાયણ થયેલો.
૧૮/૫૩	अहंकारं बलं दर्प कामं क्रोधं परिग्रहम् । विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।।	અહંકારને, બળને, ગર્વને, કામને, ક્રોધને તથા પરિગ્રહને ત્યજીને મમતારહિત તથા શાંત (પુરૂષ) .બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર માટે યોગ્ય થાય છે

ઉપર્યુક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં લેતા મૂલ્યના પ્રેરકરૂપ સાધનો અંગે નીચેની બાબતો સ્પષ્ટ થાય છે.

૧. મૂલ્ય પ્રાપ્તિ માટે ભક્તિની સામગ્રી જોઈએ તેના માટે વિશુદ્ધ બુદ્ધિ, મનોવિગ્રહ, વિષયનો ત્યાગ, કોઈની આસક્તિ નહીં અને દ્વેષ નહિ, એકાંતવાસ, મિતાહાર અને વાણી, કાયા અને મનનું નિશ્ચિત ધ્યેય તરફનું ખેંચાણ રહેવું તથા વૈરાગ્ય હોવું જોઈએ.

૨ . ઈશ્વર તરફનું ખેંચાણ, ભકતની ભગવાન તરફ અત્યંત કૃતકૃત્યતા,નિઃસ્પૃહતાની ક્ષણ એ પ્રેરકરૂપ બાબત છે.

તારણો

શ્રીમદ્દભગવદ્દીતામાંથી મૂલ્યમીમાંસા અંતર્ગત શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો આ પ્રમાણે છે .

(૧) આત્મા કે આત્મસાક્ષાત્કારના વિકાસ પ્રત્યે દોરે તે મૂલ્ય છે.

(૨ (કર્મ સારું ખરાબ નથી હોતું, પરંતુ કર્તા અને કર્તાનો ભાવ સારો અગર ખરાબ હોય છેમૂલ્ય વ્યકિતની ભાવદશા . .ઉપર આધાર રાખે છે

(૩ (સર્વ સદ્ગુણોનો પૂર્વગ અભય અને ઉપસર્ગ નમ્રતાઆ તમામ સદ્ગુણો માતાના સદ્ગુણો ગર્ભાશયના બાળકની જેમ . .સચવાઈ રહે છે

(૪ (શારીરિક, વાચિક અને માનસિક તપ ફળની આકાંક્ષા વગર નિષ્કામભાવથી અને પરમ શ્રદ્ધાથી કર્મ કરવાથી મૂલ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૫ (મૂલ્ય પ્રાપ્તિ માટે ભગવાનની ભકિતની સામગ્રી જોઈએજેવી કે ., વિશુદ્ધ બુદ્ધિ, મનોનિગ્રહ, વિષયનો ત્યાગ, અનાસતિ, એકાંતવાસ, મિતાહાર તથા વૈરાગ્ય .

(૬) વ્યકિતમાં રહેલી આસુરી વૃત્તિને ઓળખી દૈવી વૃત્તિની માવજત કરવાની છેઅને અકાર્ય વચ્ચેનો નિર્ણય કાર્ય . .કરવાનો વિવેક કેળવવાનો છે

સંદર્ભસૂચિ

અખંડાનંદ, બી(૨૦૦૨) ., શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટ : અમદાવાદ .

અરવિંદ .શ્રી અરવિંદ આશ્રમ : પોંડિચેરી .રાષ્ટ્રીય કેળવણી .(૧૯૭૪) .

અરવિંદ શ્રી અરવિંદ આશ્રમ પબ્લિકેશન : પોંડિચેરી .ગીતા નિબંધો .(૧૯૯૭) .ડિર્પાટમેન્ટ.

આઠવલે, પી: ગીતામૃતમ્ મુંબઈ .(૧૯૯૭) . સદ્વિચાર દર્શન, નિર્મલ નિકેતન

ઉચાટ, ડી સામાજિક શાસ્ત્રોમાં સંશોધન સમસ્યા પસંદગીના .(૧૯૯૭) .એ.સૈદ્ધાંતિક અને વ્યવહારુઆધારો : રાજકોટ . .પારસ પ્રકાશન

ઉચાટ, ડી.એ., જોષી, એચ.ઓ., અને દોંગા, એનશિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન : રાજકોટ .ગુણાત્મક સંશોધન .(૨૦૦૨).એસ., સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.

જયદલાલ, જી.ગીતાપ્રેસ : ગોરખપુર .શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા .(૨૦૦૨) .

જોષી, એચ આશુતોષ : રાજકોટ .સંશોધન અહેવાલ લેખનની ભૂલો .(૧૯૮૫).ઓ.પ્રકાશન, સહકાર સોસાયટી .

જોષી, એચશિક્ષણ શાસ્ત્ર ભવન : રાજકોટ .શૈક્ષણિક તત્ત્વજ્ઞાન .(૨૦૦૦) .ઓ.,

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીજોષ .ી, ડી: રાજકોટ .મૂલ્યોનું શિક્ષણ .(૨૦૦૪) .એચ. મનોરમા પ્રકાશન.

ટિળક, બી.ગીતા પ્રીન્ટર્સ : પુના .ગીતારહસ્ય .(૧૯૭૩) .

ઠક્કર, એચ .પ્રકાશન કુસુમ : અમદાવાદ .શ્રીમદ ભગવદ્ગીતા ભાવાર્થ .(૨૦૦૫) .ભાગ૧,૨,૩.

તોમર, એલભારતીય શિક્ષણનાં મૂળ તત્વો .(૨૦૦૪) ., અમદાવાદ :સંસ્કાર ગુર્જરી, કાંકરીયા.

પંચતંત્રની બોધકથાઓમાંથી નિષ્પન્ન થતા માનવીય મૂલ્યો

કિંજલબેન આર.પ્રજાપતિ
રીસર્ચ સ્કોલર
ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ એજ્યુકેશન
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સીટી, પાટણ

સારાંશ

માનવજીવનમાં મૂલ્યો ખૂબ જ મહત્ત્વનો ભાગ છે. માનવીય મૂલ્ય જેમકે વફાદારી,પ્રમાણિકતા,પ્રેમ,અહિંસા,સદાચાર કરુણા,સત્ય,ધીરજ વગેરે જેવા મૂલ્યો માનવવર્તન નિર્ધારિત કરે છે.સુખી જીવન માટે ઉચ્ચ અભ્યાસ, સુખ-સગવડ ઉપરાંત ઉચ્ચ માનવીય મૂલ્યો હોવા એટલા જ અગત્યના છે. ભારતીય સાહિત્ય તેનું સિંચન કરતા ઉત્તમ સ્ત્રોત છે. એમાં પણ પંચતંત્ર અને હિતોપદેશ જેવી બોધ કથાઓ બાળકોમાં મૂલ્ય સિંચન કરતા શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય છે. પંચતંત્રની બોધકથાઓ પ્રાચીન સમયથી લોકપ્રિય છે. જે માણસ અને પશુ-પક્ષીઓ વચ્ચે આકાર લેતી વિવિધ ઘટનાઓ થકી માનવજીવનમાં મહત્વના મુલ્યોની સમજ આપે છે બાળ મનોવિજ્ઞાન અનુસાર બાળકોનો ૮૫૮૫% માનસિક વિકાસ પાંચ વર્ષની ઉંમર સુધી થઈ જાય છે. બાળકના ઘડતરમાં વાર્તાઓ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આધુનિક સમયમાં મૂલ્ય અને મૂલ્ય-શિક્ષણ ને લગતા ઘણા પ્રશ્નો સમાજમાં છે ત્યારે પંચતંત્ર જેવી બોધકથાઓ મૂલ્ય શિક્ષણ માટે મહત્વનો સ્ત્રોત બની શકે. પંચતંત્રની વાર્તાઓ દ્વારા સારું-ખરાબ,અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વર્તનની બાળકોને ઓળખ કરાવી શકાય છે. સરળતાથી બાળકને જીવનના વિવિધ પાસાની સમજ આપી શકાય છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: પંચતંત્ર, માનવીય મૂલ્યો,બોધકથાઓ.

પ્રસ્તાવના

માણસનું વ્યક્તિત્વ જેનાથી ઓળખાય,જેનાથી ઘડાય, જેનાથી તેના વર્તન વ્યવહાર નિર્ધારિત થાય તેવું પરિબળ એટલે માનવીય મૂલ્યો. વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનું પ્રતિબિંબ એટલે તેના વર્તનમાં દેખાતા સત્ય, અહિંસા, પ્રામાણિકતા, સદાચાર, પ્રેમ, દયા, કરુણા જેવા વિવિધ માનવીય મૂલ્યોનો સમન્વય. વ્યક્તિમાં જો બાળપણથી જ મૂલ્યોનું સિંચન કરવામાં આવે તો દેશને,સમાજને એક સારા નાગરિક મળે તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. છત્રપતિ શિવાજી આ બાબતનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ કહી શકાય. તેમની માતા જીજાબાઈએ નાનપણથી રામાયણ,મહાભારત અને પ્રાચીન સાહિત્યની વાર્તાઓ કહી શિવાજીમાં ઉત્તમ મૂલ્યોનું સિંચન કરી તેમની શ્રેષ્ઠ શાસક બનાવ્યા હતા. દરેક મનુષ્યને કોઈ પણ અવસ્થામાં વાર્તાઓ પ્રત્યે આકર્ષણ હોય છે. કોઈપણ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં વાર્તાઓનું ખૂબ મોટું યોગદાન રહેલું છે. બાળ મનોવિજ્ઞાન અનુસાર બાળકોના સર્વાંગી વિકાસમાં પણ તેનું યોગદાન રહેલૂ છે. ભારતીય સહિત્ય વેદ,પુરાણ,રામાયણ વગેરે જીવન જીવવાની સમજણ આપે છે. હિતોપદેશ,વિક્રમ-વેતાળ,અકબર-બીરબલ,તેનાલીરામન,પંચતંત્રની વાર્તાઓએ આધુનિક સમયમાં પણ પોતાનો પ્રભાવ જાળવી રાખ્યો છે. માનવ વિકાસના ભાગરૂપે વાર્તાકથન સ્વીકાર થયો છે. શિક્ષણને સહજ અને અસરકારક બનાવવા માટે લગભગ દરેક શિક્ષણ નીતિમાં વાર્તાઓ દ્વારા શિક્ષણની ભલામણ કરવામાં આવેલી છે. અહી પંચતંત્રની વિવિધ બોધકથાઓ દ્વારા નિષ્પન્ન થતાં વિવિધ માનવીય મૂલ્યો અંગે ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે. પંચતંત્ર પ્રાચીન સમયમાં લખાયેલ બોધકથાઓનો અતિ લોકપ્રિય ગ્રંથ છે. તેની રચના પંડિત વિષ્ણુ શર્મા નામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. પંચતંત્ર નું નિર્માણ જે રીતે થયું તે પણ આ વાર્તાઓનું મહત્વ સમજાવી જાય છે. કહેવાય છે કે દક્ષિણ ભારતના રાજા અમર શક્તિના ત્રણ રાજકુમાર હતા. તેમને રાજનીતિ અને જીવન વ્યવહાના પાઠ શીખવવા માટે વિષ્ણુ શર્માએ છ મહિના નવી નવી વાર્તાઓ કહી. રાજકુમારોને વિષ્ણુ શર્મા પહેલાં પણ ઘણા બ્રાહ્મણોએ શિક્ષણ આપવા પ્રયત્નો કરેલા પણ અસફળ રહ્યા. આ પરિસ્થિતિમાં પંડિત વિષ્ણુ શર્માએ તેમને રસ પડે એ માટે થઈને વાર્તાઓ દ્વારા તેમનામાં વિવિધ માનવીય મૂલ્યોનું સિંચન કર્યું. એ જ વાર્તાઓનો સંગ્રહ એટલે "પંચતંત્ર."

પંચતંત્રમાં તેના નામ મુજબ જ પાંચ ભાગમાં એકબીજાને સાંકળતી મુખ્ય વાર્તા અને ગૌણવાર્તાઓ સ્વરૂપે બોધકથાઓ આપેલી છે.

૧. મિત્રભેદ
૨. મિત્રપ્રાપ્તિ
૩. કાકોલૂકીય
૪. લબ્ધપ્રણશ
૫. અપરીક્ષિતકારક

૧. મિત્રભેદ

પ્રથમ ભાગની મુખ્ય વાર્તામાં પીંગલક સિંહ અને સંજીવક બળદ ગાઢ મિત્રો છે.છતાંપણ બંને દમનક શિયાળની કૂટનીતિનો ભોગ બને છે. સંજીવક બળદને તેનો માલિક જ્યારે કામ કરવામાં અશક્ત થઈ જાય છે ત્યારે રક્ષકો સાથે જંગલમાં મૂકીને જાય છે,પરંતુ રક્ષકો જંગલની બીકના કારણે પરત ફરી, માલિકને સંજીવકના મૃત્યુ પામ્યો તેવી ખોટી વાત કરે છે. માલિક વાત સ્વીકારી પણ લે છે.સંજીવક બળદ સ્વસ્થ થઈ સિંહનો પ્રિય મિત્ર બને છે. તેમની મિત્રતાની દમનકને શિયાળ ઈર્ષા થાય છે.શિયાળની કૂટનીતિ ના કારણે સિંહ પોતે જ પોતાના પ્રિય મિત્રને મોતને ઘાટ ઉતારે છે. આ બંને ઘટનાઓ સમજાવે છે કે કોઈ પણ વાત સંપૂર્ણપણે જાણ્યા પછી જ નિર્ણય લેવો. એમાં પણ કોઈ અધિકારી કે વડીલે પુરી હકીકત જાણ્યા વગર મોટો નિર્ણય લેવો જોઈએ નહીં. માણસે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં સ્થિરતા રાખવી એ જરૂરી છે. દંતિલ નામનો વેપારી નગરમાં પ્રિય હોવા છતાં ઝાડુ મારનારા ગૌરમ્ભની ઈર્ષાનો ભોગ બને છે અને લોકોમાં તિરસ્કાર પામે છે. માટે જ કહ્યું છે,

यो न पूजयते गर्वादुत्त्माधम मध्यमान |
भूप सन्मान मान्योडपि भ्रश्यते दन्तिलो यथा ||

“જે અધિકારી ગર્વને કારણે ઉત્તમ,મધ્યમ અથવા તો એવા રાજચાકરોનો અનાદર કરે છે તેમનો નાશ થાય છે.” બે ઘેટાંના ભીષણ યુદ્ધમાં લોભી શિયાળ લોહીની આશાથી વચ્ચે આવતા મૃત્યુ પામે છે. “का मात्रा समुद्रस्य यो मम प्रसुतीं दूषयिश्यति ?”બોલનાર ટીટોડો સાગર સાથે સંઘર્ષમાં મુકાય છે અને તેના ઈંડા સમુદ્રમાં ગરકાવ થઈ જાય છે. છતાં પણ તે સમુદ્રને ઉલેચવાની યોજના બનાવે છે. દંભથી બનાવેલી યોજનાઓમાં પણ કોઈ વાસ્તવિકતા હોતી નથી. કોઈપણ નિર્ણય વાસ્તવિક હોવા જોઈએ. આપણાથી શક્તિશાળી સાથે શત્રુતા કરવી જોઈએ નહીં. કમ્બૂગ્રીવ કાચબો હંસ જેવા હિતેચ્છુ મિત્રોની મૌન રાખવાની સલાહ હોવા છતાં પણ પોતાનો ચંચળ સ્વભાવ છોડી શકતો નથી અને બોલવા જતા મૃત્યુ પામે છે. આમ અમુક પરિસ્થિતિમાં મૌન રહેવું પણ અનિવાર્ય છે. સાથે સાથે હિતેચ્છુ મિત્રો દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ પણ માનવી એટલી જ અગત્યની છે જીવનમાં જરૂર જણાય ત્યાં સાહસ કરવું એ ચકલાની જોડી અને હાથીની વાર્તા ઉપરથી આપણે શીખી શકીએ છીએ.

૨. મિત્ર પ્રાપ્તિ

પંચતંત્રના બીજા ભાગમાં ચાર મિત્રોની વાત છે. કાગડો,ઉંદર,મૃગ અને કાચબાના સ્વભાવ એકબીજાથી બિલકુલ વિપરીત છે,એવા ચાર પ્રાણીઓ એકબીજાના ખાસ મિત્રો છે આ પરથી સમજી શકાય કે જ્યાં નિ:સ્વાર્થ પ્રેમ હોય, ઊંડી લાગણી હોય, સહાનુભૂતિ હોય, તેમના વ્યવહારમાં પ્રમાણિકતા હોય ત્યાં આદર્શ મૈત્રી ભાવ સર્જાય છે. આવા અતૂટ મિત્રો હોય ત્યારે ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી પણ બહાર નીકળી શકાય છે તેવું આ પ્રાસ્તાવિક વાર્તા ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ. થોડાકમાંથી થોડુંક દાન આપવું જોઈએ એ ભારતીય પરંપરાનો ઉલ્લેખ બ્રાહ્મણની વાર્તામાં છે. પોતાના ભોજનમાંથી બીજાના ભોજનનો ભાગ કાઢવો તે આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની પરંપરા છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે,

यज्ञशिष्टाशिन: संतो मुच्यन्ते सर्व किलिब्षे |
भुज्जते ते त्वधपापा ये पचन्त्याम कारणात ||

અર્થાત "યજ્ઞથી વધેલું જમનારા સંતો સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે, પરંતુ જે પાપીઓ પોતાના માટે જ રાંધે છે તેઓ પાપ જ ખાય છે. "બ્રાહ્મણી દરિદ્રતાના કારણે તેમાં પાછી પાની કરે છે પણ બ્રાહ્મણ તેને ધર્મ સમજાવી બ્રાહ્મણીને પણ સંમત કરે છે. બે સંન્યાસીની વાર્તા ઉપરથી શીખ મળે છે કે માણસના ભાગ્યમાં જેટલું નિર્ધારીત થયું છે તેને ભગવાન પણ બદલી શકતો નથી. અતિ લોભી સાગર દત્ત વાણીયાનનો પૂત્ર પ્રસિદ્ધ બને છે, પણ કર્મ પ્રમાણે સંપત્તિ મનુષ્યને મળતી હોય છે પરંતુ સંઘર્ષ કરીને લક્ષ્મી મેળવવી પડે છે. જે ભાગ્યમાં લખાયેલું છે આ વાર્તા ઉપરથી ચરિતાર્થ થાય છે. સાથે સાથે વણકરની વાત ઉપરથી એમ પણ સમજી શકાય છે કે સમયથી આગળ અને ભાગ્યથી વિશેષ ક્યારે પણ કોઈને મળતું નથી. દેશાંતર કમાણી કરવા છતાં પણ પૈસા ટકતા નથી. આથી માણસે આળસ વૃત્તિનો ત્યાગ કરી લોભવૃત્તિ છોડીને સતત પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ તેમ આ ભાગમાં સમજી શકાય છે.

૩. કાકોલૂકીય

કાકોલૂકીય ભાગમાં કાગડાના રાજા મેંઘવર્ણ અને ઘુવડના રાજા અરિદમન વચ્ચેની વિગ્રહની વાત છે. બંને વચ્ચે વંશપરંપરાગત દુશ્મની છે. પરસ્પર એકબીજાનો નાશ કરવાનું વિચારે છે. બંને વચ્ચે એક ધ્યેયને મેળવવા માટે પરસ્પર સંઘર્ષ થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં રણનીતિ ઘડવી જરૂરી હોય છે. આ પ્રાસ્તાવિક વાર્તા ઉપરથી વાર્તા સૂચવે છે કે પૂર્વેથી વિરોધ થયેલો હોય તેવા શત્રુ સાથે ક્યારે પણ સ્નેહ સંબંધ બાંધી શકાતા નથી. હાથી અને સસલા વચ્ચેની સંઘર્ષની કથામાં માત્ર ચંદ્રના નામથી જ સંઘર્ષ પૂર્ણ થઈ જાય છે અને સસલાના ચાતુર્યથી ગજરાજ પોતાના સમૂહ સાથે સરોવર છોડી જાય છે. ક્યારેક મોટા પ્રતિષ્ઠિત કે જ્ઞાની માણસ ના નામથી પણ મોટી સમસ્યાઓ ઉકેલાઈ જાય છે.ચકલા અને સસલા વચ્ચે રહેઠાણ બાબતે વિગ્રહ થાય છે. તેઓ ન્યાય કરવા માટે બિલાડાને બોલાવે છે બિલાડો ન્યાય કરવાને બદલે છેતરપિંડી કરીને બંનેને પોતાનો ખોરાક બનાવે છે. આમ કપટી કે નિમ્ન વ્યક્તિ પાસે કોઈ દિવસ ન્યાય કરાવવો નહીં. પ્રમાણભૂત અને ધર્મજ્ઞ વ્યક્તિ પાસે જ ન્યાય કરાવવો. બ્રાહ્મણ અને ત્રણ ધુતારાઓની બોધકથા ઉપરથી જાણવા મળે છે કે ઘણીવાર બુદ્ધિ એ બળ કરતાં પણ વધી જાય છે. લૂંટારાઓ દ્વારા સતત બોલાતા જુઠના કારણે બ્રાહ્મણ પોતાની જાત ઉપર વિશ્વાસ કરતો નથી અને અન્યની વાત ઉપર વિશ્વાસ કરે છે. પરિણામે ધુતારાઓ બ્રાહ્મણનું પ્રાણી મેળવવામાં સફળ રહે છે.

૪. લબ્ધપ્રણાશ

મનુષ્ય ના જીવનમાં અચાનક જ આવતી મુશ્કેલીઓનો સામનો કેવી રીતે કરવો અને મળેલી વસ્તુ વ્યક્તિ કેવી રીતે ગૂમાવી દે છે. તેની વાત આ તંત્ર સમજાવે છે. વાનર અને મગરની મુખ્ય કથામાં તેની સમજ આપવામાં આવી છે. મગર અને વાનર પરમ મિત્ર છે. બંને લાગણીનો તંતુથી બંધાયેલા છે મગરની પત્નીની અયોગ્ય માગણીના પરિણામે મિત્રો છુટા પડે છે. મગર માને છે કે,

एकं प्रसूयते माता द्रितियम वाक्यप्रसूते |
वाग्जातमधिकम प्रोचु : सोदर्यादपी बन्धुवत ||

"એક સ્થાનમાં વાણી મનુષ્યની જન્મ આપે છે. બીજા સ્થાનમાં માતા જન્મ આપે છે સહોદર બાંધવ કરતાં પણ વાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા બાંધવોને અધિક ગણવામાં આવે છે." પરંતુ પત્નીના દબાણવશ તે તેના મિત્ર વાનર સાથી છેતરપિંડી કરતા પરમ મિત્ર ગુમાવે છે. મનુષ્યએ સારુ કે ખરાબ કોઈપણ પરિણામની માનસિક તૈયારી રાખવી જોઈએ. ધનની લાલચથી આવેલા ચાર જમાઈ લાંબા સમય સુધી સસરાના ઘરે રોકાય છે. જે તેમની નૈતિકતાનો અંત સૂચવે છે.અંતમાં વિવિધ ઉપાય દ્વારા તેમને ઘરમાંથી બહાર કરાય છે.પંડિત વિષ્ણુ શર્મા કહે છે કે પરિવારના સભ્યો સાથે વ્યર્થ વિવાદ કરવો નહીં. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે,

भूमि मित्रं हिरण्यं वा विग्रहस्य फलयत्रम |
नास्त्ये कमपि यधेषा विग्रहं न समाचरेत ||

" વિગ્રહના ત્રણ ફળ છે ભૂમિ ખેતર સીમા તથા મિત્ર તથા સુવર્ણની પ્રાપ્તિ ત્રણમાંથી એક પણ ફળ મળવાની જો આશા ન હોય તો કોઈની સાથે વિગ્રહ કે સંઘર્ષ કરવો જોઈએ નહી."

કરાર કિશોર સિંહની વાતો પરથી બોધપાઠ મળે છે કે માણસ પોતાનો સ્વાર્થ છોડીને સાચું બોલે છે તે યુધિષ્ઠિરની જેમ અચૂક પોતાના સ્વાર્થથી પડી જાય છે. ઘણીવાર સત્ય બોલવાની પણ સજા ભોગવવી પડતી હોય છે. કુંભાર પોતાની સાચી ઓળખ રાજાને આપે છે અને પરિણામે દેશનિકાલ ની સજા તેને મળે છે. જાતિગત લક્ષણો છુપાવી શકાતા નથી. સિંહણ પોતાના બચ્ચાની સાથે શિયાળના બચ્ચાનું પણ પોતાનું દૂધ પીવડાવી પાલન-પોષણ કરે છે, પરંતુ જ્યારે શિયાળ બચ્ચા અને સિંહણના બચ્ચા પછી સંઘર્ષ થતો દેખાય છે ત્યારે વાત્સલ્યસભર માતા સિંહણ શિયાળ બચ્ચાને ભગાડી મૂકે છે. આમ માતા એ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં માંની ફરજ ચૂકતી નથી..વાઘનું ચામડું પહેરેલું ગધેડું પોતાના અવાજથી ઓળખાઈ જાય છે અને લોકોની માર ખાય નહીં મૃત્યુ પામે છે આમ પોતાની વાસ્તવિકતા છુપાવી છુપાવી શકાતી નથી ચતુર શિયાળ પોતાની બુદ્ધિથી જુદા જુદા હિંસક પ્રાણીઓ સાથે સંઘર્ષ ટાળીને પણ પોતાનો ખોરાક મેળવે છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની જીવન વિશે પણ પંડિત વિષ્ણુ શર્મા બોધપાઠ આપે છે. વૃદ્ધ ધન આપીને નાની ઉંમરની કન્યા સાથે વિવાહ કરે છે. મનુષ્યનું શરીર વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ તે મનની ઇચ્છાઓ તરુણ જ રહે છે. પરંતુ મનુષ્ય પોતાની ઉંમર પ્રમાણે કામનાઓ છોડવી જોઈએ. આવા અયોગ્ય લગ્નજીવનનો અંત હંમેશા દુઃખ જ આવતો હોય છે પંડિત વિષ્ણુશર્મા પતિ,પત્ની અંગેની સમજ પણ આ ભાગમાં આપે છે. જેમકે,

"माडाल्य तन्तुना डनेन भर्तुजीवन हेतुना |
कन्थे बन्धामी सुभगे सा जिव शरदः शतम् ||

મંગળસૂત્ર કંઠમાં ધારણ કર્યા પછી પત્નીની નૈતિક ફરજ બજાવે છે કે પતિ બહેરો, મૂંગો, દરિદ્ર ગમે તેવો હોય પણ પ્રસન્ન રાખવો જોઈએ. પતિએ પણ મંગળસૂત્ર પહેરાવતી વખતે આપેલા વચન પોતાની ફરજ સમજીને પૂર્ણ કરવાના હોય છે. વ્યભિચાર એ સમાજમાં નિંદનીય છે.

૫. અપરિક્ષિતકારક

પંચતંત્રના આ અંતિમ ભાગમાં પણ જીવનની અમૂલ્ય શીખ મળે છે. તેની મુખ્ય વાર્તામાં મણિભદ્ર શ્રેષ્ઠીનું અનુકરણ કરે છે. મૂર્ખ વાળંદ વધારે વિચાર્યા વિના ધનવાન બનવા માટે બૌદ્ધ સાધુઓને નુકસાન પહોંચાડે છે. આંધળું અનુકરણ કરવું એ પણ અયોગ્ય છે, ક્યારેક ગંભીર પરિણામો આપે છે. જાતિગત સ્વભાવ દોષના કારણે બ્રાહ્મણી નોળિયાના મોતને ઘાટ ઉતારે છે પરંતુ હકીકત જાણ્યા પછી પસ્તાય છે. ચાર ગરીબ બ્રાહ્મણ મિત્રો ખજાનાની શોધમાં નીકળે છે. સંત ભેરવાનંદ તેમને વાટો આપે છે. તે લઈ તેઓ ખજાનાની શોધમાં નીકળે છે. દુર્લભ કીમતી ખજાના મળવા છતાં પણ અતિ લોભના કારણે અંતિમ બ્રાહ્મણ લોભચક્રમાં ફસાય છે. અતિ લોભ પણ દુઃખનું કારણ બને છે.

જ્ઞાનને વ્યવહારમાં પણ ઉતારતા પણ આવડવું જોઈએ. વિદ્વાન બ્રાહ્મણો જ્ઞાન તો મેળવે છે પણ સિંહ ને જીવંત કરી પોતાનો જીવ ગુમાવવો પડશે તેવી સામાન્ય બાબત પણ વિચારી શકતા નથી. જળાશયમાં નિવાસ કરતા ત્રણ મિત્રો સદબુદ્ધિ અને સહસ્ત્રબુધ્ધિ માછલીઓ અભિમાનના કારણે પોતાનું નિવાસસ્થાન ન છોડતા નાશ પામે છે. જ્યારે એક બુદ્ધિ દેડકો પરિસ્થિતિની ગંભીરતા સમજીને પોતાનું સ્થળ છોડી દે છે અને તેનો જીવ બચી જાય છે. ભાગ્યહીન વણકર પોતાની મૂર્ખતાભરી માગણીના પરિણામે બે હાથ અને ચાર માથા હાથવાળો બનતા નગરજનોના ભયનો ભોગ બને છે. અને મૃત્યુ પામે છે. હવાઈ કિલ્લા બાંધનારો બ્રાહ્મણ માત્ર સ્વપ્ન જ જુએ છે વાસ્તવમાં તેને પૂર્ણ કરી શકતો નથી. આ ભાગમાં પંડિત કહે છે કે,

कलहान्तानी हम्पार्णी कुवाक्यानतं च सौहारादम |
कुराजान्तानि राष्ट्राणि कूकर्मांत यशो नृणाम ||

જે ઘરમાં હંમેશાં ઝઘડો થાય છે તે ઘર નષ્ટ થઈ જાય છે. મિત્રતા ખરાબ વાણીથી નાશ પામે છે. રાજા સંસ્કારી ન હોય તો વિનાશ થાય છે તથા મનુષ્યનો યશ ખરાબ કાર્ય કરવાથી નાશ પામે છે. આથી સંઘર્ષ વાળા સ્થાનથી હંમેશા દૂર રહેવું વધારે

યોગ્ય છે.

પંચતંત્રમાં આવી ૭૦ જેટલી રસપ્રદ બોધકથાઓ આપેલી છે કે જે જ્ઞાન સાથે શિક્ષણ પણ પ્રદાન કરે છે. વિશ્વની જુદી જુદી ૧૦૦ ભાષામાં આ ગ્રંથનો અનુવાદ થયેલો છે અને તેની ઘણી બધી આવૃત્તિ પણ પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે.

ઉપસંહાર:

પંચતંત્રના પાંચેય ભાગની પ્રાસ્તાવિક કથાઓ અને દંતકથાઓ જીવનમાં ઉત્પન્ન થતી સર્જાતી વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં કેવું વર્તન કરવું, કેવી રીતે નિર્ણય લેવો, યોગ્ય-અયોગ્ય બાબતો વિશેની સમજ આપે છે. જે બાળકોમાં પણ જીવન વ્યવહાર અંગેના મૂલ્યોનું સિંચન કરે છે ખરા અર્થમાં પંચતંત્ર એ વાર્તાઓનો ઉત્તમ ગ્રંથ કહી શકાય.

સંદર્ભ સૂચિ:

૧. પંચતંત્રની વાર્તાઓ, વિનુભાઈ ઉ.પટેલ

૨. Bhaviniben S.Patel,Nidhi Rastogi, A sociological aspect of panchatantra, An International Journal of Art & Higher Education:A Refereed Research Journal, Vol.4,issue 2,pp.2-12

૩. હનુભાઈ હ. ભુવા,વાર્તા દ્વારા મનોવિજ્ઞાનિક શિક્ષણ, Vidhyayana: an international multidisciplinary peer-reviewed E-journal,vol.6,issue6,2021.

૪. T.Venkateswarlu,Human values in vedic & classical literature, International journal of multidisciplinary educational research, Vol.3, issue 6(4), 2014.

યોગવિદ્યા : અષ્ટાંગ યોગ

ડૉગુંજન વશી.
આસિ .આર .પ્રો .કેદેસાઈ કૉલેજ ઑફ એજયુકેશન., વાપી

સારાંશ :

'યોગવિદ્યા' એ શરીરને આત્મા સાથે એકતાલ કરી જોડતી મહર્ષિ પતંજલિએ વિશ્વને આપેલી બહુમૂલ્ય ભેટ છે . 'સ્વની ઓળખ' એ યોગનું અંતિમ લક્ષ્ય છેયોગની પગદંડી પર ચાલીને પ્રત્યેક વ્યકિત શારીરિક તેમજ માનસિક શાંતિ ., ભૌતિક સફળતા તેમજ આધ્યાત્મિક માર્ગે પણ ઉન્નતિ સાધી શકે છે .'યોગ' આંતરિક વિજ્ઞાન પણ છે, જેમાં એવી વિભિન્ન પદ્ધતિઓનો સમાવેશ થાય છે કે જેના દ્વારા મનુષ્ય શરીર અને મન વચ્ચે સુમેળ સાધીને આત્મ સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે . વ્યાપક રીતે અનુસરવામાં આવતી યોગસાધનામાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ,પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, બંધ અને મુદ્રાઓ, ષટકર્મો, યૌગિક આહાર, મંત્ર જપ, યુક્ત કર્મ ઇત્યાદિનો સમાવેશ થાય છેઆ તમામના અનુસરણથી સુખ . .સંવાદિતાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને

પ્રસ્તાવના :

ભારતીય ઇતિહાસ એ વાતનો સાક્ષી છે કે સમાજના ઉત્થાન અને સંરક્ષણ માટે સમયે સમયે આપણા સંતો અને મહામાનવોએ પોતાના જીવનના આદર્શો દ્વારા એવા જીવન મૂલ્યો પ્રસ્થાપિત કર્યા છે કે જે ભારતીય જીવનના આધાર સ્તંભ અને પ્રેરણારૂપ બનેએક છે જ્ઞાન .ભારતમાં બે પ્રકારની આધ્યાત્મિક નિષ્ઠાઓ અતિ પ્રાચીનકાળથી પ્રચલિત છે.ની નિષ્ઠા,જેને સાંખ્યદર્શન કહે છે અને બીજી છે યોગ નિષ્ઠા જે યોગના નામે વધુ પ્રસિદ્ધ છેસાંખ્ય માર્ગના રચયિતા છે . કપિલ મુનિ, જ્યારે યોગ માર્ગના રચયિતા છે મહર્ષિ પતંજલિભારતમાં સાંખ્ય અને યોગ., આ બંને જ્ઞાન પ્રવાહો અનાદિકાળથી પ્રચલિત છે આ મહર્ષિઓએ પોતાની શાખાના પ્રસાર પ્રચાર હેતુ પોતપોતાના ખાસ શાસ્ત્રોની રચના કરીહિન્દુઓના સૌથી પવિત્ર અને સૌથી વધુ લોકપ્રિય ગણાતા શ્રીમદ ભગવદ્ ગીતા ગ્રંથમાં સાંખ્ય અને યોગ., આ બંને દર્શનોનો સુભગ સમન્વય છે.

યોગવિદ્યા :

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ભગવદ્ ગીતામાં યોગની વ્યાખ્યા આપતા કહ્યું છે કે "समत्वम योग उच्यते" અર્થાત્ સમભાવ એ જ યોગ છેગીતાની આ પરિભાષા ખૂબ યોગ્ય ., સારગર્ભિત અને આપણને અનુકૂળ છેજ્યાં સંતુલન છે., સમભાવ છે, સમજૂતી છે, લયબધ્ધતા છે, અદ્વંદ્વ છે,ત્યાં યોગ છે અને તેથી વિપરીત જ્યાં દ્વંદ્વ છે, અસમતુલા છે,અસમજણ છે, અસંગતિ છે,સંઘર્ષ છે,વિગ્રહ છે ત્યાં રોગ છે,દુઃખ છેયોગ વિદ્યાનું ધ્યેય આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ., પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કે મોક્ષ છેઉચ્ચ અને . આ .વ્યક્તિઓ જ પોતાની પ્રબળ ઈચ્છાશક્તિ અને સતત પરિશ્રમથી આ માર્ગે પ્રગતિ કરી શકે છે દૃઢ મનોબળવાળી જગતમાં ચાર પ્રકારના સ્વભાવના મનુષ્યો છે, જેઓ માટે પોતાના સ્વભાવને અનુરૂપ આપણા આચાર્યોએ ચાર પ્રકારના યોગ નક્કી કર્યા છે, જેમાં જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ,રાજયોગ અને કર્મયોગની ગણના થાય છેકાર્યપ્રિય માણસો માટે કર્મયોગ., ભક્તિભાવવાળા લોકો માટે ભક્તિયોગ તથા તત્વજ્ઞાનીઓ માટે જ્ઞાનયોગ ર -ાજયોગ છેઆ ચારેય પંથો એકબીજાના . .વિરોધી નથી પરંતુ પૂરક છે

યોગ એટલે જીવાત્મા અને પરમાત્માનું મિલન તેને જે વિજ્ઞાન આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવે છે .'યોગ શાસ્ત્ર' કહે છેયોગશાસ્ત્રની અનેક શાખાઓ છે ., તેમાંથી એક તે હઠયોગ હઠયોગ ભૌતિક શરીર અને.પ્રાણ ઉપરના નિયમનને લગતું શાસ્ત્ર છેરાજયોગ અને હઠયોગ એકબીજાના પૂરક શાસ્ત્રો .રાજયોગ પ્રાયઃ મન સાથે સંબંધ ધરાવે છે . સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સૌથી ઉત્તમ અને સરળ સુખ અને .યોગ માનવને દેવ બનાવે છે.છે,સસ્તું સાધન યોગ છેયોગ .

ભગવદ્ ગ .સાધનાની એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે઼ીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં આત્મસંયમ માટેનો યોગ દર્શાવતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ તેની સરળ પદ્ધતિ આપી છે જ્યારે જ્ઞાનેશ્વરી ગીતામાં સંત જ્ઞાનેશ્વરે તેની વિશદ્ સમજ આપી છે.

અષ્ટાંગ યોગ :

મહર્ષિ પતંજલિએ આપણા શરીર, મન અને ઇન્દ્રિયોની સિદ્ધિ માટે આઠ પ્રકારના સાધનોનો નિર્દેશ કર્યો છેસમાધિ . પ્રાપ્ત કરવાના આ આઠ અંગોને'અષ્ટાંગ યોગ' કહે છેયમ .યોગ વિદ્યાના આ આઠ અંગો આ મુજબ છે., નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ,પ્રત્યાહાર,ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ આઠેય અંગોનું ટૂંકું નામ તે .'અષ્ટાંગ યોગ'.

(૧ (યમ :

અષ્ટાંગ યોગનું પ્રથમ અંગ એટલે 'યમ'.યમનો અર્થ છે, સંયમસંયમ વિના યોગની સાધના આગળ કરી . પાંચ યમ .સંયમ પાલન કરનાર સાધક જ યોગવિદ્યાના ક્ષેત્રે બીજા સોપાનો સર કરી પ્રગતિ સાધી શકે છે .શકાતી નથી હંમેશા સત્ય :સત્ય (૨).કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી કે કોઈને દુઃખ પીડા ન કરવાની ભાવના :અહિંસા (૧):છે બોલવું,ચાલવુંશરીરના વિષય :બ્રહ્મચર્ય (૪).ચોરી ન કરવી તેમજ બીજાની ચીજવસ્તુ હડપ ન કરવી : અસ્તેય (૩) ., કામુક્તા ઉપર નિયંત્રણ અને અન્ય ઇન્દ્રિયો પર સંયમ અને ખાસ જરૂરત વિના બિનજરૂરી ચીજોનો : અપરિગ્રહ (૫) સંસારના તમામ લોકો માટે તથા યોગસાધક માટે ય .સંગ્રહ ન કરવાની ભાવનામ પરમ હિતકારી છેઆ તમામ . બાબતોનું પાલન ન કરવાથી આપણને નાના મોટા પાપ લાગે છે અને શરીરનું સ્વાસ્થ્ય નાશ પામે છે.

(૨ (નિયમ:

કેટલાક એવા 'નિયમો' છે જેનું પાલન કરવા માત્રથી વ્યક્તિ તન,મન શુદ્ધ અને સ્વસ્થ રાખી શકે છેઆ નિયમો . :શુધ્ધિ (૧).પણ પાંચ છેશરીરની અંદરની અને બહારની શુદ્ધિમન કપટી કે .દેહ સાથે મન પણ પવિત્ર નિર્મળ રાખવું . ખોટા .કરી શકે તેનાથી સંતોષ માની જીવવું વ્યક્તિમાત્ર એ ઈમાનદારીથી જે પણ પ્રાપ્ત :સંતોષ (૨).દંભી ન રાખવું શ્રમ :તપ (૩).અસંતોષ રાખી પાપ કે અનિતી થાય કે દેશદ્રોહ થાય તેવું ન કરવુંપૂર્વક સાધના કરવીસુખ અને દુઃખ . ઈશ્વર : ઈશ્વર પ્રણિધાન (૫) .આપણે જે કંઈ પણ ધાર્યું હોય તેનો નિરંતર અભ્યાસ કરવો :સ્વાધ્યાય (૪).સમાન સમજવું ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખી ભક્તિપૂર્વક નિષ્કામ કર્મો તેમને અર્પણ કરવા અને દરરોજ નિયમપૂર્વક .પૂર્ણ સમર્પિત થઈ જવું પ્રત્યે ઈશ્વર ચિંતન અને પૂજન કરવું.

(૩(આસન:

હઠયોગીઓએ કેટલાક વિશિષ્ટ આસનો શોધ્યા છે, એ જ 'યોગાસનો' કહેવાય છેઆ યોગાસનોનો રોજ અભ્યાસ . યોગના સાધકને શારીરિક અને માનસિક .માત્રથી જ આપણો આપણા મન અને શરીર ઉપર કાબુ આવી જાય છે કરવા સજ્જતા,સામર્થ્યતા કેળવવી પડે છે.શરીર અને મનને ઊંચી સ્થિતિએ લઈ જવું પડે છે, આ માટે યોગાસનો ખૂબ જ ઉપયોગી બને છેયોગાસનો મનની .આસન કહે છે શરીર સ્થિર રહે અને મનને સુખ થાય એવી રીતે શરીરને રાખવું તેને. આસન સિદ્ધિથી શરીરની નાડીઓ શુદ્ધ થાય છે .ચપળતા અટકાવે છે, અંગો વધુ સક્રિય થાય છે અને તન મન વધુ કાર્યક્ષમ તથા સ્વસ્થ બને છેટૂંકમાં ., આસનોના અભ્યાસથી કાયાકલ્પ થાય છે.

(૪ (પ્રાણાયામ:

'પ્રાણાયામ' એટલે શ્વાસ કે પ્રાણવાયુરૂપી ગતિને કાબુમાં લાવવી અને પ્રાણવાયુ તથા અપાનવાયુની એકતા સાધવીપ્રાણાયામ અને યોગાસનોની જુગલબંધી છે., બંને સાથે જ થાય તો તેના લાભો બમણા અને ઝડપી મળે છે . શ્વાસોશ્વાસની ગતિનો વિચ્છેદ કરી પ્રાણવાયુને રોકવો તેનું નામ પ્રાણાયામ છે, જો કે પ્રાણ શબ્દ પ્રાણશક્તિ કે જીવનશક્તિના અર્થમાં લેવો જોઈએપ્રાણાયામ થી .પ્રાણાયામ એ યોગ વિદ્યાનું એક મહત્વનું સાધન કે અંગ ગણાય છે. આપણામાં સત્વગુણનીવૃદ્ધિ થાય છે, જેથી ચિત્ત વિના પ્રયત્ને સરળતાથી એકાગ્ર થાય છેયોગવિદ્યાના અનેક ચમત્કારો .

.છે પ્રાણાયામ મનને શુદ્ધ કરે .પ્રાણવિદ્યાનાં જ ગણાય છે

(૫ (પ્રત્યાહાર :

જે અવસ્થામાં આપણા દેહની ઇન્દ્રિયો પોતાના બાહ્ય વિષયોમાંથી મુક્ત થઈને અંતર્મુખી બને છે, તે અવસ્થાને 'પ્રત્યાહાર' કહે છેસાધક આ સ્થિતિમાં ઈશ્વરમાં લીન થાય છે અને તેને .પ્રત્યાહારથી મન અને ઇન્દ્રિયો શાંત બને છે. ઇન્દ્રિયો પર અધિકાર પ્રાપ્ત થાય .પ્રત્યાહારથી ઇન્દ્રિયો સ્વેચ્છાચારી થતી અટકે છે .શક્તિઓના દર્શન થાય છે ઈશ્વરીય છે અને મન નિર્મળ થાય છે.પ્રત્યાહારથી શરીરનું આરોગ્ય અને સમાધિમાં પ્રવેશવાની ચિત્તની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે .

(૬ (ધારણા :

શુદ્ધ ચિત્તને ઇષ્ટદેવની મૂર્તિમાં કે ઇષ્ટપ્રદેશમાં જોડી દેવું તેને 'ધારણા' કહે છેદેશ કે વિદેશમાં કોઈપણ બાબત કે . વ્યક્તિનું મનથી ધારવું, તેમાં ચિત્ત લગાવી દેવું,તે ધારણા છેજેને ધારણાના અભ્યાસનું બળ વધારવું હોય તેમણે . પ્રાણાયામથી એક ૧૨.ઈએ અને નિત્ય નિયમિત અભ્યાસ કરવો જોઈએપોતાના આહારવિહારને ખૂબ જ નિયમિત કરવા જો .ધારણા સિદ્ધ થાય છે

(૭ (ધ્યાન:

ધારણા દ્વારા ચિત્તવૃત્તિને જે વિષય પર લગાવવી હોય તે વિષયમાં તેને સતત ચાલુ રાખવી તેને 'ધ્યાન'કહે છે . અને સાત્વિક ગુણનો વિકાસ થતાં મન નિર્મળ ધ્યાનની મદદથી મનના રજો અને તમોગુણરૂપી દોષોનો નાશ થાય છે .ધારણા મળી એક ધ્યાન થાય છે ૧૨.જેવું જેનું ધ્યાન તેવી તેને પ્રાપ્તિ થાય છે .અને શુદ્ધ બને છેભૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અર્થે કરેલી એકાગ્રતાને યોગનું ધ્યાન ન કહેવાય.

(૮ (સમાધિ:

ધ્યાનમાં જ્યારે વ્યક્તિને માત્ર ધ્યેયના સ્વરૂપનું જ ભાન થાય ત્યારે 'સમાધિ'ની સ્થિતિ સર્જાય છેસમાધિ એ . તમામ.ધ્યાનની ચરમસીમા છેઅંતરાય કે વિક્ષેપોને હટાવીને ચિત્ત એકાગ્ર થાય એ જ સમાધિ છેસમાધિમાં સાધક યોગ્ય . પરમ લાભને પામે છે, પરમ અમૃતનો આસ્વાદ ચાખે છે અને પ્રકૃતિથી ઊંચે ઊઠે છેતે સ્વ મહિમામાં રાચે છે અને . યોગવિદ્યાના અભ્યાસથી જ કોઈ વ્યક્તિ આ પરિણા .અવર્ણનીય શાંતિ તથા આનંદ અનુભવે છેમ કે ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે સમાધિ એ યોગવિદ્યાનું .સામાન્ય સંસારી વ્યક્તિ માત્ર યોગાસન અને પ્રાણાયામના અભ્યાસથી સમાધિ ન મેળવી શકે. .આઠમું અને છેલ્લું સોપાન કે લક્ષ્ય છે

ઉપસંહાર:

પ્રભુને સાક્ષી માનીને કાર્ય કરવું એટલે 'યોગ' અને આ રીતે કરેલા કાર્યો યજ્ઞરૂપ છેઅષ્ટાંગ યોગ દ્વારા વ્યકિત . ભૌતિકતાની દોડમાં આ .યોગ સમગ્ર માનવજાતિને પૂર્ણ જીવનનો સંદેશ આપે છે .સમાધિ દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે .વિદ્યા તથા સ્વાસ્થ્યપૂર્ણ જીવનપદ્ધતિ ફરી અપનાવાઈ રહી છે જે ગૌરવપ્રદ બાબત છે

UNVEILING THE SOUL OF BHARATIYA CULTURE : EXPLORING THE HUMAN VALUES THAT DEFINE US

Dr. Riddhi A. Desai
Assistant Professor,
Soorajba College of Education, Kadi, Mehsana, Gujarat

ABSTRACT

"Exploring Human Values In Bharatiya Culture: A Journey Into The Essence Of Indian Heritage. This Research Paper Delves Into The Rich Tapestry Of Bharatiya Culture, Examining The Profound Human Values Embedded Within It. Through An Exploration Of Ancient Scriptures, Traditions, And Societal Norms, We Aim To Uncover The Timeless Wisdom And Values That Have Shaped Indian Society. By Understanding And Embracing These Values, We Can Foster A Harmonious And Compassionate World. Join Us On This Enlightening Journey Through The Depths Of Bharatiya Culture."

KEYWORDS: Indian culture and values

INTRODUCTION

'Unity in Diversity' is not simply a any phrase or quotation. These words are very highly prudent and applicable to a country like India. India is incredibly rich in culture, heritage and it's values, an expression used for harmony and peace. Unity in diversity signifies the unity among people with diverse cultural, religious beliefs, social statuses, and other demographic factors. Unity in diversity is a quality of Indian. Dating back to over 5000 years old civilization, India's culture has been adorned by migrating population. Did you know that it is also one of the few ancient civilizations to have survived over the years unlike the Egyptian, Roman and Mesopotamian civilizations? One reason for its survival is the values which are deeply rooted in Indian culture. The units of the previous block provided you with an idea of morality. The values that are most important to Indians vary depending on their religion and region. However, some values are common across the country. These include respect for elders, family unity, and a belief in karma. Indians also place a high value on education. In this paper we shall discuss first the terms 'culture' and 'values' and then the relation between the Indian culture and human values..

- **Meaning of culture:-**

  A culture is a way of life of a group of people--the behaviors, beliefs, values, and symbols that they accept, generally without thinking about them, and that are passed along by communication and imitation from one generation to the next. Throughout the history of India, Indian culture has been heavily influenced by Dharmic religions.

- 79.8% of the population worship Hinduism, 14.2% Islam, 2.3% Christianity, 1.7% Sikhism, 0.7% Buddhism and 0.4% Jainism.

CULTURE OF INDIA …..

- **Meaning of value**

  Value has been taken to mean moral ideas, general conceptions, or orientations towards the world or sometimes simply interests, attitudes, preferences, needs, sentiments, and dispositions.

FUNDAMENTALS OF INDIAN VALUES:

- The few fundamentals of Indian Values are – Tyaga (renunciation), Dana (charity), Nishtha (dedication), Satya (truth), Ahimsa (non-violence), Upeksha (forbearance).
- Tyaga (renunciation)

  Tyaga is a Sanskrit word that means "abandonment," "sacrifice," "forsaking" and "renunciation." In the Bhagavad Gita, tyaga refers to relinquishing the fruit of one's actions. In the context of yoga and Hindu philosophy, tyaga is the dispassionate giving up of what results from one's actions.
- Dana (charity)

  Dana (pronounced "DAH-nuh"), noun. Sanskrit, Pali, roughly "gift, alms, donation"; voluntary giving of materials, energy, or wisdom (dharma) to others; generosity; regarded as one of the most important Buddhist virtues.
- Nishtha (dedication)

  Another significance of using "निष्ठा" words is in a spiritual context, since the dictionary meaning of Nishtha is Determination or Commitment. Also Faith, Devotion and Assimilation of Knowledge.
- Satya (truth)

  Satya is the Sanskrit word for truth. The highest truth can mean God Himself, or it can mean an ethical virtue, being true and consistent with reality in one's thought, speech and action.
- Ahimsa (non-violence)

  Non-harmfulness (harmlessness). To not wish harm to any living creature—not even to any lifeless object. Ahimsa is about the intent, rather than the action itself. It is an attitude of universal benevolence. It is a key virtue in Indian religions like Jainism, Buddhism, Hinduism, and Sikhism.

➢ Upeksha (forbearance)
Upekṣā is a Sanskrit word-It means equanimity, non-attachment, poise, non-discrimination and even-mindedness or letting go. It means not giving importance to or keeping distance from the ill or evil around us.

- Samatva (Sanskrit: also rendered samatvam or samata) is the Hindu concept of equanimity. Its root is sama meaning – equal or even. Sāmya - meaning equal consideration towards all human beings - is a variant of the word.

TYPES OF VALUES

There are 8 types of values

TYPES	EXAMPLE
1) Instrumental Values	✓ Honesty ✓ Respectfulness ✓ Responsibility ✓ Cooperation ✓ Loyalty ✓ Courage
2) Terminal Values	✓ Happiness ✓ Knowledge ✓ Inner Harmony ✓ Love ✓ Financial Security ✓ Freedom
3) Cultural Values	✓ Respect for Elders ✓ Tradition ✓ Collectivism ✓ Religious Faith ✓ Humility ✓ Patriotism
4) Social Values	✓ Equality ✓ Justice ✓ Respect for Diversity ✓ Community Service ✓ DemocracyHuman Rights
5) Personal Values	✓ Integrit ✓ Authenticity ✓ Independence ✓ Gratitude ✓ Curiosity ✓ Resilience
6) Moral Values	✓ Honesty ✓ Compassion ✓ Fairness ✓ Generosity ✓ Kindness ✓ Respect
7) Aesthetic Values	✓ Beauty ✓ Elegance ✓ Symmetry ✓ Harmony ✓ Simplicity ✓ Originality
8) Family Values	✓ Loyalty ✓ Togetherness ✓ Mutual Respect ✓ Politeness ✓ Traditions ✓ Supportiveness

DIFFERENT COMPONENTS OF INDIAN CULTURE

Indian culture has many different parts; each is closely related with the other and has intricately woven values. Some of these are as below:

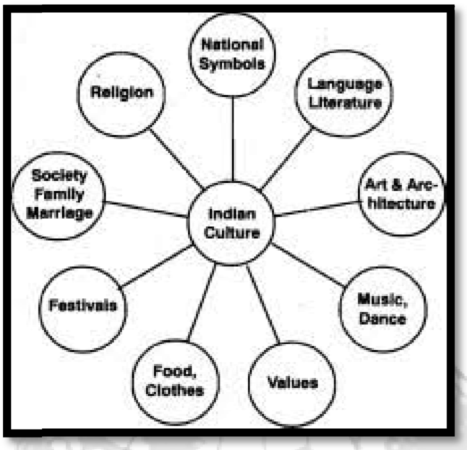

INDIAN CULTURE IS FAMOUS FOR

- Greeting - The Namaste. Namaste!
- Festivals & Religion - Always a Festive Season. It's always festive in India.
- Family Structure - Joint Families. A Joint Family.
- Symbols - Fasting.
- Religious Customs - Holy Cow.
- Architecture - The Science Behind Temples.
- Marriage - Arranged Marriage System.
- Religious Symbols

SOME AMAZING THINGS REST OF THE WORLD CAN LEARN FROM INDIA

- No Language Barrier. The linguistic diversity in our country is simply insane.
- Managing Anything with Ease.
- To Value and Save Money.
- Jugaad: Because We Are So Talented!
- Spirituality & God.
- Atithi Devo Bhava.

MAJOR ROOTS OF INDIAN CULTURE

- Culture is a continuous progress of civilization with its cumulative effects on various aspects of living. It has multifarious as well as multidimensional implementations. In other words culture is the short-hand version of the rules that guide the way of life of a particular people. It is a common code of conduct shared by the members of a society. Thus culture is inherent within civilization and both go together simultaneously.
- Being the mother of one of the oldest civilizations of the world, India is the proud torch bearer of its glorious cultural heritage. This cultural spirit permeates all walks of life in India. Hence it may be called — a culture-based society.

1) Vedic Tradition: “The Vedas are the fruits of ‘the highest human knowledge and wisdom. They are:

- Rig Veda
- Sam Veda
- Yajur Veda
- Atharva Veda

2) Religious Tradition:

The roots of Indian culture can very well be traced back to their remote religious traditions. The antiquity of Indian religion begins right from the Harappan culture. Religion is a system of faith and worship. It is based on the human desire to surrender himself before an all powerful supernatural force. It is a human recognition of his inner desire to obey the supreme power.

3) Philosophical Tradition:

➢ Indian philosophy consists of six (6) branches:

- Samkhya of Kapila.
- Yoga of Patanjali.
- Nyaya of Gautama.
- Vaisesika of Kannada.
- Purva Mimamsa of Jaimini
- Uttara Mimamsa of Badarayana.

➢ These six branches of Indian philosophy are enumerated mainly in Isa, Kathak, Mundaka, Mandukya, Taittiriya, Aitareya and Chhandogya Upanishads.

➢ Samkhya is the oldest of all six systems of philosophy.

4) Literary Tradition:

➢ Sanskrit was the language of the Indo-Aryans. That is why the vast variety of Indian literature was composed in Sanskrit. The Vedas, the Upanishads, the Vedangas, the Epics, the Sutras, Puranas, Upapuranas, Bhagvat Gita, Dharmasastras, Artliasastra Panchatantra, Vetala Panchavimsati, Vatris Singhsana etc. Written in Sanskrit form powerful expressions of Indian culture.

5) Political Tradition:

6) Social Tradition:

➢ The social tradition includes numerous customs, ceremonies, rites and rituals of Indian society. As a matter of fact these varieties as well as complexities constitute the flexibility and strength of Indian culture. These social traditions continue to follow us from birth till death. These rites and customs have become inseparable in our daily existence and have taken the form of Samskaras. One has to go through these Samskaras and the ultimate course of action is given a definite trend.

CONCLUSION

Indian culture is more than five thousand years old and is one of the few ancient Cultures and the most diverse cultures in the world that still survive today. Still, many Indians are stick to their culture. Indian's way of hospitality, greeting, ethics, belongingness, unity, adapting behaviour makes India unique in sustaining it's culture over than rest of the world. Last but not the least, family in the Indian society serves as a strong bond of our cultural life. The life-long companionship of husband and wife, concept of son as a successor of the generation, mother as an epitome of Divinity, brother as a source of moral strength, blessings of the ancestors, caring for the older generation, sister as an embodiment of love and affection are some of the important aspects of Indian family traditions. These traditions have shaped and strengthened the roots of Indian cultural heritage on a broader basis. Thus Indian culture has its multi-dimensional roots. These roots have spread a long way since the beginning of Indian civilization and are still continuing. Human values play a critical role in shaping our world. They help us to live together in harmony, making the world a better place.

REFERENCES

- ✓ Basham A.L. (2007). The illustrated cultural history of India
- ✓ https://www.iedunote.com/values
- ✓ https://www.insightsonindia.com/ethics-integrity-and-aptitude/human-values/human-values-in-hinduism
- ✓ https://www.yourarticlelibrary.com/india-2/6-major-roots-of-indian-culture-explained/47128
- ✓ http://www.encyclopedia.com
- ✓ https://helpfulprofessor.com/types-of-values
- ✓ Radhakrishnan S. (2009). Indian Philosophy (Vol. I), 2nd Edition, OUP, Delhi
- ✓ Smith VA.(ed) Spear P.;1981; The Oxford history of India; OUP,U.S.A.

ધોરણ-૧૦ નાસંસ્કૃતવિષયનાપાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમમાંથીનિષ્પન્નથતાંમાનવીયમૂલ્યો

પ્રા.રણમલ કે. રાતિયા
મદદનીશ પ્રાધ્યાપક)સંસ્કૃત પદ્ધતિ(
સરકારી શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય,વાંસદા જિ.નવસારી .

સારાંશ

સમયના વિશાળ સાગરમાં ઉભી કરવામાં આવેલી દીવાદાંડી એટલે પુસ્તકો. - ***Edwin Percy Whipple***

પ્રવર્તમાન સમયમાં વૈશ્વિક શાળાકીય શિક્ષણ પરંપરામાં કેળવણીનાનિર્ધારિત ઉદ્દેશો કઈ રીતે ,કેટલા સમયમાં, કયા સ્તરે, કઈ પ્રણાલીઓ, કઈ બાબતો અને તત્ત્વો મારફત સિદ્ધ કરી શકાય તેના માટે પાઠ્યપુસ્તકો દીવાદાંડી રૂપે દિશા2005 NCF.નિર્દેશનું કાર્ય કરે છે- અંતર્ગતશિક્ષણના હેતુઓ અને ઉદ્દેશોમાં બાળકનો સર્વાંગીણ વિકાસ ,ચારિત્ર્ય નિર્માણરાષ્ટ્રની , ભવિષ્યની જરૂરીયાતોને ધ્યાનમાં રાખી નાગરિકોનું નિર્માણ કરવુંરાષ્ટ્રીયતાનો , ભાવ, નૈતિકતા અને આદર્શો ને પ્રોત્સાહન આપવું વગેરે જેવી બાબતો સમાવિષ્ટ કરેલી છે. જે પાઠ્યપુસ્તક મારફત કેળવણીના વિવિધ સામાજિક,આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, નૈતિક, રાષ્ટ્રીય, આધ્યાત્મિક તથા વૈશ્વિક મૂલ્યોનાંસિંચન દ્વારા બાળકોમાં ઉત્તમ ગુણોનું બીજારોપણ થાય તેવો નિર્દેશ કરે છે ત્યારે .ચોક્કસ સ્તરના અભ્યાસક્રમ અંતર્ગત પરંપરાગતશાળેય શિક્ષણમાં સમાવવામાં આવેલ પાઠયક્રમની વિવિધ માનવીય મૂલ્યોના સંદર્ભમાં યથાર્થતા ચકાસવી અનિવાર્ય જણાય છે . પાઠ્યક્રમોના વિવિધ એકમોમાંકેળવણીનાં ઉદ્દેશોમાં સમાવિષ્ટ રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં ઉપયોગી થવાના આદર્શો અને મૂલ્યોઅનેપ્રવર્તમાન સમયમાં તેમની યથાર્થતા જાણવી આવશ્યક જણાયછે .પ્રવર્તમાન સમયનાખુબજ ઝડપે બદલાતા સમાજમાં ઈચ્છિનીય મૂલ્યો શિક્ષણના પાઠ્યક્રમમાં સમાવિષ્ટ છે ? જોતો 'હા' સંસ્કૃત જેવી પ્રાચીન ભાષાના વિષયવસ્તુમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો આજના આધુનિક સમાજમાં પ્રાસંગિક છે કે નહિ ,તેનુંવિશ્લેષણ જરૂરી જણાય છે.પ્રસ્તુત સંશોધન પત્રમાં ધોરણ૧૦ નાં સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમનાં વિષયવસ્તુનોસમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તાવના :

માનવજીવનમાં મૂલ્યોનું આગવું મહત્ત્વ છે.તે જીવન દરમિયાન રચાય છે. કોઈપણ રાષ્ટ્ર દ્વારા તેમનાં નાગરીકોમાં કેટલાક સમાન આદર્શો સંક્રાંત થાય, તે માટેમૂલ્ય શિક્ષણનાવિષયવસ્તુને તેની શિક્ષણ પ્રણાલીમાં એક યા બીજી રીતે સાંકળી લેવામાં આવતાં હોય છે. અલબતરાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર-પ્રમાણે કેટલાંક મૂલ્યોની વિભાવના અલગઅલગ હોઈ - !શકે અહી ભારતીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલ્ય શિક્ષણની ચર્ચા છે. એક તરફ ભારત ચંદ્રના દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં પહોંચનારો પ્રથમ અને ચંદ્ર પર પહોંચનારો પાંચમો દેશ બન્યો છે. તો, બીજી તરફ સમાચાર પત્રો અને ન્યૂઝ ચેનલની હેડલાઈનોમાં ક્યારેક ચિંતા ઉપજાવે તેવા માનવીય મૂલ્યોના હ્રાસ નાં પ્રસંગો જોવા મળે છે. દેશને રાષ્ટ્ર તરીકે ઘડવા માટે રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્યની આવશ્યકતા છે. આ રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્યનાનિર્માણનું કાર્ય શાળાઓ અને શાળાઓમાં અપાતા શિક્ષણ દ્વારા થવું જોઈએ. કોઠારી કમિશને યોગ્ય રીતે જ કહ્યું છે કેભારતનુંભાવિ તેના' , વર્ગખંડોમાં ઘડાય છે '.આ ભાવિને સુવર્ણરંગી બનાવવું હોય તો ,મૂલ્ય શિક્ષણ ખુબ જ અનિવાર્ય છે.

" આખરે તો કોઈપણ રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રનું મહત્ત્વ તેના વિસ્તરણને કારણે; તેની વસ્તીને કારણે કે તેના વેપારના કારણે અંકાતું નથી. પરંતુ જે મૂલ્યો એ રાષ્ટ્રે વિશ્વ સમક્ષ પ્રસ્તુત કર્યા હોય અને જેટલે અંશે એ મૂલ્યો તેના લોકજીવનમાં વણાઈ ગયાં હોય તેને કારણે તેની અગત્ય અંદાજાય છે." -ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન

ભારત દેશની આવનારી ભાવિ પેઢી કે જેણે ભારતની દિશા નક્કી કરવાની છે તેના સંદર્ભમાં ડૉ. રાધાકૃષ્ણનનું આ વિધાનબહુ જ સૂચક અને દિશા આપનારું છે .એક રાષ્ટ્ર તરીકેઆપણે ભૌતિકતાનાં ક્ષેત્રમાં ગમે તેટલી પ્રગતિ હાંસલ

કરીએ પરંતુ, માનવજીવનની ગરિમા વધારનાર ઉદાત્ત મૂલ્યો કે જેની ભેટ વિશ્વને એક રાષ્ટ્ર તરીકે ભારતીય સમાજે આપી છે, જે મૂલ્યો એક સમયે ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સમાજજીવનમાં વણાયેલ હતા ,તે મૂલ્યો આપણે જાળવી શક્યા છે ખરા? અથવા તો આ પ્રકારના ઉદાત્ત મૂલ્યો પરંપરાગત શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં વૈધિક અને અવૈધિક પ્રકારે ભાવિ પેઢીમાં સંક્રાંત થાય તે માટેનીકોઈ વ્યવસ્થા ખરી!

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ ણાઆપ'(૧૯૮૬) સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવનેહાર્દરૂપ ' મૂલ્ય તરીકે સ્વીકારેલ છે.આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો સંસ્કૃત ભાષા સાહિત્યમાં સચવાયેલો છે તે કહેવામાં જરાપણ અતિશયોક્તિ નહિ જણાય.સંસ્કૃત ભાષામાં વર્ણિત વિષયવસ્તુમાં ભારતીય સમાજજીવનના આદર્શો નિર્માણ અને સમયાંતરે આકાર પામ્યાછે. સંસ્કૃત ભાષા સાહિત્ય એ હર-હંમેશ ભારતીય સમાજ જીવનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં નૈતિક મૂલ્યો અને આદર્શો પ્રસ્થાપિતકર્યા છે.પ્રવર્તમાન સમયમાં પણ સંસ્કૃત ભાષાનું મૂલ્ય શિક્ષણ નાં સંદર્ભમાં મહત્ત્વ છે તેવો માં 2020 NEP પણ સ્વીકાર થયેલો છે. ત્યારે પ્રવર્તમાન સંસ્કૃત ભાષાના પાઠ્યપુસ્તકોમાં 'રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટે વ્યક્તિ નિર્માણ' માં જરૂરી એવા મૂલ્યો અને આદર્શો પાઠ્યક્રમમાં સમાવિષ્ટ છેતે ? અંતર્ગત ધોરણ ૧૦ નાં સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમની મૂલ્ય મીમાંસા કરવાનો અત્રે એક પ્રયાસ હાથ ધરેલ છે.

સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમમાંથી નિષ્પન્ન થતાં માનવીય મૂલ્યો :

ધોરણ ૧ :0) ગુજરાતી માધ્યમ(

પ્રકાશક ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપ :ુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર

પસંદિત એકમ ' : ૧ : એકમ: :संवदध्वम्'

મંત્ર : ૧ :संगच्छध्वम्संवदध्वम् .... सं जानाना उपासते||

નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો :ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય ,રાષ્ટ્રીયઐક્ય,પ્રાકૃતિક મૂલ્યસામાજિક,

મૂલ્ય,વૈશ્વિક મૂલ્ય .આધ્યાત્મિક મૂલ્યો,

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કોઈપણ કાર્યની શરૂઆત મંગલાચરણ થી કરવાની પરંપરા છે. ધોરણ ૧૦ નાસંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકમાં શરૂઆતનો વર્ણ્યવિષય પણમંગલકારી વિચારોથી પ્રારંભ થાય છે. જે ભારતીય પરંપરાના **ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો**નો દ્યોતક છે પ્રસ્તુત.પદ્ય એકમ'सं वदध्वम्'માં પ્રથમ મંત્ર ઋગ્વેદના દશમ મંડળના સંજ્ઞાન' સુક્ત)૧૯૧(માંથી લેવામાં આવ્યો છે.જેઋગ્વેદનું અંતિમ સૂક્ત છે.

संगच्छध्वम्संवदध्वम्सं वो मनांसि जानतम् |

देवा भागं यथा पूर्वे सं जानाना उपासते|| ઋગ્વેદ – ૧૦.૧૯૧.૨

આ સૂક્ત ને' સંગઠન સૂક્ત 'પણ કહે છે .સુક્તના નામની જેમ જ અહી **સંગઠન ,એકતા ,સમત્વ** જેવાં મૂલ્ય વિષયક વિચારો નિહિત છે .સાથે ચાલો ,પ્રેમથી સાથે બોલો ,બધા જ્ઞાની બનો ...પંક્તિઓમાં પારિવારિક સ્તર થી લઈને **રાષ્ટ્રીય-વૈશ્વિક ઐક્ય**ની ભાવના પ્રગટ થાય છે .તો ,**પ્રેમથીસાથે** બોલો ,બધા જ્ઞાની બનો ...દ્વારા કોઇપણ બાબતમાં **ઐક્ય ,આધ્યાત્મિક ,સમત્વ , અનેવિશ્વ શાંતિ**જેવા મૂલ્યો પ્રતિપાદિત થાય છે .વર્તમાન સમયમાં જ્યારે એકલતા,Nuclear Families ની આડ અસરો , એકબીજાથી આગળ થવા લેવામાં આવતા **અનૈતિકવિકલ્પો** ,દુર્વિચારો અને સામાજિક સમસ્યાઓ પ્રત્યે સેવાતી' મારે શું '!.....ની સંકુચિત ભાવના,માત્ર માહિતી જ મેળવીને **બુધ્ધિનિષ્ઠ** ને બદલે બુદ્ધિજીવીબનીજતા માનવને ખરા **અર્થ**માં જ્ઞાની બની જીવનમાં સામે આવતી પડકારરૂપ પરિસ્થિતિમાં **વૈચારિક** એકરૂપ બનવાની શિખ આપે છે .અહી પ્રયોજેલ' શિખ 'શબ્દ પ્રવર્તમાન ઉદ્ભવેલ ખાલિસ્તાની અલગાવવાદ ની નકારાત્મક વિચારસરણી સામે તમામ ભારતીય સમુદાયે સાથે મળીને પ્રતિકાર કરવા માટેની શક્તિ અને સમજણ માટે જરૂરી એવાં પાયારૂપ **રાષ્ટ્રીય એકતાનાંમૂલ્યો**આ મંત્રમાં સંમિલિત છે.

પ્રસ્તુત મંત્રમાં ઐક્ય-સંગઠન નાં મૂલ્યને પ્રસ્થાપિત કરવા સમુદ્ર મંથન માં દેવોએ ફરજ અને ફળ પ્રાપ્તિમાં એકરૂપ રહ્યા છે , સંગઠિત રહ્યા છે ,તે પૌરાણિક પ્રસંગનું ઉદાહરણ આપ્યું છે .નિશ્ચિત કરેલ ધ્યેય માટે એકમત અને એકમન થઇ સામૂહિક સંગઠિત પ્રયાસ થી ઈચ્છિત ફળ પ્રાપ્તિ અને તેનું એક સમાન વિતરણની ઘટનામાં **ઐક્ય અને સંગઠનનાં મૂલ્યો** જ દૃષ્ટિગોચર થતાં જણાય છે .ભર્તૃહરિ એ પણ નીતિશતકમાં સંગઠન અને ઐક્યના મૂલ્યને આ જ પૌરાણિક પ્રસંગ દ્વારા અનુમોદન આપ્યું હોય તેવું જણાય છે.

रत्नैर्महाब्धेस्तुतुषुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भीतम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः॥ નીતિશતક – ૭૧

સાથે મળીને ચાલવું એટલે પરસ્પરનાવિરોધનીભાવનાથી અને વિવાદથી પર રહેવું જોઈએ ,અને સમજી વિચારીને પોતાનો યોગ્ય પક્ષ રાખવો જોઈએ એવો અર્થ અભિપ્રેત છે .તેમાં**વ્યક્તિગત ,શૈક્ષણિક અને લોકતાંત્રિક મૂલ્ય**જણાય છે.
અહીં પ્રયોજાયેલ’ भाग’ શબ્દ માંથી બે અર્થ નિષ્પન્ન થાય છે .પોતાના ભાગે આવેલું એટલે’ કર્તવ્ય ‘અને બીજો અર્થ ફળ પ્રાપ્તિ સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ પરિણામ .પોતાને બજાવવાનું કર્તવ્ય પૂરી નિષ્ઠાથી નિભાવવું એમાં **પ્રામાણિકતાનુંમૂલ્ય**(Moral values)અને**સહકાર** (Co-operation)અને**સહ અસ્તિત્વ**) Co-existence) મૂલ્યજોવા મળે છે.

મંત્ર : ૨ :विश्वानि देव ....तन्न आ सुव॥
નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો :ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યપ્રાકૃતિક , મૂલ્ય,વૈજ્ઞાનિક)અભિગમ(મૂલ્ય, આધ્યાત્મિક મૂલ્યો.

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव ।
यद्भद्रं तन्न आ सुव॥ યજુર્વેદ - 30.3

હે સૂર્ય દેવતા) !સર્વ સુખોના દાતા, જ્ઞાનના પ્રકાશક, સમગ્ર જગતના સર્જક અને સર્વ ઐશ્વર્યના ભગવાન)(તમે (સર્વદૃષ્કૃત્યોને)અમારા બધા ખરાબ ગુણો, વ્યસનો અને દુ:ખો (દૂર કરો .જે કંઇ શુભ હોય) અમને ફાયદાકારક ગુણો, કાર્યો, સ્વભાવ, સુખ અને વસ્તુઓ (અમને પ્રાપ્ત કરાવો.
યજુર્વેદનાઅધ્યાય 30 નો આ ત્રીજો મંત્ર છે .માનવજીવનમાં દૈનમ-દિનં અસર નીપજાવતા પ્રકૃતિના અલૌકિક તત્ત્વોને વેદકાલીન ઋષીએ દૈવી તત્ત્વો તરીકે સ્વીકારી ,તેના પ્રત્યેકોઈ જગ્યાએ યાચના તો ક્યાંક તેના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરતા મંત્રો)ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं(....વેદોમાં વર્ણિત છે.પ્રસ્તુત મંત્રમાં ઋષીએ પ્રકૃતિના તત્ત્વરૂપ સૂર્ય) સવિતા દેવ(ને દૈવી તત્ત્વ તરીકે સ્વીકૃત કરેલ છે .તેમાં **સમાવિષ્ટતત્કાલીન** વેદકાલીન **ધાર્મિક** અને **સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો**સાંપ્રત સમયમાં પણ એટલા જ પ્રાસંગિક છે.ભારતીય સંસ્કૃતિમાં આજે પણ સૂર્યાદિ પ્રકૃતિનાં તત્ત્વનીજળ સ્નાન બાદ સૂર્ય સ્નાન અને તેનીપૂજન,અર્ધ્ય વગેરે કર્મ-કાંડાત્મક વિધિથાય છે .આ મંત્રમાં ઋષિ સૂર્ય પાસે કંઇક શુભ પ્રાપ્ત થવા અને દુઃખાદિ નકારાત્મક બાબતો દૂર કરવા યાચના કરે છે.પ્રભાતમાં સૂર્ય ને અર્ધ્ય આપવું તેમાં **ધાર્મિક-સાંસ્કૃતિક ,પર્યાવરણીય મૂલ્ય** ની સાથે સાથે **વૈજ્ઞાનિકદૃષ્ટિકોણ**રૂપી મૂલ્ય પણ આચ્છાદિત છે.***HEART UK***નામનીઆરોગ્ય ક્ષેત્રે કાર્ય કરતી સંસ્થા તેના અભ્યાસમાં નોંધે છે કે ,આપણા શરીરમાં વિટામીન D બનાવવા માટે સૂર્યપ્રકાશ ખૂબ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે .શરીર પરની ચામડીનો સંસર્ગસૂર્યપ્રકાશ સાથે થાય છે , ત્યારે ચામડીના કોષો મારફત આપણા શરીરમાં હાજર વધારાના કોલેસ્ટ્રોલની મદદથી વિટામીન D શરીરને પ્રાપ્ત થાય છે.સૂર્ય અર્ધ્ય રૂપી**ધાર્મિક મૂલ્ય** શરીરમાંરહેલ’परा सुव ‘હાનિકારક કોલેસ્ટ્રોલને દૂર કરી’ भद्रंआ सुव ‘શરીર માટે ભદ્ર એવા વિટામીન Dનું નિર્માણ કરે છે.આમ અહી પ્રકૃતિના તત્ત્વો સાથેનો આ સંબંધમાત્ર **ધાર્મિક મૂલ્ય** પુરતો સીમિત ન રહેતાં આધુનિક દૃષ્ટિબિંદુ યુક્ત**વૈજ્ઞાનિક અભિગમ મૂલ્ય** સાથે પણ રહેલો છે.

મંત્ર : 3 :अनुव्रतः पितुः ....वदतु शान्तिवाम्।।

નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો ,સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય:નૈતિક મૂલ્યસામાજિક , મૂલ્ય,

अनुव्रतः पितुः पुत्रो माता भवतु संमनाः।

जाया पत्ये मधुमतीं वाचं वदतु शान्तिवाम्।। -અથર્વવેદ૨-30-3 :

પુત્ર એ તેના પિતા) અનુવ્રત (ના વ્રતનું પાલન કરવાવાળો, પુત્ર માતાની સાથે સારા મનનો) સમાન વિચારોવાળો (થાઓ .પત્ની)પોતાના(પતિ સાથે મધુર અને સુખદાયક) શાન્તિપૂર્ણ(વાણીમાં બોલો.

પ્રસ્તુત મંત્ર અથર્વવેદમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.અથર્વવેદ એલૌકિક અને સામાન્ય જનતાનો વેદ છે, તેથી તેમાં આ પ્રકારના ગૃહસ્થ અને સાંસારિક જીવનને લગતા વિષયો સમાવિષ્ટ છે .અહીં માત્ર એવો અર્થ અભિપ્રેતનથી કે માત્ર બાળકોએ તેમના માતાકવિ .અને તેમના આદેશનું પાલન કરવું જોઈએ ,પિતાની સેવા કરવી જોઈએ- કુલગુરુ કાલિદાસ 'रघुवंशम्'માં પિતા (પૂર્વજો) નાં અનુવ્રતનું પાલન કરનાર કુળ પરંપરાથી અભિભૂત થઈને રઘુવંશનું વર્ણ કરતાં કહે છે,

रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् ।

तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रणोदितः ॥रघुवंशम् :१-९

મનુષ્ય એક સામાજિક પ્રાણી છે, એ અર્થમાં મનુષ્ય માટે આચારશાસ્ત્ર ખૂબ જ જરૂરી છે. આ આચારશાસ્ત્ર એ એક વ્રત જ છે. યજુર્વેદ કહે છે તેમ..

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्।

इदमहमनृतात् सत्यमुपैमि।।-यजुर्वेद :१-५

વ્રત એટલે 'अनृतात् सत्यमुपैमि 'અર્થાતઅસત્યનો ત્યાગ અને સત્યનો સ્વીકાર.

પુત્ર એ અનુવ્રત બની પિતા એ લીધેલ વ્રત એટલે કે પિતાએ તેના સમગ્ર જીવનમાં સ્વીકારેલસત્ પરંપરાઓ,અને મૂલ્યો ને પોતાના જીવનમાં પણ ઉતારવા - તેમાં **નૈતિક મૂલ્ય ,શૈક્ષણિક મૂલ્ય ,સામાજિક અને શૈક્ષણિક મૂલ્ય** નિહિત છે .અહી અનુવ્રત શબ્દ ખૂબજ ઉચિત રીતે પ્રયોજાયો છે .તેથી જ હિરણ્યકશિપુ નો પુત્ર પ્રહ્લાદ પિતાની આજ્ઞાનો અસ્વીકાર કરે તેની તાર્કિકતા સમજી શકાય તેમ છે .તેથી'**अनुव्रत** 'શબ્દમાં**સારાસાર વિવેકનું મૂલ્ય** પણ સમ્મિલિત છેતેવું જણાય છે.

મંત્રના દ્વિતીય ચરણમાં પુત્ર એ માતા સાથે સારા મનવાળો બનવું,એટલે કે માતા ના સ્નેહ ને હમેશા સ્મરણમાં રાખવો એવો અર્થ રહેલો છે .જેમાં'मातृदेवो भवः 'જેવું ઉત્કૃષ્ટ**સાંસ્કૃતિક અને પારિવારિક મૂલ્ય** રહેલું છે .માતા પ્રત્યે કૃતજ્ઞ રહેવું એજ આત્મ નિર્માણની પ્રથમ સીડી છે .આમ અહી **વ્યક્તિગત મૂલ્ય** પણ સચવાયેલું છે.

મંત્રના અંતિમ ચરણમાં પત્નીએ પતિ સાથે કોમલ વચનો બોલવા જોઈએ તેમાં**પારિવારિક મૂલ્ય** જણાય છે.આચાર્ય ચાણક્ય એ 'ચાણક્ય નીતિ 'માં આ પ્રકારનાં જમૂલ્યને કંઇક આ રીતે અભિવ્યક્ત કર્યું છે.

ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः सः पिता यस्तु पोषकः।

तन्मित्रं यत्र विश्वासः सा भार्या या निवृतिः ॥

મંત્ર :૪ :**सर्वे भवन्तु सुखिनः** ....**कश्चित् दुःखभाग् भवेत्।।**

નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો વૈશ્વિક ,**સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય:** મૂલ્યનૈતિક , મૂલ્યશૈક્ષણિક , મૂલ્ય,

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामया।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत्।।

અર્થ:સર્વ લોકો) પ્રાણીઓ (સુખી રહે, સૌ રોગમુક્ત) નીરોગી (રહે, સૌ શુભતા) કલ્યાણ(ના સાક્ષી બને ,અને કોઈપણ દુ:ખી ન થાય.

પ્રસ્તુતમંત્ર કોઈ વેદમાંથી લેવામાં આવેલ નથી ,પરંતુ થોડા શબ્દ ભેદ સાથે આ મંત્ર' ગરુડ પુરાણ ' માંવર્ણિત છે ,જે આ મુજબ છે.

सर्वेषां मंगलं भूयात् सर्वे सन्तु निरामयाः।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःख भागभवेत्।।-ગ.અ.પુ.૩૫૫૧-

પ્રસ્તુત એકમમાં સમાવિષ્ટ મંત્રમાં ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નિહિત વસુધૈવ' કુટુંબકમ નીઉદ્દાત 'ભાવના રહેલી છે . જેમાં**સાંસ્કૃતિક અને વૈશ્વિક મૂલ્ય** રહેલું છે.તાજેતરમાં યોજાયેલ 20-Gસમિટ માં પણ આ જ મૂલ્યકંઇક આ રીતે સ્લોગન સ્વરૂપે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યું છે.'One Earth, One Family, One Future.'ભારતીય સંસ્કૃતિની આ વિરાસત એ જ સમૃદ્ધ પરંપરાની વાહક છે.

सर्वे भवन्तु सुखिनः :ભારતીયસંસ્કૃતિ માં ક્યારેય એકલા મમત્વનો સ્વીકાર થયો નથી' .अयं निजः परोवेति 'એ ભાવ નહિ, પરંતુ શુક્લ યજુર્વેદની માધ્યાન્દીન સંહિતામાં વર્ણિત 'यत्र विश्वं भवत्येकनीडम्' જેવાઉદાર ભાવોની પરંપરાનાં આપણે વારસદારો છીએ .કોરોના મહામારીનાં સમયગાળા દરમિયાન સમગ્ર વિશ્વને ભારતના આ સ્વરૂપના દર્શન થયાં' .**सर्वे सन्तु निरामया 'એ ભાવ સાથે ભારત દેશે પોતાના સહિત એવા બીજા દેશો કે જેમને કોરોના વેક્સીનની જરૂરીયાત હતી ,ત્યાં કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ વિના તે ઉપલબ્ધ કરવામાં આવી .જેમાંવૈશ્વિક,નૈતિક અને શૈક્ષણિક મૂલ્યો નિહિત છે.**

મંત્ર: ૫ :**काले वर्षतु पर्जन्यः** ....**मानवाः सन्तु निर्भयाः।।**

નિષ્પન્ન થતાં મૂલ્યો રાષ્ટ્રીય ,સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય: મૂલ્યપ્રાકૃતિક ,મૂલ્યસામાજિક ,મૂલ્ય,

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी।

देशोडयं क्षोभरहितो मानवाः सन्तु निर्भयाः।।

વરસાદ યોગ્ય સમયે વરસો, ધરતી ધાન્યસંપન્ન હો, આ દેશ ઉદ્વેગ રહિત થાઓ, (સર્વ) માનવો નિર્ભય બનો. ઉપરોક્ત મંત્રમાં સર્વે મનુષ્ય અને રાષ્ટ્રના કલ્યાણ ની વાત કરવામાં આવી છે. જેમાં રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક મૂલ્યજણાય છે. શુક્લયજુર્વેદમાં પણ આવી જ મંગલ યાચના ઋષિએ કરી છે, જેને વૈદિક રાષ્ટ્રગાન પણ કહેવામાં આવે છે.

निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ओषधयः पच्यन्तां। શુક્લ યજુર્વેદ - २२-२२

ઉપસંહાર :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ધોરણનાં સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકના પ્રથમ એકમ ૧૦-માં પ્રથમ ત્રણ મંત્રમાં વ્યાવહારિક ઉપદેશ પ્રાર્થના સ્વરૂપે છે ,જેમાં મુખ્યત્વે દુર્ગુણો દૂર કરવાની અને પારિવારિક જીવનના આદર્શની વાત છે. જ્યારે ચોથા અને પાંચમાં મંત્રોમાં સમગ્ર માનવસમાજ તથા રાષ્ટ્રનાં કલ્યાણની યાચના છે. સંસ્કૃત ભાષાની ગાગરમાં સાગર સમાવવાની વિશેષતા અહી પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મંત્રોમાં નિહિત મુખ્ય વિષયની સાથે સાથે તેમાં આજના સભ્ય સમાજમાં જરૂરી એવાં મહત્ત્વના મૂલ્યોને પણ સમાવી લીધાં છે. અહીં આ એકમમાં સમાવિષ્ટ મંત્રોમાં નિહિત મૂલ્યો આજના પ્રવર્તમાન સમયમાં પણ અત્યંત પ્રાસંગિક છે .

સંદર્ભ સૂચિ :

- **સંસ્કૃત, ધોરણ ૧-૦૨૦) ૨૧** .(ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, 'વિદ્યાયન' સેક્ટરએ ૧૦-, ગાંધીનગર .
- पाण्डेय रामशकल(२००७ .(***संस्कृत शिक्षण***. आगरा :विनोद पुस्तक मन्दिर
- રાવલ એન.(૨૦૧૧) .વી.***કેળવણીની તાત્વિક અને સમાજશાસ્ત્રીય આધાર શીલાઓ***:અમદાવાદ . નીરવ પ્રકાશન .
- પટેલ, મોતીભાઈ મ. અને અન્યો .(૨૦૦૮)*વિકસતા ભારતમાં શિક્ષણ અને શિક્ષક*. અમદાવાદ :બી. એસ. શાહ પ્રકાશન.
- પંડિતવી .(૨૦૨૦) .*ઋગ્વેદ નીતિકથાઓ :અમદાવાદ* .ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન.
- પંડિતવી .(૨૦૨૦) .*યજુર્વેદ* :અમદાવાદ .*સામવેદ કથાઓ અને વેદનાં સૂક્તો*-ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન.

THE NATIONAL EDUCATION POLICY 2020

Miteshkumar Amratbhai Patel
Shri B.K Patel Sarvajanik Highschool
Goyandi Bhathla, India

Abstract

The National Education Policy 2020 (NEP 2020) marks a significant milestone in the transformation of India's education system, envisioning a roadmap for a new and improved India. It received approval from the Indian cabinet on July 29, 2020. This paper aims to provide an insightful overview of NEP 2020, exploring its vision for India 2.0 and its role in the comprehensive overhaul of the education system to address the challenges of the 21st century. Our study relies on secondary data and adopts an exploratory approach, drawing conclusions from a systematic review of existing literature. It is important to note that this study is a preliminary review of the policy document, laying the groundwork for future research that will incorporate empirical data to assess the impact of NEP after its implementation. NEP 2020 holds the promise of a significant advancement in higher education in India, with a vision to position India 2.0 as a global leader in the 21st century. The policy exhibits a forward-thinking approach, taking into account the current socio-economic landscape and its readiness to tackle future challenges. If executed effectively, it possesses the potential to propel India into a global educational hub by the year 2030.

Keywords: National Education Policy 2020 (NEP 2020), India, Higher Education Institutions (HEIs), Gross Enrollment Ratio (GER), Employment

Recommended Citation: Kumar, A. (2021). "National Education Policy 2020 (NEP 2020): Charting the Course for India 2.0." In W. B. James, C. Cobanoglu, & M. Cavusoglu (Eds.), Advances in Global Education and Research (Vol. 4, pp. 1–8). USF M3 Publishing. DOI: https://www.doi.org/10.5038/9781955833042

Introduction

The introduction of the New Education Policy announced by the Government of India (NEP 2020) comes as a beacon of hope amid the challenges posed by the Covid-19 pandemic. India had previously implemented the first NEP in 1968, followed by the next one in 1986, and the most recent update was spearheaded by Prime Minister Narendra Modi in 2020. The National Education Policy 2020, officially approved on July 29, 2020, was conceived with a visionary goal to transform the education system and set the course for a progressively educated nation. Notably, the committee responsible for drafting the policy document of NEP 2020 was chaired by the former ISRO chief, K. Kasturirangan. The ruling Bharatiya Janata Party (BJP) had made a commitment to revolutionize the Indian education system in their 2014 parliamentary election manifesto (Saha Mushkan, 2020), and NEP 2020 stands as a fulfillment of that promise to the nation.

Background of NEP 2020

Indian higher education has been increasingly influenced by international trends and global situations in recent years. India has emerged as a destination for a substantial number of foreign students, including a significant number of Non-Resident Indians (NRIs), who enroll in a variety of skill-based, tutorial, and academic programs. Moreover, the availability of degree programs from foreign universities without the need to leave India has become a notable trend (Kugiel, P., 2017). This liberalization of the university system has also led to a reduction in the gap between public and private universities. Higher Education Institutions (HEIs) have adapted to these changes by offering programs that emphasize the acquisition of advanced skills and competencies that are in high demand in the job market. Degrees that lead to enhanced employment opportunities are increasingly favored by students (Hiremath, S. S., 2020). In light of these evolving trends, NEP 2020 was introduced to provide a significant boost to the Indian education system, aiming to elevate it to the next level and align it with the demands of the contemporary landscape.

Objective

The primary objective of this paper is to comprehensively examine the recently introduced National Education Policy 2020 (NEP 2020) by the Government of India. The study entails a thorough review of the NEP 2020 policy document, delving into its outlined guidelines and proposals. Furthermore, it aims to shed light on the visionary aspirations of the policy makers, particularly their vision for India 2.0 within the context of this educational transformation.

Methods & Limitation

This paper represents an initial endeavor to analyze NEP 2020, but it is important to acknowledge its inherent limitations, primarily stemming from its reliance on secondary data sources. The findings presented in this study are predominantly derived from an extensive review of existing literature, and as such, they are subject to certain constraints.

The primary limitations of this research include:

Secondary Data: The research relies solely on secondary data sources, which may not encompass all the nuances and developments associated with NEP 2020. Empirical investigations and primary data collection would provide a more comprehensive understanding of the policy's impact.

Literature-Based Findings: The conclusions and insights drawn in this study are based on a literature review and secondary sources. Therefore, they may not capture real-time or on-ground dynamics, which can only be ascertained through empirical research.

Future Research Potential: This study serves as a foundational exploration of NEP 2020. Future research endeavors should aim to build upon this groundwork by incorporating empirical investigations to gauge the actual effects of NEP 2020 post-implementation. Different aspects of the policy warrant more detailed examination.

In summary, while this research offers valuable insights into NEP 2020 and its potential implications, it should be viewed as a preliminary step. The true impacts and intricacies of the policy are likely to be unveiled through future empirical studies, which can provide a more

comprehensive understanding of its effects on the education landscape in India.

Review of Literature

Education plays a pivotal role in shaping the destiny of a nation and its people. It has a profound and enduring impact on the growth and development of both the state and its citizens. In today's context, the significance of education cannot be overstated. When we compare the pre-independence era with the post-independence period, we can observe a substantial expansion and evolution in the field of education. After a gap of 34 years, the Indian government is poised to revolutionize the way India approaches education, marking the third amendment in the education policy. The New National Education Policy 2020 (NEP 2020) introduces a multitude of changes that have the potential to impact all stakeholders significantly (Kalyani Pawan, 2020).

The primary objective of NEP 2020 is to prepare the country to meet the challenges of the 21st century and position India as a global education hub, characterized by multidisciplinary and liberal education. Aithal, P. S. et al., in their paper, highlight critical aspects of the new education policy and draw comparisons with the existing conventional education system. NEP 2020 places a strong emphasis on fostering innovation and is expected to have diverse implications for the Indian education system. It also provides a framework for its effective implementation. Jha, P. et al. (2020) delve into the drawbacks of the New Education Policy, 2020. Notably, NEP 2020 marks the third iteration of education policy implementation in India, with a gap of 34 years since the previous one in 1986. The policy addresses numerous pertinent considerations, including the provision of globally standard quality education, the promotion of educational equality, and the increased involvement of private entities.

Suryavanshi, S. (2020), advocates for the development of teachers in Indian universities, drawing inspiration from the Chinese university model. The importance of granting autonomy to college and university teachers in determining their teaching methodologies is emphasized, along with the need to support research and innovation. The proposal for operational and financial autonomy for Higher Education Institutions (HEIs) represents a forward-looking step. Kumar, K., et al. (2020), assert that National Education Policy 2020 will stand as a milestone for Indian education. NEP-2020 provides a comprehensive framework that encompasses primary education, including business and technical education. It also introduces provisions for internet-based e-learning, marking a paradigm shift from the conventional system. The core principles of NEP revolve around accessibility, equity, affordability, responsibility, and quality, aligning with the United Nations' sustainable goals. While NEP is not without its flaws, it takes a holistic view of the global educational landscape. Its implementation should be approached with caution to effectively address the challenges necessary for fostering quality education for all. Deb, P. (2020), discusses the incorporation of Indian ethos and cultural values in teaching within the framework of the National Education Policy (NEP) 2020.

International Scenario

Taina Saarinen (2008) has provided a comprehensive exploration of text and discourse analysis in the realm of education policy, examining both theoretical and methodological

perspectives. Saarinen underscores that policies are inherently discursive processes, particularly in the context of instructional policies. While policy documents serve as valuable sources of information, Saarinen emphasizes the need for consistent application of text analytical tools. There is a consensus among experts that education policies should align with expectations and take a proactive role. They should not only meet the expectations of employers but also prepare students for future employment trends and changing patterns in the job market. The role of education extends beyond traditional boundaries; it should contribute to fostering innovation within society (U Teichler, 1999).

Trevor Gale and Deborah Tranter (2011) have delved into the traditions, concepts, and practices of social justice within the landscape of Australian education policy. Their work illuminates the shifts in policy, particularly in response to market dynamics as recommended by the Bradley Review. The study emphasizes the importance of instilling social justice, equity, and social inclusion in higher education, empowering students to be agents of positive change.

Tornike Khoshtaria et al. (2020) conducted an examination of the impact of brand name on Georgian Universities, highlighting the challenges posed by fierce competition in the higher education sector. This study sheds light on the importance of aligning educational offerings with market demand. It explores whether equity dimensions influence a university's brand name in a competitive market, emphasizing the need for universities to consider students as critical stakeholders. The study proposes a conceptual model based on co-creation across inputs, processes, and outcomes to guide quality education.

Dollinger and Jason Lodge (2019) put forward a model that underscores the dual value of co-creation, co-production, and operation in education. This model has the potential to guide educational administrators, directors, and researchers in ensuring the delivery of quality education. The authors also address the evolving discourse around the fourth industrial age, highlighting the necessity for fundamental changes in industrial structures and education systems to prepare for a technological revolution. These changes involve upgrading the roles of government, trade, and universities in information creation and talent development.

Higher education practices in Asia have witnessed substantial reforms and internationalization, offering opportunities for the development of cosmopolitan learning in Singapore's higher education sector. Cosmopolitan learning, which is closely linked to the internationalization of education, significantly influences the identities, aspirations, and worldviews of international students in Singapore (Hannah Soong, 2020).

In the current global era of economic liberalization, internationalization of higher education (IHE) has become a prominent trend, reflected in the policies of many countries. Min Hong (2018) has conducted a comparative analysis of international higher education policies in China and Australia from 2008 to 2015, highlighting the impact of globalization and the internationalization of education on these policies. IHE fosters strong linkages between nations, their educational institutions, and enhances people-to-people connections within regions. However, it has faced criticism for sometimes conflicting with national interests and cultural values, as exemplified in

the education systems of East Asian countries like Singapore and Japan (Justin S. Sanders, 2018). (Justin S. Sanders, 2018).

Features of NEP-2020

Scope for Higher Education:

In India, significant reforms are on the horizon for higher education (HE). Multiple regulators are set to be amalgamated into the Higher Education Commission of India (HECI), which will function as a single regulator for Higher Education Institutions (HEIs). The current certification bodies, such as the National Assessment and Accreditation Council (NAAC) and the National Board of Accreditation (NBA), will be replaced by a robust National Accreditation Council (NAC). Research and innovation funding in higher education will receive support from the National Research Foundation.

NEP mandates the adoption of a multidisciplinary education model for higher educational institutions, with a requirement for these institutions to have campuses accommodating a minimum of 3000 students. HEIs are expected to become multidisciplinary by 2030 and have a student population of 3000 by 2040. Furthermore, these multidisciplinary universities can choose to specialize in either research or teaching. Colleges have been granted the option to attain autonomy and confer their own degrees or become part of existing universities. NEP also places special emphasis on increasing student enrollment in all forms of educational institutions, addressing concerns about the Gross Enrollment Ratio (GER) in India.

The policy underscores a holistic and multidisciplinary approach to education, promoting research from the undergraduate level. It emphasizes the overall development of students through cross-disciplinary and outcome-based education. NEP proposes the establishment of a National Academic Bank of Credit to facilitate flexible degree acquisition and multiple entry-exit options at all education levels. Several digital platforms will either be launched or revamped to encourage online learning and digitalization of libraries.

NEP advocates for a shift from a teacher-focused to a student-focused teaching and learning approach. The evaluation model will transition from a choice-based to a competency-based system. Assessments will also move from an end-semester examination system to a continuous assessment system. HEIs will need to prioritize skill education and establish counseling centers with counselors to attend to students' mental well-being. The transformation of conventional education will make it market-driven, aligning with the Indian government's goal to establish world-class educational institutions and attract international students. Additionally, courses completed in foreign universities by students will be recognized and considered equivalent in India, offering flexibility to students who wish to begin a degree abroad and complete it in India (NEP, 2020).

Scope for Private Institutions:

The proposed reforms extend to private universities, with the aim of providing them with graded autonomy. This autonomy will be contingent on their accreditation, participation in research and innovation, and the quality of education they deliver. Private HEIs will be required to

maintain transparent financial dealings, with mechanisms in place to prevent financial irregularities. It will be mandatory for private HEIs to offer free-ship and scholarships to deserving and meritorious students in every course, with monitoring mechanisms during the accreditation process.

There will be no discrimination between government and private institutions when it comes to granting research funds; allocations will be solely based on the merits of proposals. Private HEIs will need to have a student population of at least 3000; otherwise, they may be asked to cease operations (NEP, 2020).

Benefits of the NEP-2020

The National Education Policy 2020 (NEP-2020) is anticipated to bridge the educational standard gap in India. Its implementation is expected to foster the internationalization of education within the country while promoting innovation. The draft of NEP-2020 is viewed as progressive and has been formulated after extensive consultations with all relevant stakeholders. A notable proposal within NEP-2020 is the initiation of systematic education for children as young as 3 years old.

The central focus of this policy is on nurturing a skilled workforce, promoting entrepreneurship, and generating employment opportunities. NEP-2020 operates on the principles of equality, autonomy, and empowerment, particularly for underprivileged sections of society. It provides a comprehensive framework for Higher Education Institutions (HEIs) to thrive, affording them the freedom to manage aspects such as admissions, teacher appointments, exemptions from reservation quotas, research support, staff management, and layoffs.

Private institutions are granted the authority to establish their own admission norms and fee structures, while public institutions are expected to adhere to government directives in this regard. NEP-2020 advocates for a multidisciplinary approach to education with a strong emphasis on skill development to enhance students' employability. It introduces provisions for autonomous institutions that can confer self-degrees at both undergraduate and postgraduate levels.

To ensure the quality of education, NEP-2020 establishes an accreditation and ranking system. The policy is a culmination of insights and expertise from numerous consultants representing various sectors. It is aligned with the vision of achieving the Sustainable Development Goals (SDG) set by the United Nations for 2030. NEP-2020 also emphasizes lifelong learning and offers provisions for multiple entry and exit points, allowing students to complete their degrees at any stage of their lives.

NEP-2020 underscores the need for inclusive education, with a commitment to providing education to all sections of society under the Right to Education (RTE) framework, ensuring equality without any form of discrimination based on caste or gender. Special provisions are made to support economically disadvantaged students. The policy suggests reforms in teacher education and training to enhance the quality of teaching in higher education institutions, with only specific institutions permitted to offer B.Ed. programs, which will become a mandatory qualification for elementary school education.

The digitalization of all libraries is planned, and NEP-2020 encourages intensive research at both undergraduate and postgraduate levels, supported by funding from the National Research Foundation. Lecturers will have autonomy to design their own classroom delivery methods, evaluation processes, and research-innovation plans. The policy permits online distance learning to offer degrees in higher education, expected to be a valuable tool in increasing the Gross Enrollment Ratio (GER).

Furthermore, NEP-2020 opens avenues for Indian universities and institutions to collaborate with foreign universities for various educational and research endeavors. It proposes the establishment of a National Research Foundation with an initial capital of INR 20,000 crores, tasked with providing funding support to both public and private institutions (NEP, 2020).

Drawback of NEP

The National Education Policy 2020 (NEP-2020) has raised concerns regarding its potential to promote privatization in the Indian education system, as evident from the document's content. One of the notable aspects of NEP-2020 is its emphasis on encouraging the top 100 foreign colleges to establish their presence in India. This initiative has sparked a debate over whether it is intended to advance the cause of education or facilitate profit-seeking endeavors.

While NEP-2020 does mention the importance of greater transparency, particularly concerning fee structures, it falls short in providing a clear roadmap for addressing the issue of capitation fees charged by private colleges. Many of these institutions are affiliated with influential politicians and religious groups. The prevalence of capitation fees poses a significant challenge to achieving the goal of education for all, as it perpetuates financial barriers that marginalized and deprived sections of society struggle to overcome.

One notable omission in NEP-2020 is a detailed plan for operationalizing and ensuring the right to education, particularly for marginalized and underprivileged sections of the population. This omission raises concerns about the practical implementation of the policy and its ability to address the needs of those who are most vulnerable (NEP, 2020).

Findings & Its Discussion

The National Education Policy 2020 (NEP-2020) outlines a forward-looking educational roadmap that seeks to blend the rich essence of India's ancient traditions, culture, and values with a futuristic vision for the country. India boasts a profound historical heritage deeply rooted in education, and NEP-2020 has been formulated after extensive consultations with stakeholders from diverse sectors.

The primary objectives of NEP-2020 are to provide multidisciplinary, skill-based education to generate employment opportunities and increase student enrollment in all types of educational institutions by 2030. Achieving these goals necessitates significant changes in the existing conventional education system and the introduction of accountability measures at all levels.

NEP-2020 aligns with the philosophy of customer-centric education, as discussed by Eddie Mark (2013). While there are critics of market-driven education, who raise concerns about its potential impact on the core values of education, the policy acknowledges the importance of student

satisfaction. A liberal and progressive education policy should encompass meaningful research and innovation to enhance the quality of education. Co-creation of values can serve as an additional incentive to improve students' learning experiences.

The policy recognizes the evolving relationship between education and employment opportunities, particularly since the end of the 20th century. Skill enhancement has become a critical topic in the education sector, and NEP-2020 places significant importance on enhancing job prospects for graduates. It places particular emphasis on developing communication skills, IT skills, foreign language proficiency, and overall personality development to prepare students for the challenges of globalization and internationalization.

NEP-2020 also places a strong emphasis on empowering underprivileged individuals, ensuring social justice, and eliminating discrimination, in line with the findings of the study conducted by Trevor Gale and Deborah Tranter (2011). The concept of university brand equity, consisting of core and verificatory dimensions, as discussed by Tornike Khoshtaria et al. (2020), is also addressed in NEP-2020, recognizing its importance in the educational landscape.

Overall, National Education Policy 2020 is expected to play a significant role in comprehensively reforming the traditional education system. It is built on the principles of quality, autonomy, accountability, fairness, cost-effectiveness, and a holistic, multidisciplinary approach. As a result, it is poised to bring about substantial changes in the employment and educational landscape across the country (Nancy Thakur et al., 2021).

Conclusion

The National Education Policy 2020 (NEP 2020) is primarily aimed at revitalizing higher education in India. It seeks to leverage the cooperation of the international community, drawing from their experiences and best practices. Furthermore, NEP 2020 envisions the integration of Information and Communication Technology (ICT) into higher education to align with the needs of the "new normal" post-COVID era. The policy recognizes the necessity of departing from outdated education systems and acknowledges the need for extensive curriculum changes in higher education to meet global demands for skilled manpower.

Implementing NEP 2020 poses a significant challenge for the Indian government, as it entails revolutionary and innovative changes. Under this policy, Higher Educational Institutions (HEIs) will be brought under the purview of a single regulator, replacing the existing system of multiple regulators. NEP 2020 fosters a liberal environment that promotes academic freedom, encourages research, and emphasizes innovation. It opens the door for foreign universities to establish campuses in India, removing barriers for Indian universities to set up their campuses abroad.

One of the notable features of NEP 2020 is its emphasis on skill development in India. It offers multiple entry and exit options for students, enabling them to pursue higher education even after taking breaks for employment. Overall, NEP 2020 is considered a highly progressive document, grounded in a solid understanding of the current socio-economic landscape and a vision for addressing future challenges.

However, it's important to note that the success of any policy depends on its effective implementation. Nevertheless, NEP 2020 is seen as a well-thought-out and genuine attempt to reshape the Indian educational system. The policy underscores the integration of professional education into HEIs as a means to enhance skilling and generate employment opportunities. In conclusion, NEP 2020 is regarded as a comprehensive roadmap for India 2.0, and if implemented effectively, it has the potential to position India as a global hub in education by 2030.

References

Aithal, P. S. & Aithal, Shubhrajyotsna (2020). Implementation Strategies of Higher Education Part of National Education Policy 2020 of India towards Achieving its Objectives. International Journal of Management, Technology, and Social Sciences (IJMTS), 5(2), 283- 325. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4301906.

Aithal, P. S., & Aithal, S. (2020). Analysis of the Indian National Education Policy 2020 towards Achieving its Objectives. *International Journal of Management, Technology, and Social Sciences (IJMTS)*, *5*(2), 19-41.

Deb, P. (2020). Vision for Foreign Universities in the National Education Policy 2020: A Critique. Rajiv Gandhi Institute for Contemporary Studies, 1-29. https://www.rgics.org/wpcontent/ uploads/Foreign-Universities- in-India-Palash-Deb.pdf

Eddie Mark (2013) Student satisfaction and the customer focus in higher education, Journal of Higher Education Policy and Management, 35:1, 2-10, DOI: 10.1080/1360080X.2012.727703

Jha, P., & Parvati, P. (2020). National Education Policy, 2020. (2020). *Governance at Banks*, Economic & Political Weekly, *55*(34), 14-17.

Jisun Jung (2020). The fourth industrial revolution, knowledge production and higher education in South Korea, Journal of Higher Education Policy and Management, 42:2, 134-156, DOI: 10.1080/1360080X.2019.1660047

Hannah Soong (2020) Singapore international education hub and its dilemmas: the challenges and makings for cosmopolitan learning, Asia Pacific Journal of Education, 40:1, 112-125, DOI: 10.1080/02188791.2020.1725433

Hiremath, S. S. (2020). Education In India: Impact of Globalisation And ICT. Blue Diamond Publishing.

Kalyani Pawan. (2020). An Empirical Study on NEP 2020 [National Education Policy] with Special Reference to the Future of Indian Education System and Its effects on the Stakeholders. Journal of Management Engineering and Information Technology - JMEIT, 7(5), 17. http://doi.org/10.5281/zenodo.4159546

Kjersti Karijord Smørvik & May Kristin Vespestad (2020) Bridging marketing and higher education: resource integration, co-creation and student learning, Journal of Marketing for Higher Education, 30:2, 256-270, DOI: 10.1080/08841241.2020.1728465

ગુજરાતી ભાષાની ધૂળિયે મારગ કવિતામાંથી ફલિત થતાં ભારતીય મૂલ્યો

ડૉ. દીપ્તિ બી. કુંડલ
અસોપ્રોફેસર .
શ્રીમતી એમશાહ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન .એમ ., વઢવાણ શહેર, સુરેંદ્રનગર

સારાંશ

આજના સમયની, આજના સમાજની, આજના શિક્ષણ જગતની એક આગવી અપેક્ષા એટલેનજર .મૂલ્યાભિમુખતા ..... દોડાવીએ એ દિશામાં, હાથ અજમાવીએ એ કાર્યમાં કે પગ મૂકીએ એ દરેક ક્ષેત્રમાંપ્રવેશતાં ...., આગળ વધતાં કે સફળ થતાં એક સવાલ ખટક્યા કરે -'આમ કેમ ?' સમયની સાથે વિજ્ઞાને ભરેલ વિકાસાત્મક હરણફાળને પહોંચી વળવા રઘવાયો થયેલો માનવી આજના !! ઈશ્વર પછીના ક્રમે જો સમાજને કોઈના પર શ્રદ્ધા હોય .માનવી આત્મશોધ વિસરી રહ્યો છે - પ્રધાન સમાજનો સદસ્યમાહિતી, આશા હોય તો તે છે શિક્ષક, માણસમાં માનવતાનું ઘડતર શિક્ષક કરશે એ દૃઢ શ્રદ્ધાને પદ્ધતિ સિદ્ધાંતના આધારે પાર પાડવા પ્રસ્તુત વિષય સંબંધિત વિચાર કરવો પડે . કેટલીક વસ્તુ માણસનું જીવન બનાવે છેમૂલ્ય એટલે દૃશ્ય .માણસ જેના થકી માણસ બને છે તે મૂલ્ય છે ., અદૃશ્ય કે ભાવાત્મક સ્વરૂપે જે ઈષ્ટ અને કલ્યાણકારી હોય તેટૂંકમાં મૂલ્યશિક્ષણ એ નૈતિકતાનું ., સંસ્કારોનું શિક્ષણ છે, સમાજ, રાષ્ટ્ર, વિશ્વએ સ્વીકારેલાં ઉમદા જીવનતત્ત્વો કે આદર્શોની કેળવણીનો તેમાં સમાવેશ થાય છેએક જ વાક્યમાં કહેવું હોય તો મૂલ્યશિક્ષણ એ . વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થી પોતાના જીવન .એક સમજણ છે .ભારતીય સંસ્કૃતિનું શિક્ષણ છે અને એ એક પ્રક્રિયા છેવ્યવહાર દરમિયાન સાચા મૂલ્યોને પસંદ કરે, તે આધારે ટેવો વિકસાવેર કરે અને જીવનમાં તેનો અનુભવ કરી તે મુજબનું જીવન જીવવા સક્ષમ બને સાહચર્યો તૈયા . પ્રસ્તુત શોધપત્રમાં ગુજરાતી ભાષાના એક કાવ્ય આધારે પ્રકટ થતા મૂલ્યો વિશે રજૂઆત કરવામાં આવી છે .તે મૂલ્યશિક્ષણ છે, જેનું શિક્ષણ કરવાથી શિક્ષણમાં ભારતીય મૂલ્યોનો વિકાસ શક્ય બને છે.

1.0 પ્રસ્તાવના

આજના સમયની, આજના સમાજની, આજના શિક્ષણ જગતની એક આગવી અપેક્ષા એટલેનજર .મૂલ્યાભિમુખતા ..... દોડાવીએ એ દિશામાં, હાથ અજમાવીએ એ કાર્યમાં કે પગ મૂકીએ એ દરેક ક્ષેત્રમાં પ્રવેશતાં, આગળ વધતાં કે સફળ થતાં એક સવાલ ખટક્યા કરે -'આમ કેમ ?' સમયની સાથે વિજ્ઞાને ભરેલ વિકાસાત્મક હરણફાળને પહોંચી વળવા રઘવાયો થયેલો માનવી આજના !! .માનવી આત્મશોધ વિસરી રહ્યો છે - માહિતીપ્રધાન સમાજનો સદસ્યસ્વકેન્દ્રીપણું કેટલી હદ સુધી વિકસ્યું છે કે વિશ્વવ્યાપકતાનો ખ્યાલ જ જાણે કે લુપ્ત થઈ રહ્યો છેઆધિપત્યવાળી આપણી સંસ્કૃતિ આજે એવો માણસ શોધે છે જે તેનું જતન મૂલ્યનિષ્ઠ સમાજના . દિવસેદિવસે મૂલ્યાભિમુખતા કે મૂલ્યનિષ્ઠામાં ઘટાડો થતો ગયો છે !!! આ સ્થિતિ .અને વહન કરી શકે, થઈ રહ્યો છેઅત્યારે આપણે . જ્યારે આપ -જાગીશું નહીં તોણી આંખો ઊઘડશે ત્યારે કશું જ હાથ રહ્યું નહીં હોય !

2.0 મૂલ્યનો અર્થ

ભારત જેવા સંસ્કૃતિપ્રધાન માનવસમાજ માટે મૂલ્યનો ખ્યાલ આકર્ષક અને સંદિગ્ધ છે .'મૂલ્ય' એ તાત્વિક વિચારધારાનો શબ્દપ્રયોગ છે .'મૂલ્ય' તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસક્ષેત્રમાં એક અલગ અને સ્વતંત્ર સંપ્રદાય તરીકે સ્થાન પામેલ છે, જેને મૂલ્યશાસ્ત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છેતેમાં સારું નઠારું ., ઉચિત અનુચિત કરવા યોગ્ય .ન કરવા યોગ્યની ચર્ચા કરવામાં આવે છે -

- જે અપેક્ષિત છે તે મૂલ્ય છે.
- કેટલીક વસ્તુ માણસનું જીવન બનાવે છે.માણસ જેના થકી માણસ બને છે તે મૂલ્ય છે .
- મૂલ્ય એટલે દૃશ્ય, અદૃશ્ય કે ભાવાત્મક સ્વરૂપે જે ઈષ્ટ અને કલ્યાણકારી હોય તે.
- મૂલ્યનો સીધો સાદો અર્થ માનવે વસ્તુને આપેલ 'અર્થ' એવો થાય .અહીં વસ્તુની મહત્ત્વ નથી તેને અપાનાર અર્થનું મહત્ત્વ છે . કાંતિ કુમાર જોશી - .વળી અર્થ આપનાર માનવ છે એટલે માનવના સંદર્ભ વિના મૂલ્યનો વિચાર અશક્ય છે

3.0 મૂલ્ય શિક્ષણ

આપણે જોયું કે વ્યક્તિ પોતાની સંસ્કૃતિમાં જેને મહત્ત્વનું ગણે છે તે મૂલ્ય મૂલ્ય એ વિચાર છે; કંઈક મહત્ત્વપૂર્ણ હોવાનો ખ્યાલ છેવ્યક્તિના જીવનમાં આમૂલ પરિ .સરળ બાબત નથી-આપણે માનીએ તેટલી સાદી સીધી .આ મૂલ્યોનું શિક્ષણ છે .વર્તન આણવાની એ પ્રક્રિયા છેનૈતિકતાનું ટૂંકમાં મૂલ્યશિક્ષણ એ ., સંસ્કારોનું શિક્ષણ છેસમાજ ., રાષ્ટ્ર, વિશ્વએ સ્વીકારેલાં ઉમદા જીવનતત્ત્વો કે આદર્શોની

કેળવણીનો તેમાં સમાવેશ થાય છે એક જ વાક્યમાં કહેવું હોય તો મૂલ્યશિક્ષણ એ ભારતીય સંસ્કૃતિનું શિક્ષણ છે અને એ .એક પ્રક્રિયા છે . પોતાના જીવન વ્યવહાર દરમિયાન સાચા મૂલ્યોને પસંદ કરે વ્યક્તિ કે વિદ્યાર્થી .એક સમજણ છે, તે આધારે ટેવો વિકસાવેસાહચર્યો . .તૈયાર કરે અને જીવનમાં તેનો અનુભવ કરી તે મુજબનું જીવન જીવવા સક્ષમ બને તે મૂલ્યશિક્ષણ છે

4.0 મૂલ્યશિક્ષણના અભિગમો

મૂલ્યશિક્ષણના અભિગમો અંગે પણ મૂલ્યોના પ્રકાર કે વર્ગીકરણની જેમ અનેકવિધ વૈવિધ્ય જોવા મળે છેએક અભિપ્રાય . એક .પ્રસંગોપાત અભિગમ (૩) પરોક્ષ અભિગમ અને (૨) પ્રત્યક્ષ અભિગમ (૧) .અનુસાર મૂલ્યશિક્ષણનાં ત્રણ અભિગમો છે (૧) .અભિપ્રાય અનુસાર મૂલ્યશિક્ષણનાં બે અભિગમો છે વિવેચનાત્મક તપાસ અભિગમ અને .ણીય અભિગમસમગ્રતયા પર્યાવર (૨) એક અભિપ્રાય .અહીં એક અભિગમમાં શિક્ષણનાં અસરવાળી વાત છે અને અન્યમાં વાતાવરણના સર્જન અને અનુકરણવાળી વાત છે ટૂંકમાં .અનૌપચારિક અભિગમ (૨) ઔપચારિક અભિગમ અને (૧) .અનુસાર મૂલ્યશિક્ષણના બે અભિગમો છેValues are caught rather than taught. મૂલ્યો કેળવી શકાય છે, શીખવી શકાતાં નથીશાળા કક્ષાએ મૂલ્યશિક્ષણનો ચોક્કસ પાઠ્યક્રમ પસંદ કરી તેના . સમયપત્રક અનુસાર પાત્રીસ કે .મૂળ પાઠ્યપુસ્તકનો ઉપયોગ કરી શિક્ષક શિક્ષણકાર્ય કરે તે ઔપચારિક મૂલ્યશિક્ષણ અભિગમ કહેવાય ચાલીસ મિનિટના તાસમાં શિક્ષક સોપાનશ્રેણીયુક્ત શિક્ષણકાર્ય કરે જેનું વિષયવસ્તુ મૂલ્યવિકાસની વિગત હોય.

5.0 વર્ગખંડમાં મૂલ્ય શિક્ષણ

મૂલ્યાભિમુખ શિક્ષણ માટે શિક્ષક સતત તત્પર હોવો જોઈએશિક્ષકે વર્ગખંડની ભીતરમાં કે બહાર શૈક્ષણિક અને . સહઅભ્યાસક પ્રવૃત્તિ દરમિયાન પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કરવું જોઈએવર્ગ મૂલ્યશિક્ષણના પ્રયોગ અને શિક્ષકને મળતો પ્રત્યેક . રાહઅભ્યાસ કે રમતગમત પ્રવૃત્તિની સાથે તક મળ્યે મૂલ્ય - અધ્યયનની રજૂઆત સાથે પ્રાર્થનાસભા .નવવિચારની નવી તક છે વિદ્યાર્થીમાં સામાજિકતા .સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ, કુદરતી જીવન, શાંતિ, રાષ્ટ્રીય એકતા, સહકાર, સૌહાર્દ વગેરે જેવી સંકલ્પનાઓનું સ્પષ્ટીકરણ વિશેષ જરૂરી છેપ્રવર્તમાન સમયમાં તેની ઓળખ અને સાથોસાથ ભુતકાળમાં તેને કારણે મેળવેલ સિદ્ધિઓ અને . .ભવિષ્યમાં રહેનારી તેની અનિવાર્યતા કે જરૂરિયાત તરફ શિક્ષણે સૌનું સીધું ધ્યાન દોરવું જોઈએ

6.0 ગુજરાતી ભાષાની પસંદિત કવિતામાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે ગુજરાતી ભાષાની કવિ મકરંદ દવે લેખિત એક કવિતા પસંદ કરેલ હતી કે જે પ્રવર્તમાન ઉચ્ચતર પ્રાથમિક કક્ષાએ અભ્યાસક્રમના ભાગરૂપે શીખવવામાં પણ આવે છેકાવ્યનું શીર્ષક ધૂળિયે . .મારગ

કોણે કીધું ગરીબ છીએ ? કોણે કીધું રાંક ?
કાં ભૂલી જા મન રે ભોળા .આપણા જુદા આંક !
થોડાક નથી સિક્કા પાસે, થોડીક નથી નોટ,
એમાં તે શું બગડી ગયું ? એમાં તે શી ખોટ ?
ઉપરવાળી બૅન્ક બેઠી છે આપણી માલંમાલ,
આજનું ખાણું આજ આપે ને કાલની વાતો કાલ.
ધૂળિયે મારગ કૈંક મળે જો આપણા જેવો સાથ,
સુખદુઃખોની વારતા કે'તા બાથમાં ભીડી બાથ.
ખુલ્લાં ખેતર અડખેપડખે, માથે નીલું આભ,
વચ્ચે નાનું ગામડું બેઠું, ક્યાં આવો છે લાભ ?
સોનાની તો સાંકડી ગલી, હેતુ ગણતું હેત;
દોઢિયાં માટે દોડતાં એમાં જીવતાં જોને પ્રેત !
માનવી ભાળી અમથું અમથું આપણું ફોરે વ્હાલ;
નોટ ને સિક્કા નાખ નદીમાં, ધૂળિયે મારગ ચાલ !

--મકરન્દ દવે

7.0 કાવ્યમાં પ્રગટ થતા મૂલ્યો

અહીં NCERT દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ વર્ગીકરણ અનુસાર મૂલ્યોની યાદીને ધ્યાનમાં રાખીને કાવ્યમાંથી ફલિત થતા મુદ્દા તરીકે

તારવેલા મૂલ્યો.

1 નૈતિક મૂલ્ય માનવતા -, નિખાલસતા, અન્યની લાગણીનો સ્વીકાર

2. સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય આર્જવ-, અપરિગ્રહ

3 આધ્યાત્મિક મૂલ્ય આનંદ-

4. વ્યક્તિગત મૂલ્ય સહનશક્તિ -, વ્યક્તિ સન્માન, સંવેદનશીલતા

5. સામાજિક મૂલ્ય સહકાર -, બંધુત્વ, પારિવારિક ભાવના

6. આર્થિક મૂલ્ય શોષણ વિહીન અર્થવ્યવસ્થા -

7. રાષ્ટ્રીય મૂલ્ય સ્વાર્પણ ભાવના -

8. અંતરરાષ્ટ્રીય મૂલ્ય સહઅસ્તિત્વ -, વિશ્વબંધુત્વ

8.0 મૂલ્યશિક્ષણ અને શિક્ષક

'મૂલ્યશિક્ષણ' નો સૌથી મોટો આધાર શિક્ષક પર છે .હકારાત્મક અભિગમ અને પારદર્શક વ્યક્તિત્વ એ તે માટેની પૂર્વશરત છે . એ વગર બધી મહેનત શિક્ષક માટે ઘાણી ચલાવવા બરાબર થશેચોક્કસ કે આજના સમયની સમાપન સમયે એટલું ., સમાજની અપેક્ષા શિક્ષક પૂર્ણ કરે આપણી .'માનવ'ની શોધમાં શિક્ષક મદદરૂપ બને, ઈશ્વર પછીની પોતાના પરની સમાજની શ્રદ્ધાને સાચી ઠેરવે . મૂલ્યધોવાણ અટકાવવા, નાથવા, ધીમું પાડવામાં શક્ય તેટલા મદદરૂપ થવા પ્રતિબદ્ધ થાયભારતીય સંસ્કૃતિના સરક્ષણ ., સંક્રમણ અને સંવર્ધનમાં પોતે શિક્ષક તરીકે પ્રત્યક્ષ અને પોતે કેળવેલા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પરોક્ષ યોગદાન આપે જેથી પુનઃ સુવર્ણકાળની સ્વર્ણિમ સવારની સોનેરી સૂરજ ઊગે ધર્મ અને સમાજની સાથે શિક્ષણ પણ .'મૂલ્ય' માટે મૂલ્યવાન યોગદાન આપેઆ આજના સમય ., સમાજ અને રાષ્ટ્રની માંગને પહોંચી વળવા માટેનો હૃદયપૂર્વકના પ્રયાસનો પુરવઠો આમ જ મળ્યા કરેઉત્સાહ અને ઉત્થાન માટેના આયાસોનું ... આપણે શિક્ષકો ...ઉત્પાદન થયા કરે– આ વાત આત્મસાત્ કરીએ કે જેથી આપણું ભારત આપણા થકી વિકાસપથ પર અગ્રેસર રહે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં જોવા મળતા મૂલ્યો

ડો.રોહિત.સી.પટેલ
લેકચરર
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન નવસારી

સારાંશ

અમીબાથી માંડીને આદમ સુધીના બધા જીવ પ્રતિક્ષણ પોતાના વર્તનમાં ફેરફાર કરે છે. સૃષ્ટિ સાથે કામ પાડવા માટે આમ કરવું અનિવાર્ય છે. માત્ર માણસ જ એક એવું પ્રાણી છે, જેણે આ માટે ખાસ ઔપચારિક શિક્ષણવ્યવસ્થા ઊભી કરી છે.મનોવિજ્ઞાન વર્તનનો અભ્યાસ કરતુ શાસ્ત્ર છે.વર્તન કેવું હોવું જોઈએ તે અંગે મનોવિજ્ઞાન વિસ્તૃત માહિતી આપે છે.માનવીના દરેક વર્તનના કેન્દ્ર સ્થાને મૂલ્યો રહેલા છે. માનવી જે મૂલ્યને મહત્વ આપે તે મુજબ વર્તન કરતો હોય છે.આમ, મનોવિજ્ઞાન પણ માનવીના વિવિધ મૂલ્યો ખિલવવા મહત્વનો ભાગ ભજવતું શાસ્ત્ર છે.શોધ પત્રમાંશૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં શારીરિક, માનસિક, સામાજિક,વ્યક્તિગત મૂલ્ય, સાવેગિક મૂલ્ય, કૌટુંબિક મૂલ્ય, સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય જેવા ખુબ જ મહત્વના મૂલ્યો વિશે વિસ્તૃત માહિતી પરોક્ષ રીતે પૂરી પાડે છે. આવા વિવિધ મૂલ્યો માનવીના વર્તન પર કેવી અસરો પાડે છે તે અંગે જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ આવ મૂલ્યોનું જતન કરવવા માટેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું પણ સુચન કરે છે.પ્રસ્તુત શોધ પત્રમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં રહેલા વિવિધ મૂલ્યોની રજૂઆત અત્રે કરવામાં આવી છે. સાથે મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ અને તેની સાહિત્યિક બાબતની ટૂંકમાં રજૂઆત કરી છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: મૂલ્ય,શૈક્ષણિક, મનોવિજ્ઞાન,પ્રવૃત્તિ, વર્તન

પ્રસ્તાવના

અમીબાથી માંડીને આદમ સુધીના બધા જીવ પ્રતિક્ષણ પોતાના વર્તનમાં ફેરફાર કરે છે. સૃષ્ટિ સાથે કામ પાડવા માટે આમ કરવું અનિવાર્ય છે. માત્ર માણસ જ એક એવું પ્રાણી છે, જેણે આ માટે ખાસ ઔપચારિક શિક્ષણવ્યવસ્થા ઊભી કરી છે.જ્યારે આપણે શિક્ષણ એટલે કે કેળવણી વિશે વિચારીએ છીએ ત્યારે સહજ રીતે જ આપણા મનમાં આવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે. કેળવણી એટલે શું? કેળવણી શા માટે? કેળવણી ક્યારે? કેળવણી કેવી રીતે? કેળવણી ક્યાં? વગેરે. આ પૈકીના પહેલા બે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપણને કેળવણીની ફિલસૂફીમાંથી મળે છે, જ્યારે ત્યાર પછીના બે કયારે? અને કેવી રીતે? ના ઉત્તર આપણને કેળવણીના મનોવિજ્ઞાનમાંથી મળે છે અને છેલ્લા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણને શાળા વ્યવસ્થા તરફ દોરી જાય છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન આપણને કેળવણી ક્યારે અને કેવી રીતે આપવી તેના ઉત્તર આપે છે.પરંતુ તે પહેલા એક પ્રશ્ન મહત્વનો જોવા મળ્યો અને તે છે કેળવણી શા માટે ? તો કેળવણી આપવાના ઘણા બધા ઉદ્દેશો છે પરંતુ સૌથી મહત્વનો ઉદ્દેશ ચારિત્ર્ય નિર્માણ કરવાનો છે.ચારિત્ર્ય વ્યક્તિના વર્તનથી અંકાતું હોય છે. અને મનોવિજ્ઞાન વર્તનનો અભ્યાસ કરતુ શાસ્ત્ર છે.વર્તન કેવું હોવું જોઈએ તે અંગે મનોવિજ્ઞાન વિસ્તૃત માહિતી આપે છે.માનવીના દરેક વર્તનના કેન્દ્ર સ્થાને મૂલ્યો રહેલા છે. માનવી જે મૂલ્યને મહત્વ આપે તે મુજબ વર્તન કરતો હોય છે.આમ, મનોવિજ્ઞાન પણ માનવીના વિવિધ મૂલ્યો ખિલવવા મહત્વનો ભાગ ભજવતું શાસ્ત્ર છે.

ઉપરોક્ત બાબતને ધ્યાને રાખીને અધ્યેતાએ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં કયા કયા મૂલ્યો જોવા મળે છે તેનો ચિતાર આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.પ્રસ્તુત શોધ પત્રમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં રહેલા વિવિધ મૂલ્યોની રજૂઆત અત્રે કરવામાં આવી છે. સાથે મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ અને તેની સાહિત્યિક બાબતની ટૂંકમાં રજૂઆત કરી છે.

મનાવિજ્ઞાનનો અર્થ

મનોવિજ્ઞાન માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ છે Psychology. આ શબ્દ મૂળ ગ્રીક ભાષાના બે શબ્દો Psyche અને logos ભેગાં મળીને બનેલો છે. અહીં logosનો અર્થ છે શાસ્ત્ર. વિજ્ઞાન એટલે કે વ્યવસ્થિત જ્ઞાન. Psyche શબ્દનો એક અર્થ છે. 'આત્મા' soul, આમ શબ્દાર્થની દૃષ્ટિએ 'મનોવિજ્ઞાન એ આત્માનું વિજ્ઞાન છે.' એવી મનોવિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા થાય. જો મનોવિજ્ઞાને વિજ્ઞાન બનવું હોય તો તેણે પ્રયોગ, અવલોકન વગેરે જેવી પદ્ધતિઓ જ ઉપયોગમાં લેવી પડે. પણ આત્માનો ખ્યાલ એ આધ્યાત્મિક ખ્યાલ છે. કેટલાક તો આત્માના અસ્તિત્વ સુદ્ધાંને નકારે છે. વળી આત્માને જોઈ શકાતો નથી, સ્પર્શી શકાતો નથી. સૂંઘી કે ચાખી શકાતો પણ નથી. ભગવદ્ગીતામાં આત્મા માટે કહ્યું છે કે :

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः

આથી આત્મા ઉપર પ્રયોગ, નિરીક્ષણ વગેરે કેવી રીતે થઈ શકે? તેથી 'મનોવિજ્ઞાન એ આત્માનું વિજ્ઞાન છે' એવી વ્યાખ્યા નકારી કાઢવામાં આવી.

Psyche નો બીજો અર્થ થાય છે. 'મન' Mind. આમ 'મનોવિજ્ઞાન એ મનનું વિજ્ઞાન છે' એવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવી. પણ આપણા શરીરના કોઈ ભાગમાંમનનું ભૌતિક અસ્તિત્વ નથી. વળી મન એટલે ચિંતન, તર્ક, વગેરે જેવી માનસિક પ્રક્રિયાઓ. ભૌતિક બાબતોની જેમ આ માનસિક પ્રક્રિયાઓનું અધ્યયન થઈ ન જ શકે. મન વિશેની આ સંદિગ્ધતાને લીધે મનોવિજ્ઞાન એ મનનું વિજ્ઞાન છે' એ વ્યાખ્યા પણ નકારી કાઢવામાં આવી.

મનુષ્ય અને પ્રાણીજીવનમાં તેની જાગૃતાવસ્થા ઘણી મહત્ત્વની હોઈ ત્યારબાદ 'મનોવિજ્ઞાન એ જાગૃતાવસ્થા Conscious નું વિજ્ઞાન છે' એવી વ્યાખ્યા વિચારવામાં આવી. પણ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે આપણા જીવનમાં જાગૃતાવસ્થા ઉપરાંત અર્ધજાગૃતાવસ્થા અને અજાગૃતાવસ્થા પણ હોય છે જેમની આપણા વિચાર, વાણી અને વર્તન પર ઘણી મોટી અસરો પડે છે. આથી મનોવિજ્ઞાનને માત્ર જાગૃતાવસ્થાનું વિજ્ઞાન કહીએ તો એ વ્યાખ્યા અધૂરી ગણાય. આથી મનોવિજ્ઞાન એ જાગૃતાવસ્થાનું વિજ્ઞાન છે' એ વ્યાખ્યા પણ અપર્યાપ્ત હોઈ અસ્વીકાર્ય બની.

હવે વિચારવાનું એ રહ્યું કે મનુષ્ય અને પ્રાણીઓમાં કઈ બાબત એવી છે કે જેને જેઈ શકાય, જેના પર પ્રયોગો કરી શકાય, જેનું નિયંત્રણ થઈ શકે અને જેની ચોક્કસાઈપૂર્વક આગાહી પણ કરી શકાય? તેમનામાં આવી એક જ બાબત છે અને તે છે તેમનું વર્તન Behaviourઆથી યોગ્ય રીતે જ છેલ્લે મનોવિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા એવી આપવામાં આવી કે મનોવિજ્ઞાન એ વર્તનનું વિજ્ઞાન છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનની એક શાખા છે. તે મનોવિજ્ઞાનના જ્ઞાનનો શિક્ષણમાં વિનિયોગ કરે છે. તે અધ્યાપન-અધ્યયન પ્રક્રિયાને હેતુપૂર્ણ અને અસરકારક બનાવવા માટે વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકોના વર્તનની સાથે-સાથે અધ્યાપન- અધ્યયન પ્રક્રિયા સાથે સંકળાયેલાં તમામ પરિબળોનો વૈજ્ઞાનિક ઢબે અભ્યાસ કરે છે. આવા અભ્યાસને આધારે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓના વર્તન અંગે પૂર્વાનુમાન કરે છે અને તેમના અધ્યયન અનુભવોને હેતુ સિદ્ધ કરવાની દિશામાં નિર્દેશિત કરે છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું કાર્યક્ષેત્ર :

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનાં કાર્યક્ષેત્રમાં સામાન્ય રીતે નીચેની ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ થવો જરૂરી છે. (1) અધ્યેતા, (2) અધ્યયન પ્રક્રિયા, (3) અધ્યયન પરિસ્થિતિ આ ત્રણેને વિગતવાર જોઈએ.

(1) અધ્યેતા:

અધ્યેતાનાં વૃદ્ધિ-વિકાસ, મનોવિકાસની અવસ્થાઓ આનુવંશિકતા અને વાતાવરણની અસરો, શારીરિક અને જાતીય વિકાસ, સાંવેગિક વિકાસ, માનસિક વિકાસ, સાંવેગિક વિકાસ, વ્યક્તિત્વ, બુદ્ધિ, રસ, અભિયોગ્યતા, કૌશલ્યો, વલણનો

વિકાસ, વૈયક્તિક તફાવતો, માનસિક સ્વાસ્થ્ય વગેરે.

(2) અધ્યયન પ્રક્રિયા:

શીખવાની ક્રિયાનો અર્થ, લક્ષણો, સ્વરૂપ, અધ્યયનના સિદ્ધાંતો, અધ્યયનના પ્રકારો, અભિસંધાન દ્વારા અધ્યયન, થોર્નડાઈકનો જોડાણવાદ: પ્રયત્ન અને ભૂલ દ્વારા શિક્ષણ, ગેસ્ટાસ્ટવાદ, આંતરસૂઝ દ્વારા શિક્ષણ અભિપ્રેરણા, સિદ્ધિપ્રેરણા, મેસ્લોનો પ્રેરકોનો સિદ્ધાંત, અધ્યયન સંક્રમણ.

(3) અધ્યયન પરિસ્થિતિ:

અધ્યયનને અસર કરતાં પરિબળો, અધ્યેતાસંબંધી, અધ્યાપકસંબંધી, પ્રક્રિયા સંબંધી, વિષયવસ્તુસંબંધી, અપવાદરૂપ બાળકો માટે શિક્ષણ, અનુકૂલન, માર્ગદર્શન.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ તેમજ તેના કાર્યક્ષેત્રના અભ્યાસ બાદ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં જે મૂલ્યો રહેલા છે તેમના કેટલાંક મૂલ્યો નીચે દર્શાવેલા છે.

1. શારીરિક મૂલ્ય:

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના શારીરિક વિકાસની વિસ્તૃત ચર્ચા કરે છે. શારીરિક વિકાસની વ્યકિતના વર્તન પર કેવી અસર પડે તે અંગે માહિતી પૂરી પાડે છે. વ્યકિતને પોતાના સ્વાસ્થ્યની કાળજી શા માટે લેવી જોઈએ તે માટે જરૂરી માર્ગદર્શન આપે છે. તે માટે ઉમરના વિવિધ તબક્કે વ્યક્તિનો શારીરિક વિકાસ કેવો હોવો જોઈએ તેની પણ જાણકારી આપે છે.શરીરના સ્વાસ્થ્યનું મૂલ્ય બહુ સારી રીતે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન દ્વારા જાણવા મળે છે અને શારીરિક વિકાસ કેવી રીત કરવો જોઈએ કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ તે અંગે માર્ગદર્શન આપે છે.

2. માનસિક મૂલ્ય:

વ્યક્તિનો માનસિક વિકાસ એ સર્વાંગીણ વિકાસનો એક ભાગ છે. વ્યક્તિના જીવનની સફળતા મહદ્શે તેના માનસિક વિકાસને આભારી છે. માનસિક વિકાસ જો યોગ્ય રીતે થયેલો હોય અને તે દ્વારા વ્યક્તિની માનસિક શક્તિઓ યોગ્ય રીતે વિકાસ પામી હોય તો વ્યક્તિ જીવનમાં અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિનો સામનો કરી શકે છે. વ્યક્તિનો માનસિક વિકાસ વ્યક્તિની બુદ્ધિ, ખ્યાલ, સ્મૃતિ, તર્ક અને ભાષાશક્તિઓના વિકાસ પર આધાર રાખે છે. શિક્ષણનું મહત્ત્વનું કાર્ય વ્યક્તિનો માત્ર શારીરિક વિકાસ જ નહીં પણ માનસિક વિકાસ કરવાનું પણ છે.આમ,શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન દ્વારા માનસિક વિકાસનું મૂલ્ય પણ બહુ સારી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે. તેમ જ માનસિક વિકાસ કરવા માટેની લગતી પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવે છે.

3. સામાજિક મૂલ્ય:

માણસ એ સામાજિક પ્રાણી છે. Man is a social Animal. તે સમાજમાં જન્મે છે, સંવર્ધન પામે છે અને સમાજમાં વિકાસ સાધે છે. તેનાં વ્યક્તિત્વનો વિકાસ પણ સમાજને આભારી છે. વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ સામાજિક વ્યક્તિત્વ હોય છે. સામાજિક શૂન્યતામાં વ્યક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. નિરાધાર દશામાં જન્મેલી વ્યક્તિને સમાજ સુરક્ષાકવચ પૂરું પાડે છે. સામાજિક પ્રત્યાયન દ્વારા તે સમાજમાં સફળતા મેળવે છે. સમાજ વ્યક્તિને અસ્મિતા બક્ષે છે. યોગ્ય પ્રમાણમાં જો સામાજિક વિકાસ ન થાય તો વ્યક્તિ સમાજ સાથે અનુકૂલન સાધી શકતી નથી. તે સામાજિક કર્તવ્યો યોગ્ય રીતે નિભાવી શકતી નથી. આ પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે વ્યક્તિનો સામાજિક વિકાસ અનિવાર્ય બને છે.વ્યક્તિના સામાજિક વિકાસમાં કઈ કઈ બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ તેની ચર્ચા કરે છે. તેમજ પ્રવૃત્તિઓ સુચેવ છે.

4. વ્યક્તિગત મૂલ્ય:

વ્યક્તિત્વ સંબંધી જુદી જુદી પરિભાષાઓ આપવામાં આવે છે. વ્યક્તિત્વની કોઈ પણ એક જ ચોક્કસ વ્યાખ્યા હોઈ શકે નહીં. વ્યક્તિત્વ વ્યક્તિના માત્ર શારીરિક કે માનસિક ગુણોનો સમન્વય જ નથી, પરંતુ તેમાં સામાજિક ગુણો પણ

સમાવિષ્ટ છે. તેથી જ જુદા જુદા મનોવિજ્ઞાનીઓનાં મંતવ્યો અનુસાર વ્યક્તિત્વ માનવનાં લક્ષણો, વિશિષ્ટતાઓ, ગુણો અને કામનાઓનું સુગ્રથિત એકમ છે. આધુનિક મનોવિજ્ઞાનીઓ વ્યક્તિત્વ એ આ બધાં લક્ષણોનો સુગ્રથિત એકમ નહીં, પરંતુ લક્ષણો, વિશેષતાઓ, ગુણો અને ક્ષમતાઓનું ગતિશીલ એકીકરણ અને સંગઠન છે અને વ્યકિતએ પોતાનો વિકાસ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તે અંગેની ચર્ચા શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં કરવામાં આવી છે.

5. સાવેગિક મૂલ્ય:

પ્રત્યેક વ્યક્તિ સંવેગ અનુભવે છે. વ્યક્તિમાં કેટલીક વાર ભાવનાઓની ભરતી ચઢે છે. કેટલીક વાર તેમાં ઓટ આવે છે. સંવેગો એ વ્યક્તિના જીવનઘડતરમાં મદદરૂપ થાય છે. સ્વસ્થ જીવન જીવવા માટે સંવેગોનો સંતુલિત વિકાસ જરૂરી બને છે. તે જીવનની એક ભાવાત્મક સ્થિતિ છે. તે જીવનમાં ગતિશીલતા પ્રેરે છે અને જીવનને ક્રિયાન્વિત બનાવવામાં મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે. ક્રોધ, ભય, ઇર્ષ્યા વગેરે સંવેગોનું નિયંત્રણ જરૂરી છે. સંવેગોનું નિયંત્રણ અને યોગ્ય પ્રકારની અભિવ્યક્તિ વ્યક્તિને સમાજ સાથે અનુકૂલન સાધવા અને સમાયોજન કરવા માટે પ્રેરે છે. શિક્ષણમાં શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોના આયોજનમાં સાંવેગિક વિકાસને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય આયોજન કરવા માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન જરૂરી દિશાસૂચન કરે છે.

6. કૌટુંબિક મૂલ્ય:

દરેક વ્યક્તિ એક કુટુંબનો સભ્ય હોય છે. વ્યક્તિ જે કુટુંબમાં જન્મ લે છે તે કુટુંબનો તેને વારસો અને વાતાવરણ મળેલ હોય છે. વ્યકિતના મૂલ્યોના વિકાસમાં કુટુંબનો બહુ મોટો ફાળો રહેલો છે.વ્યક્તિના વર્તન પર કુટુંબની ભૂમિકા મહત્વની બની રેહતી હોય છે.આમ, શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં કુટુંબની વ્યક્તિના વિકાસ કેવી અસરો પડે છે તે અંગે મહત્વની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

7. સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય

માનવીના વર્તન માટે તેની આજુબાજુના સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પર્યાવરણને જવાબદાર ગણવામાં છે.માનવીનું વર્તન સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, ધોરણો, ધારણાઓ અને ભૂમિકાઓ વ્યક્તિના વર્તન માટે જવાબદાર પરિબળ હોય છે.માનવી સામાજિક પ્રાણી હોવાથી પોતાના જુથમાં પ્રવર્તતાં સામાજિક મૂલ્યો, માન્યતાઓ, ધોરણો, દરજ્જો અને ભૂમિકાઓ પ્રમાણે વર્તન દાખવે છે.આમ,શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં વ્યક્તિના વર્તનમાં સંસ્કૃતિના મૂલ્યો કેવી ભૂમિકા ભજવે છે તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

તારણો:

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન માનવીના મહત્વના મૂલ્યો જેવા કે શારીરિક, માનસિક,સામાજિક,વ્યક્તિગત મૂલ્ય, સાવેગિક મૂલ્ય, કૌટુંબિક મૂલ્ય, સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય જેવા ખુબ જ મહત્વના મૂલ્યો વિશે વિસ્તૃત માહિતી પરોક્ષ રીતે પૂરી પાડે છે. આવા વિવિધ મૂલ્યો માનવીના વર્તન પર કેવી અસરો પાડે છે તે અંગે જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ આવ મૂલ્યોનું જતન કરવવા માટેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું પણ સુચન કરે છે.

ફલિતાર્થ:

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના વર્તન દ્વારા જે મૂલ્યો જોવા મળે છે તેને વિકસાવવામાં કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ તે માટે જરૂરી માર્ગદર્શન અને દિશાસૂચન માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ દરેક વ્યક્તિએ કરવો જોઈએ.શાળામાં કાર્યરત શિક્ષક ઉપરાંત દરેક વાલીએ પણ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો જોઈએ.કારણ કે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસ દ્વારા વ્યક્તિના આદર્શ વર્તન વિકસાવી મૂલ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ બનવા માટેનું માર્ગદર્શન અને દિશાસૂચન મળી રહે છે.

સમાપન:

આમ ભારતની વિવિધ શાસ્ત્રો ઉપરાંત શાળા અને કોલેજોમાં શીખવાતા વિવિધ વિષયોમાં પણ અનેક મૂલ્યો રહેલા છે તે અંગેની જાણકારી આ પ્રકારના શોધ પેપર દ્વારા મેળવી શકાય છે.તેથી શાળા કક્ષાએ અને કોલેજ કક્ષાએ શીખવાતા વિષયોમાં પણ વિવિધ મૂલ્યો રહેલા છે તે જાણવા આ પ્રકારના શોધ પેપર વધુ ને વધુ રજૂ કરી માનવીના શ્રેષ્ઠ મૂલ્યોનિષ્ઠ વર્તનનું ઘડતર કરી તેના ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરવો જોઈએ.

સંદર્ભ

દેસાઇ,કે.જી. અને શાહ, આર.પી.(2000). શૈક્ષણિક પરિભાષા અને વિભાવના,(દ્વિતીય આવૃત્તિ). અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ,ગુજરાત રાજ્ય.

પારેખ,બી.યુ. અને ત્રિવેદી, એમ.ડી.(1994). શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર,(ચતુર્થ આવૃતિ). અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ,ગુજરાત રાજ્ય.

શાહ,ડી.બી.(2005). શિક્ષણમાં કમ્પ્યુટર,(પ્રથમ આવૃત્તિ).અમદાવાદ : નીરવ પ્રકાશન.

રાવલ,નટુભાઈ(2005).શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન(પ્રથમ આવૃત્તિ)અમદાવાદ : નીરવ પ્રકાશન.

શુક્લ,સતીશપ્રકાશ(2019).શિક્ષણ અને મનોવિજ્ઞાન.અમદાવાદ :એસ.એસ.એસ.પ્રકાશન

નવી શિક્ષણનીતિ 2020 અને ભારતીય ગ્રંથોના મૂલ્યો: શૈક્ષણિક સુધારણા માટે સુમેળભર્યું મિશ્રણ

ડૉ. દક્ષાબેન બી.પટેલ
મ. શિક્ષિકા
શેઠ એન. સી. એમ. કે. વિ., બીલીમોરા.

ટૂંકસાર:

2020 ની નવી શિક્ષણનીતિ (NEP) એ ભારતમાં શિક્ષણના વિકાસના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર બાબત છે. તેનો હેતુ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં પરિવર્તન લાવવાનો છે, તેને ભારતીય શાસ્ત્રોમાં ઊંડાણપૂર્વક સમાવિષ્ટ મૂલ્યો અને સિદ્ધાંતો સાથે સંરેખિત કરવાનો છે. અહીં NEP 2020 અને ભારતીય ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ કાલાતીત મૂલ્યોની રજૂઆત કરી છે, જે દર્શાવે છે કે કેવી રીતે આ શિક્ષણ પ્રણાલી માટે માર્ગ મોકળો કરી શકે છે જે માત્ર જ્ઞાન જ નહીં આપે પણ વિદ્યાર્થીઓમાં નૈતિક, સાંસ્કૃતિક અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યો પણ સ્થાપિત કરે છે. NEP 2020 દેશની શિક્ષણ પ્રણાલીને વધુ સર્વગ્રાહી, લવચીક અને સમકાલીન બનાવવાના ઉદ્દેશ્યમાં અનેક પરિવર્તનશીલ ફેરફારો રજૂ કર્યા. NEP 2020 એ સતત બદલાતા સમય સાથે વિદ્યાર્થીઓને તેમના સર્વગ્રાહી વિકાસ માટે ઉપયોગી તમામ બાબતો તરફ દોરી જાય છે. નવી શિક્ષણનીતિ 2020 સર્વગ્રાહી શિક્ષણ, સાંસ્કૃતિક અને નૈતિક મૂલ્યો, ભાષાકીય વિવિધતા, સર્વસમાવેશકતા, શિક્ષક સશક્તિકરણ અને સંશોધન અને નવીનતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, ભારતીય શાસ્ત્રોના ઉપદેશો સાથે સંરેખિતતા દર્શાવે છે. નવી શિક્ષણનીતિ 2020 ભારતીય ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ સર્વસમાવેશકતા અને સુલભ શિક્ષણના મૂળભૂત મૂલ્યો સાથે સંબંધિત છે. NEP 2020 ભારતીય ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યોનું આ મિશ્રણ જે ભારતની પ્રગતિ અને વૈશ્વિક વિકાસમાં સકારાત્મક યોગદાન આપે છે, અને ભારતના શૈક્ષણિક ભવિષ્યને ઘડવામાં ભારતીય ગ્રંથોની સુસંગતતાને રેખાંકિત કરે છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો:

- સર્વગ્રાહી શિક્ષણ
- સંરેખિત
- સર્વસમાવેશકતા
- ગુરુકુલ પ્રણાલી
- કાલાતીતતા
- પ્રબુદ્ધ

સર્વગ્રાહી શિક્ષણએક સામાન્ય અભિગમ :

NEP 2020 ના પ્રાથમિક સ્તંભોમાંનો એક સર્વગ્રાહી શિક્ષણનો પ્રચાર છે .આ ખ્યાલ ભારતીય ગ્રંથોમાં પડઘો શોધે છે, જે માત્ર બૌદ્ધિક જ નહીં પરંતુ વિદ્યાર્થીના શારીરિક, ભાવનાત્મક અને આધ્યાત્મિક પરિમાણોને પણ પોષવાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે .રમતગમત, કળા અને અન્ય અભ્યાસેતર પ્રવૃત્તિઓને એકીકૃત કરીને, NEP 2020 એ ભારતીય ગ્રંથોના શિક્ષણ પ્રત્યેના સર્વગ્રાહી અભિગમ સાથે સંરેખિત થાય છે, જે સારા વ્યક્તિઓનું નિર્માણ કરે છે.

સાંસ્કૃતિક અને નૈતિક મૂલ્યો :શિક્ષણનો પાયો

વેદ, ઉપનિષદ અને મહાભારત સહિતના ભારતીય ગ્રંથો ગહન નૈતિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોના ભંડાર તરીકે સેવા આપે છે .NEP 2020 વિદ્યાર્થીઓમાં મૂલ્યો કેળવવાના મહત્વને ઓળખે છે અને અભ્યાસક્રમમાં મૂલ્ય શિક્ષણના સમાવેશને પ્રોત્સાહિત કરે છે .ભારતીય શાસ્ત્રોમાંથી પ્રેરણા લઈને, નીતિ નૈતિકતા, સહાનુભૂતિ અને અખંડિતતાના પાઠને પ્રોત્સાહન આપે છે, વિદ્યાર્થીઓને જવાબદાર અને સાંસ્કૃતિક રીતે જાગૃત નાગરિકોમાં રૂપાંતરિત કરે છે.

બહુભાષાવાદ અને ભાષાની વિવિધતા

બહુભાષીયતાને પ્રોત્સાહન અને પ્રાદેશિક ભાષાઓની જાળવણી એ બીજું પાસું છે જ્યાં NEP 2020 અને ભારતીય ગ્રંથો ભેગા થાય છે .આ ગ્રંથો ભારતની સમૃદ્ધ ભાષાકીય વિવિધતા દર્શાવે છે .NEP 2020 પ્રાદેશિક ભાષાઓની જાળવણી માટે હિમાયત કરે છે, વિદ્યાર્થીઓને તેમની માતૃભાષાઓમાં શિક્ષણ મળે તેની ખાતરી કરે છે . આ અભિગમ સાંસ્કૃતિક મૂળ અને ભાષાકીય વારસા સાથે ગાઢ જોડાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.

સમાવેશીતા અને સુલભ શિક્ષણ

ભારતીય ગ્રંથોમાં સર્વસમાવેશકતા અને સુલભ શિક્ષણ એ મૂળભૂત મૂલ્યો છે, જ્યાં શિક્ષણને બધા માટેનો અધિકાર માનવામાં આવતો હતો .NEP 2020 ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણની સાર્વત્રિક પહોંચની હિમાયત કરીને આ સિદ્ધાંતને સમર્થન પૂરું પાડે છે .તેનો ઉદ્દેશ્ય શહેરી-ગ્રામીણ શૈક્ષણિક વિભાજનને દૂર કરવાનો અને શિક્ષણમાં સર્વસમાવેશકતાના પ્રાચીન સિદ્ધાંતો સાથે સંરેખિત કરીને તમામ વિદ્યાર્થીઓને સમાન તકો પૂરી પાડવાનો છે.

ગુરુકુલ પ્રથા અને શિક્ષક સન્માન

ગુરુકુળ પ્રણાલીના મૂળ ભારતીય શાસ્ત્રોમાં છે, એ શિક્ષક-વિદ્યાર્થી વચ્ચેના ગાઢ સંબંધ અને વ્યક્તિગત શિક્ષણ પર ભાર દ્વારા દર્શાવવામાં આવી હતી .NEP 2020 શિક્ષકોની મુખ્ય ભૂમિકાને સ્વીકારે છે અને તેમના વ્યાવસાયિક વિકાસ પર ભાર મૂકે છે .શિક્ષકો માટે સહાયક વાતાવરણનું સંવર્ધન કરીને, આ નીતિ ગુરુકુલ પ્રણાલીની ભાવના સાથે સંરેખિત થાય છે, જ્યાં શિક્ષકો આદરણીય અને પૂજનીય હતા.

સંશોધન અને નવીનતા :પૂછપરછની પરંપરા

NEP 2020 નો સંશોધન અને નવીનતા પર ભાર એ ભારતીય ગ્રંથોમાં જોવા મળેલી શોધની ભાવના સાથે સમાનતા ધરાવે છે .પ્રાચીન ભારતીય વિદ્વાનો વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અગ્રણી હતા, અને શાસ્ત્રોએ પ્રશ્નોત્તરી અને સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું .આ નીતિ સંશોધન-લક્ષી અભિગમને પ્રોત્સાહન આપે છે, વિદ્યાર્થીઓમાં સર્જનાત્મકતા અને નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે સ્વ શોધની પ્રાચીન પરંપરા સાથે સંરેખિત થાય છે.

નિષ્કર્ષ:

2020 ની રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ ભારતીય ગ્રંથોમાં સમાવિષ્ટ સ્થાયી મૂલ્યો સાથે આધુનિક શૈક્ષણિક સુધારાઓના સુમેળભર્યા સંકલનનો સંકેત આપે છે .સર્વગ્રાહી શિક્ષણ, સાંસ્કૃતિક અને નૈતિક મૂલ્યો, ભાષાકીય વિવિધતા, સર્વસમાવેશકતા, શિક્ષક સશક્તિકરણ અને સંશોધન અને નવીનતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, NEP 2020 માત્ર ભારતીય શાસ્ત્રોના ઉપદેશો સાથે સંરેખિત જ નથી પરંતુ પ્રબુદ્ધ અને સર્વસમાવેશક શિક્ષણ પ્રણાલી તરફનો માર્ગ પણ દર્શાવે છે .આ મિશ્રણ એવી વ્યક્તિઓનું સંવર્ધન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે જેઓ માત્ર જ્ઞાની નથી પણ નૈતિક રીતે પ્રામાણિક, સાંસ્કૃતિક રીતે સંવેદનશીલ અને બૌદ્ધિક રીતે જિજ્ઞાસુ છે, જે ભારતની પ્રગતિ અને વૈશ્વિક વિકાસમાં સકારાત્મક યોગદાન આપે છે .તે ભારતના શૈક્ષણિક ભવિષ્યને ઘડવામાં ભારતીય ગ્રંથોની કાલાતીતતા અને સુસંગતતાને રેખાંકિત કરે છે.

ભારતીય લોકસાહિત્યમાં માનવીય મૂલ્યો

ડૉ. મહેન્દ્રકુમાર આર. પટેલ
એસોસીએટ પ્રોફેસર
જે. એમ. શાહ. આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, જંબુસર.

ટૂંકસાર:

વર્ષોથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનુભૂતિ અને અભિવ્યક્તિની દ્રષ્ટિએ સમયે સમયે સતત પરિવર્તન થતું રહ્યું છે .અભિવ્યક્તિની દ્રષ્ટિએ વિચારીએ તો મધ્યકાલીન સાહિત્યથી માંડી આધુનિક સાહિત્ય સુધીની અસ્ખલિત વહેતી ધારામાં સાહિત્ય સ્વરૂપમાં વિશેષ કરીને પરિવર્તન સાથે આગવું પરિમાણ રચાયું .ભારતીય સાહિત્ય ક્ષેત્રે જ નહીં વૈશ્વિક સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ એક અનોખી આબોહવા રચાતી ગઈ .પ્રયોગશિલતાના સંદર્ભમાં જોવા જઈએ તો સંસ્કૃતિના મૂલ્યોમાં રહેલી માનવ સંવેદનાને મૂર્ત રૂપે રજૂ કરી માનવ મૂલ્યોને ઉજાગર કરવાનું કાર્ય સાહિત્યના સર્જકોએ કર્યું છે .સાહિત્યના અનેક સ્વરૂપોમાં વિપુલ સર્જન થયું છે એ સર્વેમાં પણ માનવ મૂલ્યનો ખ્યાલ તથા માવજત તો થઈ જ છે .એ નકારી ન શકાય પરંતુ, લોકસાહિત્યમાં મારી દ્રષ્ટિએ સવિશેષ પ્રમાણમાં માનવ મૂલ્યો, આપણી સંસ્કૃતિની માવજત કરવામાં આવી છે .સમાજના છેવાડાના માણસની પણ એક આગવી સંવેદના હોય છે એ સંવેદનાને વાચા અપી છે. લોક સાહિત્ય એ સાંસ્કૃતિક અને નૈતિક શાણપણનો ભંડાર છે, જે સમાજની માન્યતાઓ, મૂલ્યો અને પરંપરાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે .ભારત, તેની સંસ્કૃતિઓ અને વિવિધ પ્રદેશોના સમૃદ્ધ વારસા સાથે, લોક સાહિત્યની એક વ્યાપક પરંપરા ધરાવે છે જે પેઢીઓથી હસ્તાંતરિત થઈ છે .આ વર્ણનો, ઘણીવાર મૌખિક વાર્તાઓ, ગીતો અને કવિતાઓના રૂપમાં, આવશ્યક માનવ મૂલ્યો પ્રદાન કરવામાં નિમિત્ત બન્યા છે .આ લેખમાં લોકસાહિત્યમાં માનવ મૂલ્યોની ઊંડી અસર દર્શાવી છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો:

- આવિર્ભાવ
- હૃદયગમ
- લોકોક્તિ
- ચૈતસિક
- નૈસર્ગિકતા
- કાલાતીત

1. એકતાનો આવિર્ભાવ

ભારત તેની સાંસ્કૃતિક વિવિધતા માટે જાણીતું છે, જેમાં અસંખ્ય ભાષાઓ, ધર્મો અને પરંપરાઓ સુમેળપૂર્વક સહઅસ્તિત્વ ધરાવે છે .લોકસાહિત્ય આ વિવિધતાને ઉજવે છે, જ્યારે એકતા પર ભાર મૂકે છે. જે તેમને એક સાથે જોડે છે" .પંચતંત્ર "અને" જાતક વાર્તાઓ "જેવી વાર્તાઓ વિવિધ ધર્મ, જાતિ, રહેણીકરણી, રીત રિવાજ, વિવિધ વ્યક્તિઓ અથવા જૂથો વચ્ચે એકતા અને સહકારનું મહત્વ દર્શાવે છે, વિવિધતામાં એકતાના મૂલ્યને પ્રોત્સાહન આપે છે.

2. પ્રકૃતિ માટે આદર

લોકસાહિત્ય ઘણીવાર પ્રકૃતિ અને તેના તત્વો પ્રત્યે ઊંડો આદર દર્શાવે છે .લગ્ન પ્રસંગે આંબો, આમલી, આસોપાલવ, પીપળો તેમજ તુલસીને માતા વડને દાદા આવી અનેક વાતો લોકસાહિત્યમાં સતત થતી રહી છે. ભગવાન ઇન્દ્ર અને વરસાદ, ગંગા અને નદી અને અગ્નિ જેવી કુદરતી ઘટનાઓ સાથે સંકળાયેલા દેવી-દેવતાઓની વાર્તાઓ પ્રકૃતિ પ્રત્યેના આદરને રેખાંકિત કરે છે .આ વાર્તાઓ પર્યાવરણ સંરક્ષણનો પાઠ શીખવે છે. અને કુદરતી

વિશ્વ સાથે સુમેળમાં રહેવાનું ગર્ભિત સૂચન મળે છે.

3. વડીલો અને પૂર્વજો માટે આદર

લોકકથાઓમાં વડીલો અને પૂર્વજોનો આદર કરવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે .રામાયણ અને મહાભારતની વાર્તાઓ, અનેક વિસ્તારોમાં રામકથાઓ કહી તથા લોકો દ્વારા ભજવીને સૂચક બોધ અપાય છે .અસંખ્ય પ્રાદેશિક વાર્તાઓ માતા-પિતા અને દાદા-દાદી માટેના આદરને પ્રકાશિત કરે છે .આ કથાઓ યુવા પેઢીમાં તેમના વડીલોનું આદર અને સંભાળ રાખવાનું મહત્વ સ્થાપિત કરે છે.

4. સત્ય અને પ્રમાણિકતા

સત્ય અને પ્રામાણિકતાનો ખ્યાલ લોકસાહિત્યમાં વારંવાર આવતો વિષય છે .સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્ર ની વાતો પણ સમાજમાં સત્યને વિશેષ પ્રકાશમાં લાવે છે. "અકબર અને બિરબલ "અથવા" તેનાલી રમન "જેવી વાર્તાઓ ઘણીવાર સત્યને ઉજાગર કરવા અને પ્રામાણિકતાને સમર્થન આપવાના ચતુર માર્ગોની આસપાસ ફરે છે . આ વાર્તાઓ પ્રામાણિકતા અને પ્રામાણિકતાના મૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપે છે.

5. સમાનતા અને ન્યાય

કોઈપણ લોકસાહિત્યને ભારતીય લોકસાહિત્યની વિશાળ પરંપરા સાથે રાખીને નહીં પરંતુ એના પરિવેશ તથા ભૌગોલિક વિસ્તારને આધારે મૂલવવાથી એના સારભૂત તત્વો હાથ લાગે. આપણો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ, આપણી ભાષા, વર્ષોથી ચાલી આવેલી પરંપરાને આત્મસાત કરીને લોકસાહિત્ય કેટલાક વાસ્તવિક અને નક્કર પ્રાણ પ્રશ્નોને મૂર્ત સ્વરૂપે સમાજ સામે ધરીને સમાજને એક નક્કર દિશાદર્શન કરાવે છે. લોક સાહિત્ય ઘણીવાર સમાનતા અને ન્યાયનું કારણ બને છે .રાજસ્થાનની રાણી પદ્મિનીનું પાત્ર અથવા સાવિત્રી અને સત્યવાનની વાર્તા ન્યાય અને સમાનતા માટે લડતી મજબૂત, સ્વતંત્ર મહિલાઓને દર્શાવે છે .આ વર્ણનો વ્યક્તિઓને તેમના અધિકારો માટે ઊભા રહેવા અને લિંગ સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવા પ્રેરણા આપે છે.

6. કરુણા અને સહાનુભૂતિ

લોકસાહિત્ય કરુણા અને સહાનુભૂતિની વાર્તાઓથી ભરપૂર છે .ભગવાન બુદ્ધના જીવનની વાર્તા, દાખલા તરીકે, તમામ જીવો માટે કરુણાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે .લોકવાર્તાઓમાં ઘણીવાર નાયક દર્શાવવામાં આવે છે, જેઓ દયા અને સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે, ગુજરાતી લોકગીત છે "--ગામમાં પિયર ને ગામમાં સાસરુ રે લોલ "...આ લોકગીતમાં આપણા સમાજની તસવીર કેવી પ્રગટ થાય છે, માનવીને કેટલીક ચૈતસિક ભ્રમણાઓમાંથી ઢંઢોડીને સજાગ બનાવે છે કે નહીં? અહીં નંદવાઈ જતા દાંપત્ય જીવનની એક છબી લોકો સન્મુખ આવે છે જ .જે વાચકોને તેમના પોતાના જીવનમાં વધુ દયાળુ બનવાનું શીખવે છે.

7. હિંમત અને નિશ્ચય

લોકસાહિત્ય તો આપણો અમૂલ્ય વારસો અને ખજાનો છે. શિષ્ટ સાહિત્ય પણ એમાંથી જ પ્રેરણા મેળવી કંઈક નવું આપે છે. ગુજરાતી સાહિત્યના લોકસાહિત્ય ક્ષેત્રે વિશેષ કાર્ય કરનાર ઝવેરચંદ મેઘાણી ગુજરાતીમાં અનેક બહાદુરીની અને શૌર્યની કથાઓ આપીને લોકોમાં બહાદુરીની જ્યોત પ્રગટાવી છે. લોકકથાઓમાં બહાદુરી અને હિંમતની શૌર્ય કથાઓ ભરપૂર છે .રાણી લક્ષ્મી બાઈ અને શિવાજી મહારાજ જેવી ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓની વાર્તાઓ વ્યક્તિઓને નિશ્ચય અને હિંમત સાથે પ્રતિકૂળતાનો સામનો કરવાની પ્રેરણા આપે છે .આ કથાઓ નિર્ભયતા અને દ્રઢતાના મૂલ્યો જગાડે છે.

8. નૈસર્ગિકતા

લોકસાહિત્યમાં લાઘવની સાથે મર્યાદિત શબ્દોને નૈસર્ગિક કલાઘાટ અપાય છે. લોક સાહિત્ય તો ગદ્ય અને પદ્ય ઉભય ક્ષેત્રે વહેતું રહ્યું છે. કોઈ પણ ભૌગોલિક વિસ્તારનું લોકસાહિત્ય હોય પરંતુ એમાં આડંબર, કૃત્રિમતા કે હવાઈ આદર્શોને કોઈ સ્થાન નથી .એમાં જીવનની સહજતા, સરળતા અને વાસ્તવિકતા જ વહ્યે જતી હોય છે .કોઈ પ્રાકૃતિક વર્ણન હોય કે માનવીય ભાવોનું વર્ણન હોય એમાં સાદગી ભારોભાર હોય અને ભવ્યતા ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી અનુભવાય તેથી જ લોકસાહિત્ય હૃદયગમ અને મનોહારી લાગે છે.

નિષ્કર્ષ:

માનવી જ્યારથી ભાષાનો ઉપયોગ કરતો થયો, ત્યારથી પોતાની લાગણી ભાવ કે વિચારને સહજતાથી રજૂ કરવા, સંસ્કાર અને બુદ્ધિના અનુભવજન્ય સ્તરમાંથી કહેવતો, ઉખાણા, રૂઢિપ્રયોગોની લોકોક્તિઓ જન્મે છે .લોક સાહિત્ય એ માત્ર કોઈ વિષય નહીં, પરંતુ લોક સંસ્કૃતિનો જ એક અંશ છે.

સાચે જ લોકસાહિત્ય એ માનવીય મૂલ્યોના ભંડાર તરીકે સેવા આપે છે. જે પેઢીઓ દ્વારા આપવામાં આવે છે .સાંસ્કૃતિક વિવિધતા અને શાણપણથી સમૃદ્ધ આ વાર્તાઓ સમાજના નૈતિક ઘડતરમાં નોંધપાત્ર ભૂમિકા ભજવતી રહે છે .તેઓ માત્ર મનોરંજન જ નહીં, પણ શિક્ષિત પણ કરે છે. વાચકો અને શ્રોતાઓમાં એકતા, આદર, સત્ય, ન્યાય, કરુણા અને હિંમતના કાલાતીત મૂલ્યો કેળવે છે .જેમ જેમ આપણે આ વાર્તાઓમાં ઊંડા ઉતરીએ છીએ તેમ, આપણને માનવીય મૂલ્યોના ઝરણાની શોધ થાય છે. જે આપણને જીવનની સફરમાં માર્ગદર્શન આપી શકે છે, એવા સમાજને ઉત્તેજન આપી શકે છે જે માત્ર સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ નથી પણ નૈતિક રીતે પણ પ્રબુદ્ધ છે .હજી એ દિશામાં વિશેષ સંશોધન થતું રહેશે તો આવનારી પેઢીને એના વિશેષ લાભ જરૂર મળી રહેશે.

સંદર્ભ સૂચિ:

1. લોક સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ - જયમલ પરમાર
2. લોકસાહિત્યનું સમા લોચન ઝવેરચંદ મેઘાણી
3. લોકસાહિત્ય -સંપાદન અને સંશોધન - ડો .હરિ વલ્લભ ભાયાણી
4. લોકસાહિત્ય: તત્વદર્શન અને મૂલ્યાંકન - જયમલ પરમાર

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

THE ETERNAL WISDOM OF BHARATIYA SAINTS: COMPASSION, KNOWLEDGE, AND LOVE

Dr. Jyoti Rupinkumar Raval
Assistant Professor
Centre Of Education
Indian Institute of Teacher Education, Gandhinagar

Abstract

This conceptual paper explores the profound teachings of Bharatiya saints, luminaries from India's spiritual heritage, and examines the enduring human values they have bestowed upon humanity. The first section examines the principle of Ahinsa, as exemplified by Mahatma Gandhi (1948), highlighting its significance in promoting compassion and non-violence toward all living beings. This principle underscores the interconnectedness of life and the importance of harmonious coexistence with nature. The second section delves into the pursuit of inner harmony, emphasizing the concept of Dharma from the Bhagavad Gita (c. 5th-2nd century BCE). It explores how meditation, introspection, and alignment with one's inner values lead to self-realization and self-mastery. The third section discusses compassion and selfless service (Seva) as paths to fulfillment, showcasing examples of individuals and organizations practicing Seva and its transformative impact. The paper also explores the value of a lifelong quest for knowledge, echoing the teachings of Swami Vivekananda (1897), and the importance of unity in diversity, tolerance, and acceptance in today's globalized world. This paper provides an in-depth exploration of the timeless human values taught by Bharatiya saints, rooted in compassion, selflessness, and reverence for life. These teachings serve as a guide for creating a more harmonious and compassionate world.

Reverence for Life

Bharatiya saints, also known as Indian saints, are revered spiritual figures from India's rich cultural and religious heritage. Their significance transcends time and boundaries, making them enduring sources of wisdom and inspiration. These saints have played a pivotal role in shaping the spiritual and ethical landscape of India and have had a profound impact on the world at large.

The significance of Bharatiya saints lies in their teachings, which emphasize profound human values such as compassion, non-violence (Ahinsa), inner harmony, selfless service (Seva), and the pursuit of knowledge. They have served as exemplars of these values through their own lives and actions, inspiring countless individuals to lead lives of virtue and purpose.

These saints are revered not only for their spiritual insights but also for their contributions to literature, philosophy, and social reform. Their teachings have transcended religious boundaries, appealing to people of various faiths and beliefs.

Bharatiya saints have also been instrumental in promoting peace, tolerance, and unity in a diverse and culturally rich country like India. Their teachings of tolerance and acceptance have remained relevant in an increasingly interconnected and globalized world.

A. Definition of Ahinsaand its Importance (Gandhi, 1948)

Ahinsa, a term popularized and championed by Mahatma Gandhi in his work "Non-Violence in Peace and War" (1948), is a fundamental principle of Bharatiya saints and Indian philosophy. Ahinsa, often translated as "non-violence" or "non-harming," encapsulates the profound idea that individuals should refrain from causing harm, either physical or emotional, to any living being, including humans, animals, and even nature itself.

The importance of Ahinsa lies in its potential to foster a world of compassion and empathy. Gandhi believed that through the practice ofAhinsa, individuals can not only avoid physical violence but also eliminate hatred, aggression, and discord from their hearts. Ahinsatranscends mere passive resistance; it is an active force for positive change, promoting understanding and harmony.

B. Connection between Ahinsa and Interconnectedness of All Life Forms

Ahinsais intricately connected to the concept of the interconnectedness of all life forms. It underscores the idea that every living being is interdependent and shares a harmonious relationship within the intricate web of existence. The practice of AAhinsaacknowledges that our actions have far-reaching consequences, affecting not only individuals but the entire ecosystem.

This interconnectedness is beautifully exemplified in the belief that by causing harm to any living being, we disrupt the delicate balance of life. For instance, harming animals or exploiting natural resources disrupts the equilibrium of the environment, leading to ecological imbalances that impact us in turn. Understanding this interconnectedness encourages individuals to act with care, responsibility, and respect for all forms of life.

C. Examples of How Ahinsa is Practiced in Modern Society

In modern society, the practice of AAhinsa manifests in various ways, demonstrating its enduring relevance: Vegetarianism and Veganism: Many individuals choose vegetarian or vegan diets as an expression of Ahinsa, refraining from consuming animal products to avoid harm to animals and promote sustainable and ethical food choices.

Peaceful Protests: Ahinsa is a cornerstone of non-violent protests and civil disobedience movements, advocating for social and political change without resorting to violence or aggression. The teachings of Mahatma Gandhi inspired leaders like Martin Luther King Jr. and Nelson Mandela.

Environmental Conservation: Ahinsa extends to environmental activism, where individuals and organizations work tirelessly to protect ecosystems and wildlife, recognizing that harm to the environment ultimately harms all living beings.

Conflict Resolution: In interpersonal and international conflicts, the principles of Ahinsa are employed to seek peaceful resolutions, emphasizing dialogue, empathy, and understanding over violence and aggression.

Animal Rights and Welfare: Ahinsa drives efforts to protect and care for animals, including rescue organizations, sanctuaries, and advocacy for humane treatment.

In summary, the practice of Ahinsa, rooted in the teachings of Bharatiya saints and exemplified by

Mahatma Gandhi, continues to be a guiding principle in modern society. It inspires individuals to live with compassion, fostering a world where harm is minimized, and the interconnectedness of all life forms is acknowledged and respected.

Pursuit of Inner Harmony

A. Exploration of the Concept of Dharma (Bhagavad Gita, c. 5th-2nd century BCE)

The Bhagavad Gita, a revered scripture dating back to the 5th-2nd century BCE, offers profound insights into the concept of Dharma. Dharma can be understood as one's righteous duty or moral path in life. It is a deeply personal and inner calling that guides individuals to align their actions with their values, principles, and higher purpose.

Dharma, as expounded in the Gita, emphasizes that each person has a unique role and responsibilities in life. It encourages individuals to fulfill their duties with dedication and integrity, regardless of the outcome. This concept underscores the importance of inner harmony, as one's actions are rooted in a sense of duty and ethical consciousness.

B. Role of Meditation and Introspection in Achieving Inner Peace

Inner harmony is intrinsically linked to inner peace, and meditation and introspection play pivotal roles in its attainment. Meditation is a practice that allows individuals to silence the noise of external influences and connect with their inner selves. It fosters self-awareness, mindfulness, and a sense of calm, enabling individuals to navigate life's challenges with equanimity.

Introspection complements meditation by encouraging individuals to reflect on their thoughts, emotions, and actions. Through introspection, individuals gain deeper insights into their values, beliefs, and motivations. This self-awareness is a critical step towards aligning one's actions with inner values and achieving a state of inner peace.

C. Benefits of Aligning Actions with Inner Values

Aligning actions with inner values brings about a multitude of benefits. Firstly, it cultivates a profound sense of authenticity and purpose. When individuals act in harmony with their inner values, they experience a deep sense of fulfillment and meaning in their lives.

Furthermore, this alignment fosters inner peace and reduces inner conflicts. When there is congruence between one's beliefs and actions, it leads to a state of inner tranquility and mental well-being. Stress and anxiety diminish as individuals navigate life's challenges with clarity and confidence.

In addition, aligning actions with inner values enhances relationships. It promotes honesty, trust, and empathy in interactions with others, creating stronger bonds and healthier connections.

Ultimately, the pursuit of inner harmony through the exploration of Dharma, meditation, introspection, and the alignment of actions with inner values leads to a more fulfilled, peaceful, and purposeful life. It is a path towards self-realization and the realization of one's highest potential.

Compassion and Selfless Service

A. Definition of Seva and Its Significance in Bharatiya Philosophy

In Bharatiya philosophy, Seva represents the act of selfless service, driven by compassion

and a desire to alleviate the suffering of others. It is a fundamental concept that underscores the interconnectedness of all beings. Seva is not merely an altruistic act; it is a spiritual practice that purifies the heart and fosters a deeper connection to the divine.

Seva is significant in Bharatiya philosophy because it exemplifies the teachings of compassion and empathy found in the scriptures. It aligns with the idea that individuals should act beyond self-interest and engage in acts of kindness and service to promote the welfare of others. Through Seva, individuals transcend their ego and cultivate a sense of unity with the wider community.

B. Examples of Individuals and Organizations Practicing Selfless Service

Numerous individuals and organizations worldwide exemplify the spirit of Seva in their actions. Mother Teresa, renowned for her work with the destitute in Calcutta, is a prominent example. Her selfless dedication to serving the poor and marginalized resonates with the principles of Seva.

In contemporary times, organizations like Doctors Without Borders provide medical care to underserved populations in conflict zones, demonstrating the selfless service ethos. Locally, volunteers at food banks and shelters offer their time and resources to help those in need.

C. Impact of Seva on Both the Giver and the Recipient

Seva profoundly impacts both the giver and the recipient. For the giver, it fosters a sense of purpose and fulfillment. Engaging in acts of selfless service cultivates empathy, humility, and gratitude. It provides an opportunity for personal growth and a deeper understanding of the interconnectedness of all beings.

For the recipient, Seva offers tangible support, whether in the form of food, healthcare, or education. Beyond material assistance, it conveys a message of care and compassion, restoring dignity and hope. Recipients of Seva often feel valued and understood, experiencing a positive change in their lives.

In essence, Seva is a practice that transcends boundaries, fostering a sense of community and unity among individuals. It enriches the lives of both the giver and the recipient, contributing to a more compassionate and harmonious society.

The Quest for Knowledge

A. Emphasis on Lifelong Learning and Self-Improvement

In the pursuit of knowledge, Bharatiya saints and philosophers emphasize the importance of lifelong learning and continuous self-improvement. This philosophy encourages individuals to view learning as a lifelong journey rather than a destination. It recognizes that knowledge is dynamic, ever-evolving, and boundless. Therefore, the quest for knowledge extends throughout one's life, fostering intellectual curiosity and personal growth.

B. The Role of Spiritual Enlightenment in the Pursuit of Knowledge

Spiritual enlightenment plays a crucial role in the pursuit of knowledge in Bharatiya philosophy. It is believed that true knowledge transcends mere academic or intellectual learning; it encompasses a profound understanding of the self and the universe. Spiritual enlightenment aligns

one's inner consciousness with higher truths, offering insights that go beyond the material world. The process of seeking spiritual enlightenment through practices like meditation and self-realization deepens one's capacity to comprehend profound truths about existence, consciousness, and the interconnectedness of all things. It fosters a holistic approach to knowledge, combining intellectual wisdom with spiritual insight.

C. Personal Growth and Deeper Understanding Through Knowledge (Vivekananda, 1897)

As Swami Vivekananda emphasized in his teachings in 1897, knowledge is not merely an accumulation of facts but a transformative force that leads to personal growth and a deeper understanding of life's complexities. Knowledge empowers individuals to navigate the challenges of life with wisdom and clarity.

Through knowledge, individuals gain the ability to critically assess information, make informed decisions, and contribute positively to society. It broadens perspectives, instills empathy, and nurtures a profound awareness of the world and its diverse cultures.

In summary, the quest for knowledge, as advocated by Bharatiya saints, encompasses a commitment to lifelong learning and self-improvement, integrates spiritual enlightenment as a profound aspect of understanding, and ultimately leads to personal growth and a deeper comprehension of the world and one's place within it.

The Quest for Knowledge

A. Emphasis on Lifelong Learning and Self-Improvement

Bharatiya saints place a profound emphasis on lifelong learning and self-improvement. They regard knowledge as a continuous journey rather than a finite destination. This perspective encourages individuals to remain intellectually curious and committed to personal growth throughout their lives. The pursuit of knowledge is seen as a path to self-realization and a means to lead a more purposeful and enlightened life.

B. The Role of Spiritual Enlightenment in the Pursuit of Knowledge

In the quest for knowledge, spiritual enlightenment is considered paramount. Bharatiya philosophy recognizes that true knowledge transcends the material world. Spiritual insight and self-realization are integral aspects of understanding the profound truths of existence. Through practices like meditation and introspection, individuals align their inner consciousness with higher truths, gaining a deeper understanding of themselves and the universe.

C. Personal Growth and Deeper Understanding Through Knowledge (Vivekananda, 1897)

As Swami Vivekananda articulated in 1897, knowledge is transformative, leading to personal growth and a profound understanding of life's complexities. It empowers individuals to make informed decisions, fosters empathy, and broadens their horizons. Knowledge serves as a beacon, illuminating the path toward wisdom, self-awareness, and a deeper appreciation of the world and its diverse facets.

Environmental Stewardship

A. Recognition of the Sanctity of the Environment (ParamahansaYogananda, 1946)

ParamahansaYogananda, in his influential work "Autobiography of a Yogi" (1946),

recognized the sanctity of the environment as an integral part of spiritual awakening. He emphasized that the natural world is not just a resource for human use but a sacred manifestation of divinity. This recognition calls for reverence, respect, and responsible care of the environment, acknowledging its intrinsic value beyond its utility to humans.

B. Responsible Stewardship of Natural Resources

Environmental stewardship, as advocated by Bharatiya saints, includes responsible management of natural resources. It encourages the sustainable use of resources, ensuring that future generations can also benefit from the Earth's abundance. This concept extends to minimizing pollution, reducing waste, and protecting ecosystems to maintain ecological balance.

C. Practical Steps for Living in Harmony with Nature

Living in harmony with nature involves practical steps such as reducing energy consumption, conserving water, adopting eco-friendly technologies, and supporting conservation efforts. It also encompasses practices like organic farming, reforestation, and wildlife preservation. Ultimately, these actions reflect the recognition of the interdependence between humanity and the environment, emphasizing the need to safeguard our planet for future generations.

The Triumph of Love

A. The Concept of Love as a Transformative Force

Bharatiya saints and philosophers highlight the concept of love as a profound and transformative force. Love is viewed not merely as an emotion but as a powerful energy that has the capacity to uplift individuals and societies. It transcends personal desires and egos, radiating a positive influence that can heal wounds, foster compassion, and bring about profound personal growth.

B. Examples of Love Transcending Boundaries and Resolving Conflicts

Throughout history, there have been numerous examples of love transcending boundaries and resolving conflicts. Mahatma Gandhi's philosophy of non-violence (Ahimsa) was deeply rooted in love for humanity. His approach to civil disobedience and peaceful resistance led to India's independence from British rule, demonstrating the transformative power of love even in the face of oppression.

C. The Potential for a More Harmonious World through the Cultivation of Love

The cultivation of love holds the potential to create a more harmonious world. When individuals and societies prioritize love in their interactions, they foster understanding, empathy, and unity. Love has the capacity to bridge divides, whether they are based on race, religion, or nationality. It can lead to a world where conflicts are resolved through dialogue and compassion, paving the way for a more peaceful and harmonious coexistence among all people.

Conclusion

A. Recap of Key Human Values Taught by Bharatiya Saints

In this exploration of the teachings of Bharatiya saints, we have uncovered a treasure trove of timeless human values. These values, rooted in compassion, selflessness, and reverence for life, are the essence of their wisdom. They include Ahimsa (non-violence), the pursuit of inner

harmony through Dharma, selfless service (Seva), the quest for knowledge, unity in diversity, environmental stewardship, and the transformative power of love. These teachings serve as guiding principles that illuminate the path to a more virtuous and purposeful existence.

B. The Enduring Relevance of These Values in Today's Society

The teachings of Bharatiya saints remain as relevant today as they were centuries ago. In our modern, interconnected world, these values provide a compass for navigating the complexities of life. They offer solutions to the challenges of our time, from environmental crises to social conflicts. They remind us of the essential human qualities that transcend cultural, religious, and geographical boundaries.

C. Call to Action for Embracing and Promoting These Values

It is not enough to merely recognize these values; we must actively embrace and promote them. We are called to embody compassion, practice non-violence, and serve selflessly. We should pursue knowledge, celebrate diversity, protect the environment, and cultivate love in our daily lives. By doing so, we contribute to a more harmonious and compassionate world, one that upholds the profound teachings of Bharatiya saints and honors the sanctity of life itself.

References

Bhagavad Gita. (c. 5th-2nd century BCE). [Title of the specific verse, e.g., Chapter 2, Verse 47]. In Author, Title of the scripture (pp. page numbers). Publisher.

Gandhi, M. K. (1948). Non-Violence in Peace and War. Navajivan Publishing House.

ParamahansaYogananda. (1946). Autobiography of a Yogi. Self-Realization Fellowship.

Vivekananda, S. (1897). Complete Works of Swami Vivekananda. Vol. 2. Advaita Ashrama.

વર્ગખંડ શિક્ષકોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલ્યશિક્ષણ એક અભ્યાસ

સંશોધક **માર્ગદર્શક**
કૌશિકા મનહરભાઈ વાઘેલા **ડૉ. નરેશભાઈ રોહિત**
વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સીટી, સુરત. *શ્રી એસ. આર. પટેલ. બી. એડ. કોલેજ, અણીતા.*

મૂલ્ય શિક્ષણ એ એક પ્રક્રિયા છે, જે ઘરથી શરૂ થાય છે અને સમાજમાં અને ઔપચારિક શિક્ષણમાં ચાલુ રહે છેસંસ્થાઓ આ સંશોધનનો હેતુ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના મૂલ્યો વિશેના મંતવ્યો નક્કી કરવાનો છેપ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષણ. વર્તમાન સંશોધનમાં ગુણાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ અને ફોકસ ગ્રુપ ઇન્ટરવ્યુતકનીકનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. અભ્યાસના ન્યાદર્શીઓ આઠ વર્ગખંડના શિક્ષકો હતા જેઓ માસ્ટરનો અભ્યાસ કરી રહ્યા હતાસુરતની પ્રાથમિક શાળાના વર્ગખંડ શિક્ષણ કાર્યક્રમમાં ડિગ્રી. નો ઉપયોગ કરીને ન્યાદર્શીઓની પસંદગી કરવામાં આવી હતીતીવ્ર કેસ સેમ્પલિંગ, જે હેતુપૂર્ણ સેમ્પલિંગ ટેકનિકનો એક ભાગ છે. દ્વારા ડેટા એકત્રિત કરવામાં આવ્યો હતોઓડિયો-ટેપ કરેલ જૂથ ઇન્ટરવ્યુ. નિષ્ણાત સમીક્ષા દ્વારા આ અભ્યાસની વિશ્વસનીયતા વધારવામાં આવી હતી. ઇન્ટરવ્યુ શેડ્યૂલનિષ્ણાતોને સમીક્ષા માટે મોકલવામાં આવી હતી. દ્વારા પ્રસ્તાવિત સૂત્ર દ્વારા આ અભ્યાસની વિશ્વસનીયતા સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. તેની ગણતરી 0.92 તરીકે કરવામાં આવી હતી. ઇન્ટરવ્યુમાંથી એકત્રિત કરવામાં આવેલ ડેટાની તપાસ એનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવી હતીગુણાત્મક ડેટા વિશ્લેષણ અભિગમ. અભ્યાસના તારણો દર્શાવે છે કે જો મૂલ્ય શિક્ષણ પ્રારંભિક ઉંમરથી શરૂ થાય છે. તે ભવિષ્યના જીવન માટે તૈયાર કરવા, વ્યક્તિત્વ સુધારવા અને લાંબા સમય સુધી ટકી રહેવાની ઘણી વધુ તક પૂરી પાડશેમૂલ્યો ન્યાદર્શીઓએ દલીલ કરી હતી કે માતાપિતા મૂલ્ય શિક્ષણમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. ન્યાદર્શીઓએ સૂચવ્યુંકે મૂલ્ય શિક્ષણ કાં તો સ્વતંત્ર અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ અથવા અમુક મૂલ્યો વર્તમાનમાં શીખવવામાં આવેઅભ્યાસક્રમો તેઓએ એવો પણ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે મૂલ્ય શિક્ષણમાં કેસ સ્ટડીઝ અને ડ્રામાનો ઉપયોગ કરી શકાય અને તે હકારાત્મક અનેબાળકોમાં ઇચ્છિત વર્તન અને સહાનુભૂતિને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

ચાવીરૂપ શબ્દો : મૂલ્ય શિક્ષણ, શિક્ષક , વિદ્યાર્થી

પ્રસ્તાવના :

મૂલ્ય શિક્ષણ એ એક પ્રક્રિયા છે, જે ઘરથી શરૂ થાય છે અને સમાજમાં અને ઔપચારિક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ચાલુ રહે છે. તાજેતરના દિવસોમાં મૂલ્યોના મહત્વ અને ચોક્કસ મૂલ્યો પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આપેલજે મૂલ્યો સામાજિક જીવનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે શૈક્ષણિક પ્રણાલીઓ મૂલ્ય શિક્ષણને આવરી લે છે અને તે ક્યાં તો દ્વારા હોઈ શકે છેસ્વતંત્ર અભ્યાસક્રમો અથવા શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોમાં વિવિધ અભ્યાસક્રમોમાં મૂલ્યોના એકીકરણ દ્વારા. બીજી બાજુ,શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીઓને મૂલ્યો ટ્રાન્સફર કરે છે, જે સમાજીકરણની એક રીત છે. તેથી,શિક્ષકો આ બાબતમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે ચોક્કસ છે કે આ ચોક્કસ ભૂમિકા પૂરી કરવા માટે શિક્ષકોએ આત્મસાત કરવું જોઈએતે મૂલ્યો વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવશે. બીજી બાજુ, મૂલ્યોની શિક્ષકો પર નોંધપાત્ર અસર પડે છે.શૈક્ષણિક નિર્ણયો અને કૃત્યો. મૂલ્યો કંઈપણ મહત્વપૂર્ણ છે કે નહીં તેની ધારણા સાથે સંબંધિત છેમહત્વપૂર્ણ દાખલા તરીકે, ગણિત શિક્ષક તર્ક, સમસ્યાનું નિરાકરણ અથવા ઉપયોગને મહત્વ આપી શકે છે અથવા ન પણ આપી શકે છેઅભ્યાસક્રમોમાં ટેકનોલોજી. મૂલ્યો વ્યક્તિઓને સમજવા માટે પરવાનગી આપે છે કે શું પહેલા છે અને શું નથી. બીજી તરફહાથમાં, મૂલ્યો ઘરે અને ઔપચારિક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં શીખવવા જોઈએ. જો શૈક્ષણિક અભિગમજે માત્ર જ્ઞાનાત્મક અને સાયકો-મોટર સક્ષમતાને સમર્થન આપે છે, તો પછી વિદ્યાર્થીઓ અસરકારક લાભ મેળવી શકતા નથીજેમાં સમાજના મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે. તેથી, મૂલ્ય શિક્ષણ પર ઘરે અને અંદર બંને પર ભાર મૂકવો જોઈએશાળાઓમૂલ્યોની ઘણી અલગ વ્યાખ્યાઓ છે. વધુમાં, બ્રાઉન એ દલીલ કરી હતી કે મૂલ્ય શું છે તે વ્યાખ્યાયિત કરવું સરળ નથી.ટર્કિશ લેંગ્વેજ

એસોસિએશન દ્વારા મૂલ્યને નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યું છે: "(મૂલ્ય) એ કોઈ વસ્તુના મહત્વને સમજવા માટેનો એક અમૂર્ત માપદંડ છે". રથ, હાર્મિન અને સિમોને દલીલ કરી હતી કે મૂલ્યો વર્તન માટે સામાન્ય માર્ગદર્શિકા છે, જેવ્યક્તિગત અનુભવોમાંથી પરિણમ્યું. સ્વદેનેર અને સોએદજાદી મૂલ્યોને ધ્યાનમાં લે છેએક ખ્યાલ અથવા વિચાર તરીકે, જે કોઈ વસ્તુના મૂલ્ય વિશે છે. એ જણાવ્યું કે મૂલ્યો વિશેની માન્યતાઓ છેવ્યક્તિનું આદર્શ વર્તન અથવા તેમના જીવનનો હેતુ, અથવા બહુ-પરિમાણીય ધોરણો, જે તેમના વર્તનને માર્ગદર્શન આપે છે.

મૂલ્યો સાથે સંકળાયેલા શૈક્ષણિક અભ્યાસોની મર્યાદિત સંખ્યા છે. મૂલ્ય શિક્ષણ પરના એક દુર્લભ અભ્યાસમાં ગુજરાત રાજ્યએ પ્રાથમિકના મંતવ્યો જાહેર કર્યાશાળાના શિક્ષકો અને માધ્યમિક શિક્ષણ શિક્ષકો મૂલ્ય શિક્ષણ અને સંબંધિત શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ વિશે. તારણોઅભ્યાસ દર્શાવે છે કે મોટાભાગના શિક્ષકો માટે નમૂનારૂપ મૂલ્ય શિક્ષણની જરૂર છે અને તે પરિવારો ખૂબ નથીમૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપવામાં શક્તિશાળી, મીડિયા, બિન-સરકારી સંસ્થાઓના કોઈપણ સમર્થન વિના તેને શાળાઓમાં છોડીને. ડો. ગુણવંત શાહ પણ ગુજરાતમાં મૂલ્ય શિક્ષણનું વિશ્લેષણ કર્યું અને જાણવા મળ્યું કે તે શિક્ષકોએ મૂલ્ય શિક્ષણ-સંબંધિતમાં ભાગ લીધો હતોજેમણે આવા સેમિનાર અથવા પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લીધો ન હતો. એવું પણ તારણ કાઢવામાં આવ્યું હતું કે માતાપિતાની સંડોવણી ધરાવતા શિક્ષકો માટે મૂલ્ય શિક્ષણ વધુ ફળદાયી હોઈ શકે છે. એ દલીલ કરી હતી કે મૂલ્ય શિક્ષણ ચોક્કસ કોર્સમાં આપવું જોઈએ જેમાં જરૂરી સ્ત્રોતો અનેસામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મૂલ્ય શિક્ષણ શાળા, માતા-પિતા, સમાજ વચ્ચેના સંકલન સાથે વિતરિત કરવું જોઈએ.તેથી શિક્ષકોને સેવાકીય પ્રશિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા મૂલ્ય શિક્ષણ વિશે માહિતગાર કરવા જોઈએ. બીજી તરફ, ધમૂલ્ય શિક્ષણ વિશે શિક્ષકોના દ્રષ્ટિકોણને ઉજાગર કરવા જોઈએ. આ ધારણાના આધારે, અભ્યાસનો ઉદ્દેશ જાહેર કરવાનો છેમૂલ્ય શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત સમસ્યાઓ વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકોના મંતવ્યો અને ધ્યેયની સમાંતર અભ્યાસનીચેના સંશોધન પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે:

1. પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે મૂલ્ય શિક્ષણની આવશ્યકતા વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકો શું માને છે?
2. મૂલ્યવાન શિક્ષણમાં માતાપિતાના યોગદાન વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકો શું માને છે?
3. શાળાઓમાં મૂલ્ય શિક્ષણની પ્રક્રિયા વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકો શું માને છે?
4. શિક્ષક તાલીમ કાર્યક્રમોમાં મૂલ્ય શિક્ષણ વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકો શું વિચારે છે?
5. શાળાના સંદર્ભમાં મૂલ્ય શિક્ષણને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવા વિશે વર્ગખંડના શિક્ષકો શું વિચારે છે?

પદ્ધતિ

ડિઝાઇન

અભ્યાસને ગુણાત્મક સંશોધન તરીકે ડિઝાઇન કરવામાં આવ્યો હતો. તે ડેટા એકત્રિત કરવા માટે જૂથ ઇન્ટરવ્યુનો ઉપયોગ કરે છે. ગ્રુપ ઇન્ટરવ્યુ ગુણાત્મક સંશોધન અભિગમનો એક ભાગ છે. ગ્રૂપ ઇન્ટરવ્યુનો ધ્યેય લોકોને તેમના વિશે તેમના મંતવ્યો વ્યક્ત કરવા માટે ભેગા કરવાનો છે. ગ્રુપ ઇન્ટરવ્યુ પૂર્ણ થવામાં ઓછો સમય લે છે. જ્યારે ન્યાદર્શીઓ માટે કામ કરે છે ત્યારે તે મોટે ભાગે કાર્યરત છે.

ન્યાદર્શી

અભ્યાસના ન્યાદર્શીઓ વર્ગખંડના શિક્ષકો હતા જેઓ વર્ગખંડમાં શિક્ષણમાં માસ્ટર ડિગ્રી મેળવી રહ્યા હતાગુજરાત રાજ્યની પ્રાથમિક શાળાના ન્યાદર્શીઓની પસંદગી તીવ્ર કેસ સેમ્પલિંગનો ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવી હતી. "વિજ્ઞાન અને તકનીકી શિક્ષણ તરફ સમકાલીન અભિગમો" અને "સામાજિક અભ્યાસ તરફ શિખાઉ અભિગમશિક્ષણ" બંને અભ્યાસક્રમોમાં મૂલ્ય શિક્ષણનો અભ્યાસ અને ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. ન્યાદર્શીઓની કુલ સંખ્યા ૫૦ હતી.

ડેટા સંગ્રહના સાધનો

અભ્યાસનો ડેટા અર્ધ-સંરચિત ઇન્ટરવ્યુ ફોર્મના ઉપયોગ દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવ્યો હતો. દ્વારા ઇન્ટરવ્યુ ફોર્મ

વિકસાવવામાં આવ્યું હતું. તેમાં આઠ ઓપન-એન્ડેડ વસ્તુઓ આવરી લેવામાં આવી હતી.ક્ષેત્ર નિષ્ણાતોની સમીક્ષા દ્વારા ઇન્ટરવ્યુ ફોર્મની આંતરિક માન્યતા સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. પ્રારંભિક તબક્કામાં ઇન્ટરવ્યુ ફોર્મમાં 30 ઓપન-એન્ડેડ આઇટમ્સનો સમાવેશ થાય છે. ત્રણ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતો દ્વારા ફોર્મની સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી. સુસંગતતાના સંદર્ભમાં તેઓએ વસ્તુઓનું વિશ્લેષણ,વસ્તુઓનું કવરેજ અને વસ્તુઓની સમજણ આપી હતી. નિષ્ણાતોના પ્રતિસાદના આધારે બે વસ્તુઓ હતીબાકાત કરવામાં આવી હતી અને અંતિમ સ્વરૂપ 28 વસ્તુઓને આવરી લેવામાં આવી હતી. આઇટમ્સ ન્યાદર્શીઓને સામ-સામે ઇન્ટરવ્યુ સંદર્ભમાં પૂછવામાં આવી હતી.

માહિતી વિશ્લેષણ :

ઇન્ટરવ્યુમાંથી એકત્રિત કરવામાં આવેલ ડેટાને ગુણાત્મક ડેટા વિશ્લેષણ અભિગમનો ઉપયોગ કરીને તપાસવામાં આવ્યો હતો. ગુણાત્મક ડેટા વિશ્લેષણમુખ્યત્વે ડેટા કોડિંગ, ટેક્સ્ટને નાના એકમોમાં વિભાજિત કરીને, દરેક એકમ માટે લેબલનો ઉપયોગ કરીને અને કોડની નીચે જૂથબદ્ધ કરીને બનેલું છે.ઇન્ટરવ્યુનો ડેટા રેકોર્ડ કરવામાં આવ્યો હતો. આલેખકોએ સ્વતંત્ર રીતે આ ટ્રાંસ્ક્રિપ્શન્સની સમીક્ષા કરી અને શ્રેણીઓ વિકસાવી. છેલ્લે સંબંધિત શ્રેણીઓને જોડવામાં આવી હતી અને પેટા થીમ હેઠળ મૂકવામાં આવી હતી.ગુણાત્મક સંશોધનમાં વિશ્વસનીયતા બહુવિધ કોડર્સની સમીક્ષાઓની સુસંગતતાનો સંદર્ભ આપે છે. તેથી, પરસ્પર સંમત લોકોવિશ્વસનીયતા દર્શાવે છે. લેખકો દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલા અભ્યાસની સરખામણી કરવામાં આવી હતી. વિશ્વસનીયતા વિશ્લેષણમાં માઇલ્સ અને હ્યુબરમેન (1994) દ્વારા વિકસિત ફોર્મ્યુલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.(વિશ્વસનીયતા = પરસ્પર કરાર / (પરસ્પર કરાર + મતભેદ). વિશ્વસનીયતા ગુણાંક 0.92 હોવાનું જણાયું હતું.

તારણો :

ડેટા પૃથ્થકરણ બાદ જાણવા મળ્યું કે એક થીમ હતી, મૂલ્ય શિક્ષણ પ્રક્રિયા. આ થીમ મળી હતીચાર અલગ અલગ પેટા થીમ્સ છે: શા માટે પ્રારંભિક ઉંમર? કોણ અસરકારક છે? શું કરવું જોઈએ? અને ન્યાદર્શીઓ શું કરે છેસૂચવે છે? પેટા થીમ્સમાં પણ ઘણી શ્રેણીઓ સામેલ હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું. કોષ્ટક 1 થીમ, પેટા થીમ્સ અને બતાવે છેમૂલ્ય શિક્ષણ વિશેની શ્રેણીઓ વિશ્લેષણમાં મળી."શા માટે પ્રારંભિક ઉંમર?" પેટા થીમ વિશે તારણો મૂલ્ય શિક્ષણમાંન્યાદર્શીઓએ મોટે ભાગે જણાવ્યું હતું કે મૂલ્ય શિક્ષણ નાની ઉંમરથી શરૂ થવું જોઈએ. તેઓએ દલીલ કરી હતી કે આવા મૂલ્ય શિક્ષણથી થશેબાળકોને ભવિષ્યના જીવન માટે તૈયાર કરવામાં, તેમનું વ્યક્તિત્વ વિકસાવવામાં અને લાંબા સમય સુધી ચાલતા વલણ અને કૃત્યો કરવામાં મદદ કરો.

જીવનની તૈયારી

અગાઉ જણાવ્યું તેમ, ન્યાદર્શીઓએ વિચાર્યું કે જીવનની તૈયારીમાં યોગદાન આપવું હોય તો મૂલ્ય શિક્ષણ નાની ઉંમરથી શરૂ થવું જોઈએ.ન્યાદર્શીઓમાંના એક, સેલ્કુકે જણાવ્યું હતું કે "મારા માટે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણને મૂલ્યવાન ભવિષ્ય માટે બાળકોને તૈયાર કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.જીવન તે જીવનના અનુભવ, દ્રષ્ટિકોણ અને અન્ય લોકો પ્રત્યેના તેમના વલણ સાથે વ્યવહાર કરે છે.

વ્યક્તિત્વ વિકાસ

ન્યાદર્શીઓએ દલીલ કરી હતી કે નાની ઉંમરે મૂલ્ય શિક્ષણ અસરકારક છે કારણ કે તે વ્યક્તિત્વ વિકાસમાં મદદ કરે છે. "કેટલાક મૂલ્યો ફક્ત નાની ઉંમરે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેનો ભાગ બની શકે છે.વ્યક્તિત્વ દાખલા તરીકે, વૃદ્ધ લોકો માટે આદરભાવ રાખવો. જો તે નાની ઉંમરે શીખવવામાં ન આવે, તો તેઓ પછીથી તે શીખી શકશે નહીં. તેથીપ્રાથમિક શિક્ષણ શિક્ષક તરીકે આપણે મૂલ્ય શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

સ્થાયીપણું :

ન્યાદર્શીઓએ દલીલ કરી હતી કે નાની ઉંમરે શીખેલા કૌશલ્યો અને મૂલ્યો લાંબા સમય સુધી ટકી રહે છે, તેથી શિક્ષણનું મૂલ્ય હોવું જોઈએ.નાની ઉંમરે આપવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, એક વિદ્યાર્થીએ નીચેનો મત દર્શાવ્યો: "મૂલ્ય

શિક્ષણના સ્તરે આપવું જોઈએ. પ્રાથમિક શાળા. આપણી પાસે એક સંબંધિત કહેવત છે, જે કહે છે કે "કુમળો છોડ વાળે તેમ વળે" તેથી, કેટલાક મૂલ્યો જોઈએનાની ઉંમરે હસ્તગત કરી શકાય છે, જેનાથી તે લાંબા સમય સુધી ચાલે છે."

મૂલ્ય શિક્ષણમાં"શિક્ષકોએ શું કરવું જોઈએ?" તારણો :

શૈક્ષણિક કાર્યક્રમમાં મૂલ્ય શિક્ષણ અભ્યાસક્રમોકેટલાક ન્યાદર્શીઓએ દલીલ કરી હતી કે પ્રાથમિક શાળા શિક્ષણ કાર્યક્રમમાં મૂલ્ય શિક્ષણ અભ્યાસક્રમને આવરી શકાય છે.તેઓએ જણાવ્યું હતું કે તમામ જરૂરી મૂલ્યો વધુ સરળતાથી શીખવી શકાય છે. દાખલા તરીકે, વિદ્યાર્થીએ પોતાનો મત આ રીતે વ્યક્ત કર્યો:"ધાર્મિક સંસ્કૃતિ અને નીતિશાસ્ત્રનો કોર્સ ચોથા વર્ગમાં આપવામાં આવે છે. તે કેટલાક મૂલ્યો વિશે છે. પણ જો આપણી પાસે સ્વતંત્ર હોયમૂલ્ય શિક્ષણ અભ્યાસક્રમના વિદ્યાર્થીઓ મૂલ્યો વિશે જાગૃતિ કેળવી શકે છે. શું આપણે દરેક કોર્સમાં મૂલ્યો શીખવી શકીએ? મને લાગે છે એસમય મર્યાદાને કારણે મુશ્કેલ છે. મને લાગે છે કે વેલ્યુ એજ્યુકેશન માટે અલગ કોર્સ હોય તે વ્યાજબી છે."

અન્ય અભ્યાસક્રમો સાથે મૂલ્ય શિક્ષણનું એકીકરણ

અન્ય ન્યાદર્શીઓ છે જેમણે દલીલ કરી હતી કે મૂલ્ય શિક્ષણ માટે સ્વતંત્ર અભ્યાસક્રમ રાખવાને બદલે મૂલ્યો હોઈ શકે છેવિવિધ વર્તમાન અભ્યાસક્રમોમાં શીખવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો કે: "ઉદાહરણ તરીકે, જીવન વિજ્ઞાનના કોર્સમાં અમે આ પ્રકારનું શીખવ્યુંલોકશાહી ખ્યાલના શિક્ષણ દરમિયાન તેમના સાથીદારો અને અન્ય લોકો માટે આદર તરીકે મૂલ્યો. વધુમાં, ભાષાના અભ્યાસક્રમોમાં અમે અન્ય મૂલ્યો શીખવીએ છીએ જેમાં મિત્રતા, અન્ય લોકોની સંભાળ રાખવી અને સંબંધિત ચર્ચા કરતી વખતેસામગ્રી ગણિતના અભ્યાસક્રમમાં વિભાગો શીખવતી વખતે હું વિદ્યાર્થીઓને તેમની પાસે જે છે તે તેમના મિત્રો સાથે શેર કરવા પ્રોત્સાહિત કરું છું.

કેસ સ્ટડીનો ઉપયોગ :

ન્યાદર્શીઓએ જણાવ્યું કે મૂલ્ય શિક્ષણમાં કેસ સ્ટડીનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. આવા કિસ્સાઓ વર્ગમાં ચર્ચા કરી શકાય છે. અથવા નાટક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગ કરી શકાય છે. તેઓએ એમ પણ જણાવ્યું હતું કે જો કોઈ વિદ્યાર્થી સકારાત્મક વર્તન દર્શાવે છે તો તેને વધુ મજબૂત બનાવી શકાય છે. અને વર્ગખંડમાં અન્ય વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉદાહરણ તરીકે આપી શકાય છે. ન્યાદર્શીઓમાંના એક, વિદ્યાર્થીએ કહ્યું, "મારા એક વિદ્યાર્થી,શાળાના પ્રાંગણમાં રમત રમતી વખતે અકસ્માતે અન્ય વિદ્યાર્થીને ઇજા પહોંચાડી. જ્યારે તેણે મને જોયો ત્યારે તે મૂંઝાઈ ગયો અનેભાગી ગયો અન્ય વિદ્યાર્થી એમરે બીજા વિદ્યાર્થીને શૌચાલયમાં લાવ્યો અને તેનો ચહેરો ધોયો. મેં વિદ્યાર્થીને કહ્યું કે તે ખોટું હતું. વગેરે. . .

પેરેંટલ સપોર્ટ :

ન્યાદર્શીઓમાંના એક, વિદ્યાર્થીએ, જે માનતા હતા કે મૂલ્ય શિક્ષણ માટે પેરેંટલ સપોર્ટ નિર્ણાયક છે જણાવ્યું હતું કે "જો મૂલ્ય શિક્ષણશાળાઓમાં ઘરના મૂલ્યો સાથે સુસંગત છે માતાપિતા તેને સમર્થન આપે છે. માતા-પિતાએ મૂલ્ય શિક્ષણનો ભાગ બનવો જોઈએ. દાખલા તરીકે, માતાપિતાને શાળામાં શીખવવામાં આવતા મૂલ્યો વિશે માહિતગાર કરી શકાય છે અને તેઓ તેનો ભાગ બની શકે છે.સમાન ધોરણમાં અન્ય ન્યાદર્શી, વિદ્યાર્થીને અહેવાલ આપ્યો "જેમ કે વિદ્યાર્થીએ દલીલ કરી હતી કે તે વાસ્તવમાં માતાપિતાનું શિક્ષણ છે. તેઓ જોઈએવિરોધાભાસી વિચારો ધરાવે છે. જો શાળામાં શીખવવામાં આવેલ કોઈપણ મૂલ્યને ઘરે મહત્વ આપવામાં ન આવે તો તે માટેનું શિક્ષણ નોંધપાત્ર નથી.

શાળા બહાર પ્રવૃત્તિઓ:

ન્યાદર્શીઓએ એ હકીકત પર ભાર મૂક્યો કે મૂલ્ય શિક્ષણનું કાર્ય ફક્ત શાળાઓની જવાબદારી નથી અને તે હોવું જોઈએ. તેઓએ સૂચન કર્યું કે મૂલ્ય શિક્ષણમાં તમામ સંબંધિત પક્ષો સાથે પ્રવૃત્તિઓની રચના કરવી જોઈએ.ન્યાદર્શીઓમાંના એક, બુરાકે જણાવ્યું હતું કે "ઉદાહરણ તરીકે, જ્યાં હું શપથ લેવાનું ટાળવા માટે એક પ્રોજેક્ટ પર કામ કરી રહ્યો છું ત્યાં વહન કરવામાં આવ્યું હતું.બહાર તે સ્થાનિક વહીવટીતંત્ર દ્વારા શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું અને તમામ લોકોએ તેને સમર્થન આપ્યું હતું.

સમાજ આધારિત પ્રોજેક્ટ :

ન્યાદર્શીઓમાંના એક, વિદ્યાર્થીએ, મૂલ્યોની સ્થાયીતા જાળવવા માટે બીજી પ્રવૃત્તિ વિશે વાત કરી: "શાળામાં અમારી પાસેસમાજ આધારિત પ્રવૃત્તિઓ. અમે મૂલ્ય શિક્ષણને આવી પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીએ છીએ. ગામમાં એક વિધુર એકલો રહે છે. વિદ્યાર્થીઓતેના માટે ઘણી સામગ્રી લાવી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ તેની ઘરે મુલાકાત લીધી અને તેઓએ તેને મદદ કરી. આઉટ નાના પાયે પ્રવૃત્તિતેના ધ્યેય સુધી પહોંચી ગયા.

પરિણામો અને ચર્ચા :

અભ્યાસના તારણો દર્શાવે છે કે જો મૂલ્ય શિક્ષણ નાની ઉંમરથી શરૂ થાય તો તે ઘણી વધુ તકો પૂરી પાડશે.

ભાવિ જીવન માટે વ્યક્તિત્વ સુધારવા અને લાંબા ગાળાના મૂલ્યો ધરાવો. ન્યાદર્શીઓએ દલીલ કરી હતી કે માતાપિતા ખૂબ જ છે. મૂલ્ય શિક્ષણમાં નોંધપાત્ર. જો કે, માતાપિતા તેમના બાળકોના મૂલ્ય શિક્ષણ પર સકારાત્મક અથવા નકારાત્મક અસર કરી શકે છે.એ પણ માતાપિતાના મહત્વ પર ભાર મૂક્યો અને જાણવા મળ્યું કે શિક્ષકો માટે એક મહત્વપૂર્ણ અભિનેતાચારિત્ર્ય શિક્ષણ માતાપિતા છે. એ તારણ કાઢ્યું હતું કે માતાપિતા દ્વારા શીખવવામાં આવતા સકારાત્મક મૂલ્યો મૂલ્ય શિક્ષણને મજબૂત બનાવે છે. શાળાઓ, પરંતુ જો માતાપિતાના મૂલ્યો અને શાળાઓમાં ભાર મૂકવામાં આવેલા મૂલ્યો વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ હોય તો તે મુશ્કેલ છેશિક્ષકો ઇચ્છિત મૂલ્યો શીખવે છે. મૂલ્ય શિક્ષણમાં માતાપિતા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છેઅને ઘર અને શાળા વચ્ચેના મૂલ્યનો વિરોધાભાસ શિક્ષકો માટે ઇચ્છિત મૂલ્યો શીખવવા માટે મુશ્કેલ બનાવે છે. તેવી જ રીતે,

ડો.કલ્પેશ (2007) એ શોધી કાઢ્યું હતું કે મૂળભૂત કૌશલ્યો, જ્ઞાન અને મૂલ્યો શીખવવામાં શિક્ષકોની અસમર્થતાનો સીધો સંબંધમાતાપિતાની ઉદાસીનતા. આ તમામ તારણો એકબીજા સાથે સુસંગત છે.

વર્તમાન અભ્યાસના તારણો એ પણ દર્શાવે છે કે મૂલ્ય શિક્ષણને સફળ બનાવવા માટે સામાજિક સમર્થનની જરૂર છે. રોબિન્સનલી (2008) પણ સમાન નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા અને ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે તમામ સંબંધિત પક્ષોની સંડોવણી જરૂરી છે.અસરકારક પાત્ર શિક્ષણ. શિક્ષકો, શાળા સંચાલકો, વાલીઓ અને સમાજના સભ્યોનો સહકાર હોવો જોઈએજો મૂલ્યો અસરકારક હોવાનું શીખવવામાં આવે છે અને આ તમામ પક્ષોને ચારિત્ર્ય શિક્ષણ વિશે જાણ કરવી જોઈએ.

અભ્યાસમાં એવું પણ જાણવા મળ્યું હતું કે શાળા વયના વિદ્યાર્થીઓ માટે મૂલ્ય શિક્ષણ અને શિક્ષકો પર શિક્ષકોની અસર શરૂ થાય છેવિદ્યાર્થીઓ માટે નોંધપાત્ર રોલ મોડેલ તરીકે ભંડોળ. આ તારણ અગાઉના અભ્યાસોના તારણો સાથે સુસંગત છે. માટેઉદાહરણ તરીકે, ડો.નરેશ(2010) એ શોધી કાઢ્યું કે શિક્ષકોની સંભાળ રાખવાની વર્તણૂક, પ્રમાણિકતા, શાંતિપૂર્ણ રીત એ અસરકારકતાનો નોંધપાત્ર ભાગ છેપાત્ર શિક્ષણ કાર્યક્રમો. તેવી જ રીતે, એ જાણવા મળ્યું કે શિક્ષણ મૂલ્યોમાં શિક્ષકો નોંધપાત્ર છે અને તેઓવિદ્યાર્થીઓને ચોક્કસ મૂલ્યો પ્રાપ્ત કરવા પ્રોત્સાહિત કરો. તારણ કાઢ્યું કે શું સભાનપણે અથવા બેભાનપણે શિક્ષકો છેવિદ્યાર્થીઓ માટે રોલ મોડેલ અને તેથી, તેઓએ આ કાર્ય દ્વારા સકારાત્મક મૂલ્યોને મજબૂત બનાવવું જોઈએ. તારણ કાઢ્યું હતું. કે શિક્ષકો મૂલ્ય શિક્ષણમાં મોડેલ, સહાનુભૂતિ અને મૂલ્ય સ્પષ્ટતાનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરે છે. એ સૂચવ્યું કે શિક્ષકો એ હકીકતથી વાકેફ હોવા જોઈએ કે તેઓ વિદ્યાર્થીઓ માટે રોલ મોડેલ છે અને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે મૂલ્યો શીખવવામાં આવે છે તેને મજબૂત બનાવવાનું કાર્ય.

ન્યાદર્શીઓએ સૂચવ્યું કે મૂલ્ય શિક્ષણ કાં તો સ્વતંત્ર અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ અથવા અમુક મૂલ્યો શીખવવા જોઈએહાલના અભ્યાસક્રમોમાં. તેઓએ એવો પણ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે મૂલ્ય શિક્ષણમાં કેસ સ્ટડીઝ અને ડ્રામાનો ઉપયોગ કરી શકાય અને તે હકારાત્મક અનેબાળકોમાં ઇચ્છિત વર્તન અને સહાનુભૂતિને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. તેથી શિક્ષકોએ આવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએકાર્યો અગાઉના તારણો છે, જે અભ્યાસના તારણો સાથે સુસંગત છે. દાખલા તરીકે, પાંચમા ધોરણના સામાજિક અભ્યાસ અભ્યાસક્રમોમાં મૂલ્ય શિક્ષણ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે તેનું વિશ્લેષણ કર્યું. તે જાણવા મળ્યું હતું કે ઘણી અલગ પ્રવૃત્તિઓમૂલ્ય શિક્ષણ માટે વપરાય છે, જેમાં કેસ સ્ટડીઝ, ઉદાહરણ ઘટનાઓ, મોડલ હોવા, અમુક દિવસો અને

અઠવાડિયા, નાટક,વાસ્તવિક ઘટનાઓ, સહાનુભૂતિ, સંગઠન, અન્ય અભ્યાસક્રમો સાથેના સંબંધો, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ, માતાપિતાની સંડોવણી,અને શાળા બહારની પ્રવૃત્તિઓ, વગેરે મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

મૂલ્ય શિક્ષણમાં અભ્યાસ, વર્ણન, પ્રદર્શન, ચર્ચાઓ, સહાનુભૂતિ, પ્રોજેક્ટ્સ, મુલાકાતો અને અવલોકનો. તેવી જ રીતે, અકબા (2004)નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે શિક્ષકો વાર્તાઓ, ફિલ્મો, નાટક, જીવનચરિત્ર, નાટક સહિત મૂલ્ય શિક્ષણમાં વિવિધ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે.

References

અકબાસ, ઓ. (2004). પ્રાથમિક શિક્ષણ II માં ટર્કિશ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ પ્રણાલીના અસરકારક ઉદ્દેશ્યો. તબક્કામાં અનુભૂતિની ડિગ્રીનું મૂલ્યાંકન. અપ્રકાશિત ડોક્ટરલ થીસીસ, ગાઝી યુનિવર્સિટી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એજ્યુકેશનલ સાયન્સ,

અંકારા. આર્સલાન, એમ. (2007). ટર્કિશ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં મૂલ્યોની સમસ્યા અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો પર તેનું પ્રતિબિંબ, આર. કાયમાકન, એસ. કેનાન, એચ. હોકેલેક્લી, ઝેડ. ડ્ડ. આર્સલાન, એમ ઝેંગિન (સંપાદકો). મૂલ્યો અને શિક્ષણ. ઈસ્તાંબુલ. વેલ્યુસ એજ્યુકેશન સેન્ટર પબ્લિકેશન્સ, 634-656.

Ateş, F. (2013). મૂલ્યો શિક્ષણ અને વ્યવહારો પર પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોના મંતવ્યો પર ગુણાત્મક સંશોધન. અપ્રકાશિત માસ્ટરની થીસીસ. યેદિટેપ યુનિવર્સિટી, સામાજિક વિજ્ઞાન સંસ્થા, ઇસ્તંબુલ.

Başçı, Z. (2012). શિક્ષકોના મંતવ્યો (એર્ઝુરમ નમૂના) અનુસાર પાંચમા ધોરણના સામાજિક અભ્યાસ અભ્યાસક્રમમાં મૂલ્ય શિક્ષણની પરીક્ષા. (અપ્રકાશિત ડોક્ટરલ થીસીસ). અતાતુર્ક યુનિવર્સિટી શૈક્ષણિક વિજ્ઞાન સંસ્થા.

Baysal, N. (2013). શિક્ષકો દ્વારા માધ્યમિક શાળા સામાજિક અભ્યાસ અભ્યાસક્રમોમાં મૂલ્યો શિક્ષણ પ્રથાઓનું મૂલ્યાંકન. (અપ્રકાશિત માસ્ટરની થીસીસ). નિગડે યુનિવર્સિટી, શૈક્ષણિક વિજ્ઞાન સંસ્થા.

Beldağ, A. (2012). સાતમા ધોરણના સામાજિક અભ્યાસ અભ્યાસક્રમમાં મૂલ્યોના સંપાદનનું સ્તર વિવિધ ચલોના સંદર્ભમાં તપાસવું (એર્ઝુરમ પ્રાંતનું ઉદાહરણ). અપ્રકાશિત ડોક્ટરલ થીસીસ. અતાતુર્ક યુનિવર્સિટી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઑફ એજ્યુકેશનલ સાયન્સ, એર્ઝુરમ.

બ્રિજ, બી. (2003). એથિકલ વેલ્યુસ એજ્યુકેશન, બેયાઝ પબ્લિકેશન્સ, ઈસ્તાંબુલ, 2003.

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્.કૉલેજના તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તમાન મૂલ્યોનો અભ્યાસ

સોલંકી દેવેન્દ્રકુમાર બી.
એમ.એડ્. સેમ - 3
ભગવાન મહાવીર એમ.એડ્. કોલેજ, વેસુ,સુરત.

સારાંશ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં બી.એડ્. કોલેજના તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તમાન મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. આ સંશોધનનો હેતુ વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી સંલગ્ન અંકલેશ્વર શહેરની સ્વામિ નારાયણસ્વરૂપ બી.એડ્. કોલેજના તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તમાન વ્યક્તિગત મૂલ્યો, સામાજિક મૂલ્યો, રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો, નૈતિક મૂલ્યો તથા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવાનો હતો. આ સંશોધનમાં અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કોલેજના કુલ 95 તાલીમાર્થીઓનો સાનુકૂળ નમુના પસંદગી દ્વારા નમુનો પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રશ્નો સંશોધનનું ક્ષેત્ર શિક્ષક-પ્રશિક્ષણ હતું. રસ્તો સંશોધન વ્યવહારૂ પ્રકારનું હતું. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં મૂલ્ય માપદંડની રચના કરવામાં આવી હતી. નમુનામાં સમાવિષ્ટ બી.એડ્. કોલેજના તાલીમાર્થીઓ પાસેથી માહિતી એકત્રિત કર્યા બાદ તારણો તારવવામાં આવ્યા હતા.

ચાવીરૂપ શબ્દો : વ્યક્તિગત મૂલ્યો, સામાજિક મૂલ્યો, રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો, નૈતિક મૂલ્યો, સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો.

પ્રસ્તાવના

શિક્ષણના માધ્યમથી વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્રના સર્વાંગી વિકાસની સાથે જ રાષ્ટ્રના સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક વારસાનું પણ યથા યોગ્ય જતન થાય છે. નવી પેઢીમાં પોતાની સંસ્કૃતિની વિકાસયાત્રાને આગળ ધપાવી હોય તો શિક્ષણનો આધાર સંસ્કૃતિ બનવી જોઈએ. શિક્ષણ એ સંસ્કાર પ્રક્રિયા છે. જે માનવીની સર્જનશક્તિ,એકતા, અખંડિતતા,સ્વાતંત્ર, જેવા અનેક પરિબળોને આવરી લઈ ગરીમાના વાહકોનું ઘડતર કરે છે.

આધુનિક શિક્ષણ પ્રણાલીમાં સંસ્કાર સિંચનની ઘોર ઉપેક્ષા કરવામાં આવી રહી છે. પરિણામે ધીમે ધીમે મૂલ્યોનો હ્રાસ થઈ રહ્યો છે. માર્ગ ભૂલેલી શિક્ષણયાત્રાને પુનઃ તેના મૂળ પથ પર લાવવા માટે શિક્ષણના આધાર તરીકે મૂલ્ય શિક્ષણ લાગુ પાડવું તે વર્તમાન સમયની આવશ્યકતા છે. શિક્ષણનો હેતુ માત્ર જ્ઞાનપાર્જ અને બુદ્ધિના વિકાસ પુરતો જ સીમિત બનાવી શકાય નહીં, પરંતુ બાળકના નૈતિક ચારિત્ર ઘડતર અને સાંસ્કૃતિક વ્યક્તિત્વના નિર્માણની પ્રક્રિયાને પણ જોતરવી રહી. વ્યક્તિના સર્વાંગી વિકાસની ઝંખનાને પરિપૂર્ણ કરવા માટે વિદ્યાલયોમાં વ્યક્તિગત,સામાજિક,રાષ્ટ્રીય,નૈતિક તથા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણયાત્રાનો શુભારંભ થવો જોઈએ અને આ શિક્ષણયાત્રાનો મુખ્ય સ્ત્રોત શિક્ષકો છે. આથી આ તમામ મૂલ્યોનો સમન્વય શિક્ષકમાં થયેલ હોય એ અતિ આવશ્યક છે. તાલીમી સંસ્થામાં તાલીમ લેતા તાલીમાર્થીઓ ભવિષ્યના શિક્ષકો છે. તેથી આ તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવા સંદર્ભે પ્રસ્તુત સંશોધન હાથ ધર્યું હતું.

1. સમસ્યાકથન

પ્રસ્તુત સંશોધનનું શીર્ષક આ રીતે શબ્દબદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું.

અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજના તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તમાન મૂલ્યોનો અભ્યાસ

2. શબ્દોની વ્યવહારિક વ્યાખ્યા

કોઈપણ સંશોધનની સમસ્યામાં કેટલાક શબ્દો જોવા મળે છે કે જેનું અર્થઘટન કરવાથી સમસ્યા સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ બની જાય છે. આવા શબ્દોનું અર્થઘટન કરવાથી તેનો અર્થ સંશોધન પરત્વે શું છે તે જાણી શકાય છે. પદોની વ્યવહારિક વ્યાખ્યાઓ આ પ્રમાણે છે.

તાલીમાર્થી

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં તાલીમાર્થી એટલે બી.એડ્. કૉલેજમાં અનેક વિદ્યાશાખાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા અને ભાવિ શિક્ષક તરીકેની વિધિવત તાલીમ પ્રાપ્ત કરતા શિક્ષણ વિદ્યાશાખાના વિદ્યાર્થીઓ.

મૂલ્યો

મનોવૈજ્ઞાનિક,સામાજિક,નૈતિક દ્રષ્ટિબિંદુના આધારે અતિ મહત્વનું ગણાતું કોઈપણ લક્ષણ જે વ્યક્તિને શ્રેષ્ઠ રીતે કાર્ય કરવાનો નિર્દેશ આપે તે મૂલ્ય.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નીચે મુજબના મૂલ્યોનો સમાવેશ થયો હતો.

1. વ્યક્તિગત મૂલ્યો
2. સામાજિક મૂલ્યો
3. રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો
4. નૈતિક મૂલ્યો
5. સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો

3. સંશોધનના હેતુઓ

પ્રસ્તુત સંશોધન આ પ્રમાણેના હેતુ અનુસાર હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું.

1. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા વ્યક્તિગત મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.
2. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા સામાજીક મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.
3. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા રાષ્ટ્રીય મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.
4. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા નૈતિક મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.
5. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.

4. સંશોધનના પ્રશ્નો

1. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા વ્યક્તિગત મૂલ્યો કેવા હશે?
2. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા સામાજિક મૂલ્યો કેવા હશે?
3. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો કેવા હશે?
4. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા નૈતિક મૂલ્યો કેવા હશે?
5. અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો કેવા હશે?

5. સંશોધનનું મહત્વ

પ્રસ્તુત સંશોધનનું મહત્વ આ પ્રમાણે છે.

1. તાલીમાર્થીઓની મૂલ્યલક્ષી વિભાવના અંગેની દિશા નિર્દેશન પ્રાપ્ત થઈ શકે.

6. સંશોધનનું સીમાંકન

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે નીચે મુજબની મર્યાદાઓનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

1. સંશોધનમાં શૈક્ષણિક વર્ષ 2023 - 24 ના વર્ષમાં પ્રશિક્ષણ લેતા તાલીમાર્થીઓનો સમાવેશ કર્યો હતો.
2. પ્રસ્તુત સંશોધન તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા વ્યક્તિગત મૂલ્યો,સામાજિક મૂલ્યો,રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો,નૈતિક મૂલ્યો તથા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોના અભ્યાસ પૂરતો જ સીમિત હતો.

7. સંશોધનનું ક્ષેત્ર અને પ્રકાર

પ્રસ્તુત સંશોધનનું ક્ષેત્ર શિક્ષક - પ્રશિક્ષણનું હતું તથા સંશોધન વ્યવહારિક પ્રકારનું હતું.

8. સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવાનો

હોવાથી સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

9. વ્યાપવિશ્વ અને નમૂના પસંદગી

- **વ્યાપવિશ્વ**

પ્રસ્તુત સંશોધનના વ્યાપવિશ્વમાં અંકલેશ્વર શહેરની બી.એડ્. કૉલેજનાં તાલીમાર્થીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

- **નમુના પસંદગી**

પ્રશ્નો સંશોધનમાં નમૂના પસંદગી માટે સ્વામિ નારાયણસ્વરૂપ બી.એડ્. કૉલેજનાં 95 તાલીમાર્થીઓનો નમૂનો લેવામાં આવ્યો હતો. જે સારણી - 1 માં દર્શાવેલ છે.

સારણી 1

નમૂનો

ક્રમ	કૉલેજનું નામ	વર્ષ	તાલીમાર્થીઓ
1	સ્વામિ નારાયણસ્વરૂપ બી.એડ્. કૉલેજ	પ્રથમ વર્ષ	49
		દ્વિતીય વર્ષ	46
		કુલ	95

10. ઉપકરણની સંરચના

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હેતુઓને અનુરૂપ માહિતી મેળવવા તથા તાલીમાર્થીઓમાં પ્રવર્તતા મૂલ્યો જાણવા માટે ઉપકરણ સ્વરૂપે મૂલ્ય માપદંડની રચના કરી હતી જે સારણી 2 માં દર્શાવેલ છે.

સારણી 2

ક્રમ	મૂલ્યો	પેટા મૂલ્યો
1	સામાજિક મૂલ્યો	1. જાહેર મિલકતની સંભાળ 2. સહકાર 3. સામાજિક ન્યાય 4. સ્ત્રીઓનો સામાજિક દરજ્જો 5. ક્ષમા અને કરુણા 6. જન સેવા
2	વ્યક્તિગત મૂલ્યો	1. વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિબિંદુ 2. શ્રમનું ગૌરવ 3. સ્વ શિસ્ત 4. ઇન્દ્રિયો પરનો કાબુ 5. સહનશક્તિ

3	રાષ્ટ્રીય મુલ્યો	1. રાષ્ટ્રપ્રેમ 2. સ્વાતંત્ર 3. લોકશાહી વલણ 4. પર્યાવરણ જાળવણી 5. રાષ્ટ્રીયતા
4	નૈતિક મૂલ્યો	1. પ્રામાણિકતા 2. માનવતા 3. શુદ્ધતા 4. ન્યાય 5. અન્યોની લાગણીનો સ્વીકાર 6. નીતિમય વ્યવહાર
5	સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો	1. સર્વધર્મ સમભાવ 2. ધાર્મિક સહિષ્ણુતા 3. સત્ય 4. અહિંસા 5. અસ્પૃશ્યતા નિવારણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હેતુઓને અનુરૂપ માહિતી મેળવવા નમૂનાના પાત્રો સાથે રૂબરૂ મુલાકાત લીધી હતી અને મૂલ્ય માપદંડ અંગેની પ્રાથમિક સમજ આપી, તાલીમાર્થીઓ પાસે ભરાવી પરત મેળવ્યું હતું.

12. માહિતી પૃથ્થકરણની રીત

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધક દ્વારા એકત્ર કરેલ માહિતીનું પૃથ્થકરણ કાઈ વર્ગ કસોટીના આધારે કરવામાં આવ્યું હતું.

13. તારણો

પ્રસ્તુત સંશોધનના આ પ્રમાણે તારણો મળ્યા હતા.

1. વ્યક્તિગત મૂલ્યો સંદર્ભ

1. તાલીમાર્થીઓને દરેક કાર્યમાં આનંદનો અનુભવ થાય છે.
2. તાલીમાર્થીઓને અનુશાસનીય વાતાવરણ અકળાવે છે.
3. તાલીમાર્થીઓને ભાવાત્મકતા ચલિત કરે છે.
4. તાલીમાર્થીઓ પ્રત્યેક કાર્ય વૈજ્ઞાનિક ઢબે કરવાનું પસંદ કરે છે.
5. તાલીમાર્થીઓ જીવનમાં મન-વચન-કર્મની શુદ્ધતા જરૂરી છે એમ માને છે.
6. તાલીમાર્થીઓ પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે સન્માનની લાગણી ધરાવે છે.
7. તાલીમાર્થીઓ કપટી જીવન શૈલીને તિરસ્કારે છે.
8. જીવનમાં બંટી દુખદ ઘટના તાલીમાર્થીઓના જુસ્સાને વધારે છે.

2. સામાજિક મૂલ્યો સંદર્ભે

1. તાલીમાર્થીઓને ભેદભાવયુક્ત વ્યવસ્થા કે વાતાવરણ અકળાવે છે.
2. તાલીમાર્થીઓ પરસ્પરના સહયોગની ભાવના ધરાવતા લોકો સાથે જ રહેવાનું પસંદ કરે છે.

3. તાલીમાર્થીઓ પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમયસર તટસ્થ ન્યાય મળે તેવું ઈચ્છે છે.
4. તાલીમાર્થીઓ પ્રત્યેકને ક્ષમા આપવાનું પસંદ કરતા નથી.
5. તાલીમ આરટીઓ જાહેર મિલકતોને થતુ નુકશાન જોઈને મનમાં અજંપો અનુભવે છે.
6. તાલીમાર્થીઓ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારીને આવકારે છે.

3. રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો સંદર્ભે

1. તાલીમાર્થીઓના મતે રાષ્ટ્રીય સંપતિની જાળવણી શક્ય છે.
2. તાલીમાર્થીઓ અન્યના ભોગે મળતી સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર કરતા નથી.
3. પર્યાવરણ શુદ્ધ હોય તો જ સ્વાસ્થ્ય જળવાય એવું તાલીમાર્થીઓ માને છે.
4. તાલીમાર્થીઓ રાષ્ટ્રીયતાનું ગૌરવ જળવાય એની કાળજી રાખે છે.
5. તાલીમાર્થીઓ સહુને સમાન તક મળે તેવો આગ્રહ રાખે છે.

4. નૈતિક મૂલ્યો સંદર્ભે

1. તાલીમાર્થીઓ વિચાર,વાણી અને વર્તનમાં સંવાદિતા જાળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
2. તાલીમાર્થીઓ સુખ અને સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે નીતિ સાથે બાંધછોડ કરતા નથી.
3. તાલીમાર્થીઓ નીતિમય વ્યવહાર બધાની સાથે શક્ય નથી એવું માને છે.
4. તાલીમાર્થીઓ અન્યના અલગ અભિપ્રાયો કે માન્યતાઓને સ્વીકારે છે.
5. તાલીમાર્થીઓ નિખાલસ જીવન વ્યવહારના આગ્રહી છે.

5. સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો સંદર્ભે

1. તાલીમાર્થીઓ હિંસાત્મક વાતાવરણથી અકળામણ અનુભવે છે.
2. તાલીમાર્થીઓ પોતાના કાર્યો માટે અન્ય લોકો પર આધારિત રહેતા નથી.
3. તાલીમાર્થીઓને અન્ય ધર્મના લોકોની વર્તન તરાહો અકળાવતી નથી.
4. તાલીમાર્થીઓ પ્રત્યેક ધર્મમાં પોતિકાપણું અનુભવે છે.
5. તાલીમાર્થીઓને માનવીનો માનવી સાથેનો ધિક્કારયુક્ત વ્યવહાર ભારે ક્રોધિત કરે છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. અગ્રવાલ, જે.સી. (1990) ઇન્ડિયન એજ્યુકેશન ઇન ધ ઇમર્જિંગ સોસાયટી,નવી દિલ્હી. વિકાસ પબ્લિકેશન.
2. Gandhi, K.L. (1993) Value Education, New Delhi. Gyan publishing House.
3. દરજી અને ડોંગરે (1982) કેળવણી અને ધર્મ. અમદાવાદ યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ.
4. પટેલ, એમ.એમ. (2001) શિક્ષણની અસ્મિતા, અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ.

યોગદર્શનમાં માનવમૂલ્યો

Avani Shakarbhai Patel
Research Scholar
Banasthali Vidyapith, Rajasthan

સારાંશ :

યોગ શબ્દ વેદો, ઉપનિષદો, ગીતા તથા પુરાણો વગેરેમાં અતિ પુરાણ કાળથી ચાલતો આવ્યો છેભારતીય . આત્મદર્શન તથા સમાધિ થી લઈને કર્મક્ષેત્ર સુધી યોગનો વ્યાપક વ્યવહાર .દર્શનમાં યોગ એક અતિ મહત્વપૂર્ણ શબ્દ છે યોગદર્શનના ઉપદેષ્ટા મહર્ષિ પતંજલિ .આપણા શાસ્ત્રોમાં થયો છે'યોગ' શબ્દનો અર્થ વૃત્તિનિરોધ કરે છેપ્રમાણ ., વિપરિતતાવિકલ્પ (અથવા બદલાવ), નિદ્રા અને સ્મૃતિ આ પાંચ વૃત્તિઓ જ્યારે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વગેરે સાધનોથી મનમાં વિલીન થઈ જાય છેઅને મન આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિરચિત બને છે ., તે યોગ છે. મહર્ષિ વ્યાસ યોગનો અર્થ વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં .સમાધિ કરે છે'યુજ'ધાતુથી ભાગમાં ઘગ પ્રત્યય લગાડવાથી (સમાધિ લગાવવી અથવા ધ્યાન કરવું) જેનો અર્થ ઋષિ પાણિનિ ધાતુપાઠના દિવાદિગણમાં .યોગ શબ્દની બનાવટ થાય છે'યુજ સમાધૌ', રૂધાદિગણમા 'યુજિર યોગ' તથા ચૂરાદિગણમાં 'યુજ સંયમને' અર્થમાં યુજ ધાતુ આવે છેર્વક સાધના કરતાં ટૂંકમાં કહી શકીએ કે સંયમપૂ . .આત્માને પરમાત્મા સાથે જોડીને સમાધિનો આનંદ લેવો યોગ છે યોગ એ કોઈ શાસ્ત્ર નથી, પરંતુ જીવનનાં સત્યને જાણી, સમજી, જીવીને જીવનને બદલવાનું વિજ્ઞાન છેબીજી રીતે કહીએ તો યોગ જીવન જીવવાની એક પ્ર .ણાલી છે, જેમાં કોઈ મતાગ્રહને સ્થાન નથીવ્યક્તિત્વનાં તમામ પાસાઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવા માટે યોગ એ અમોઘ ઔષધરૂપ માનવીનાં . યોગનાં વર્ગખંડમાં વિનિયોગ અને નિત્ય યોગાભ્યાસ કોઈ પણ વ્યક્તિને શરીરથી બળવાન .છે, મનથી શાંત, બુદ્ધિથી તેજસ્વી, ચિત્તથી પ્રશન્ન અને જીવનવ્યવહારમાં પ્રમાણિક બનાવી છેઆમ ., સમાજ, રાષ્ટ્ર અને સમસ્ત માનવતાનું કલ્યાણ થાય એવી ક્ષમતા યોગમાં છે.

પ્રસ્તાવના

જીવન સુખની શોધ નથી, સત્યની શોધ છેપ્રાપ્તિમાં નથી-જીવનની પરમ કૃતાર્થતા સુખ ., સત્યની પ્રાપ્તિમાં છે . ખનું કારણ :દુ માનવની સર્વ પ્રવૃતિઓ સુખપ્રાપ્તિ માટે કે .આમ છતાં જાણ્યે કે અજાણ્યે જીવન સુખની શોધ બની ગયું છે જીવન સુખની શોધ નહીં .ખમાં પરિણમે છે:પ્રત્યેક માનવ સુખ શોધે છે અને સુખની શોધ દુ .છે, પરંતુ સત્યની શોધ બને - આ આપણી સર્વ સમસ્યાની પણ આજ નિરાકરણ છે .આ સત્યની શોધ તે જ અધ્યાત્મ છે .

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः યોગસૂત્ર;2-1

'યોગ એટલે ચિત્તની વૃતિમુક્ત અવસ્થા.' **અર્થાત્** આપણાં ચિત્તમાં જે નિરંકુશ વૃત્તિઓ સતત પેદા થાય છેતેની . વાસ્તવમાં યોગ એ મનોવિજ્ઞાન છે .સમાપ્તિ તે યોગ છે. ચિત્તની વૃત્તિઓનાં નિયંત્રણ દ્વારા નકામા વિચારોને દૂર કરી સ્વયંના વિકાસમાં ઉપયોગી એવા વિચારોને સ્થિર કરવા એ યોગનું લક્ષ્ય છે .યોગ મૂળભૂત રીતે એક આધ્યાત્મિક શાખા છેતે .તેનો મુખ્ય હેતુ શરીર અને મન વચ્ચે સમન્વય લાવવાનો છે .જે એક અત્યંત સૂક્ષ્મ વિજ્ઞાન પર આધારિત છે . સ્વસ્થજીવન જીવવા માટેની એક કલા તથા વિજ્ઞાન છે યોગ શબ્દ સંસ્કૃતની મૂળ .'યુગ ધાતુ માંથી મળે છેજેનો અર્થ . જોડવું, બાંધવું કે સંગઠિત કરવું એવો થાય છેશાસ્ત્રો અનુસાર યોગના અભ્યાસ દ્વારા વ્યક્તિગત ચેતનાનું -યોગ . આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો .સર્વવ્યાપક ચૈતન્ય સાથે સંમિલન થાય છે અનુસાર બ્રહ્માંડમાં રહેલી દરેક વસ્તુ એક જ આકાશ પરિમાણની અભિવ્યક્તિ છેજે વ્યક્તિ આ અસ્તિત્વના ઐક્યનો અનુભવ કરે છે ., તે યોગી છે અને યોગી એ કહેવાય કે જેણે એક્યતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી છે અને તે સ્થિતિને મુક્તિ, નિર્વાણ, કેવલ્ય અથવા મોક્ષ કહે છે.

વિશ્વના સૌથી પ્રાચીન સાહિત્ય એવા વેદ, ઉપનિષદ સહિત અનેક ગ્રંથોમાં યોગનું નિરૂપણ જોવા મળે છે . જેમકે સાંખ્ય .પરંપરા જોવા મળે છે વાસ્તવમાં વેદમાં છ દર્શન, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસાઆ . " તમામ ઉત્તમ અને સહજ વિચારોનું સંકલન કરીને મહર્ષિ પતંજલિએયોગસૂત્ર" નામના ગ્રંથની રચના કરીમહર્ષિ . તેમની .વેંદના ઓન નિષ્ણાંત હતાપતંજલિ તક્ષશિલા વિદ્યાપીઠના પ્રાચાર્ય હતા અને યોગ ઉપરાંત વ્યાકરણ અને આયુ :સ્તુતિમાં એક શ્લોક કહેવાયો છે

योगेन चित्तस्य पदेन वाचां । मलं शरीरस्य च वैद्यकेन ॥
योऽपाकरोत्तमं प्रवरं मुनीनां । पतञ्जलिं प्राञ्जलिरानतोऽस्मि ॥

.નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે એમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું .ભારતીય વેદ શાસ્ત્રોમાં વિશ્વના પ્રાચીનતમ ગ્રંથો મનાય છે 'બ્રહ્મવિદ્યા' એટલે 'સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મતત્વને જાણવાની વિદ્યા' આ 'બ્રહ્મવિદ્યા' એટ્લે યોગ વિદ્યાશ્રીમદ્દત ભગવદ્દ ગીત .માં ભગવાને યોગશાસ્ત્ર જ સમજવ્યું છે એટલે જ તો ગીતના દરેક અધ્યાયનાં શીર્ષક સાથે .'યોગ' શબ્દ જોડાયેલો છે મહર્ષિ . :વેદવ્યાસે પણ એના પ્રત્યેક અધ્યાયનાં અંતે લખ્યું છે'આ પ્રમાણે ઉપનિષદ્દ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્ર સ્વરૂપ શ્રીમદ્દ ભગવદ્દ ગીતમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચેના સંવાદમાં સંપૂર્ણ.' આ કથન પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છેકે ., બ્રહ્મવિદ્યા અને યોગવિદ્યા એ બે જુદી વિદ્યા નથી પરંતુ એકબીજાનો પર્યાય છે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે .'બ્રહ્મતત્વ એ અંતિમ તત્વ છેજેને . જાણ્યા પછી અન્ય કઈ જાણવાનું રહતું નથી અને જે એને જાણે છેતે મુક્ત બની જાય છે' એટલે કે જન્મમરણના ચક્રમાંથી છૂટી જાય છેસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કેતે સમજાવવા માટે શા .આમ યોગવિદ્યા એ સાચી વિદ્યા છે .," **सा विद्या या विमुक्तये** |" **અર્થાત્** 'જે મુક્તિ અપાવી શકે તે સાચી વિદ્યા.' વિદ્યા વિષે આટલું જાણ્યા પછી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે કે, મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે યોગ મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન છે માટે યોગશાસ્ત્ર સાચી વિદ્યા છેપ્રાચીન આ યોગશાસ્ત્ર . .દર્શનશાસ્ત્રોમાનું પણ એક શાસ્ત્ર છે

પરંતુ કોઈ પણ બાબતને જાણવા લે સમજવા માટે .યોગવિદ્યા સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મતત્વને જાણવાની વિદ્યા અવશ્ય છે માત્ર એના વિશેનું સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન જ પર્યાપ્ત નથી, યોગ દ્વારા એ સિદ્ધાંતોને અનુભૂતિ એરણ પર ચકાસવાનુ પણ આવશ્યક છેઆથી બ્રહ્મતત્વને જાણવા માટે શાસ્ત્રોના અધ્યયન .પ્રયોગ દ્વારા જ સિદ્ધાંતોનું પ્રત્યક્ષીકરણ શકી બને છે . ઉપરાંત, સાધનાની પણ આવશ્યકતા રહે છે એ .દ્રષ્ટિએ બ્રહ્મને જાણવા માટેની 'સાધના' અથવા 'પ્રયોગ' એટલે 'યોગ.'

યોગનો શરીર પર પ્રભાવ

પોતાની અંદર છૂપાયેલ શક્તિઓને વિકસિત કરીને પરમ .નો બોધ (અસ્તિત્વ) યોગનો અર્થ છે પોતાની ચેતના આ યૌગિક પ્રક્રિયામાં .ચૈતન્ય આત્માનો સાક્ષાત્કાર અને પુર્ણ આનંદની પ્રાપ્તિવિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓના વિધાન આપણાં ઋષિ મુનીઓએ કર્યા છેસુષુપ્ત .અષ્ટાંગ યોગ ક્રિયાઓથી આપણી સૂતેલી ચેતનાશક્તિનો વિકાસ થાય છે . તંતુઓ પુન:જાગૃત થાય છેયોગની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ દ્વારા આપણા સૂક્ષ્મ .અને નવા તંતુઓ કોશિકાઓનું નિર્માણ થાય છે . સ્નાયુતંત્રને ચુસ્ત કરવામાં આવે છે, જેનાથી તેમાં સારી રીતે લોહીનું પરિભ્રમણ થાય છેનવી શક્તિનો વિકાસ થવા . શરીર વિજ્ઞાનનો એક સિદ્ધાંત છે કે .યોગથી રૂધિરાભિસરણ પૂર્ણરૂપે યોગ્ય રીતે થવા લાગે છે .લાગે છે, શરીરના સંકોચન અને વિમોચન થવાથી એની શક્તિનો વિકાસ થાય છેતથા રોગોમાંથી છુટકાર .ો મળે છે .

આસન અને પ્રાણાયામો દ્વારા શરીરની ગ્રંથિઓ અને .છે યોગાસનોથી આ પ્રક્રિયા સહજ જ થઈ જાય વિકર્ષણ-માંસપેશીઓમાં કર્ષણ, આકુંચનરક્તનું .પ્રસારણ તથા શિથિલીકરણની ક્રિયાઓ દ્વારા વ્યક્તિનું આરોગ્ય સુધરે છે- એથ .વાહ્ન કરનાર શિરાઓ અને ધમનીઓ પણ સ્વસ્થ થઈ જાય છેી આસન અને અન્ય યૌગિક ક્રિયાઓથી પેન્ક્રિયાઝ એક્ટિવ થઈને ઇન્સુલિન ઠીક માત્રામાં બનાવવા લાગે છેયોગ દ્વારા હ્રદયરોગ જેવી ભયંકર બિમારીમાંથી છુટકારો . નિયમ આદિ અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસથી સાધક -યમ .યોગથી ઇન્દ્રિયો અને મન સંયમી બને છે .મેળવી શકાય છે

ખરાબ, અજ્ઞાન કે મોહમાયાના અંધકારથી હટીને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપ જ્યોતિર્મય, આનંદમય, શાંતિમય, પરમ ચૈતન્ય આત્મા અને પરમાત્મા સુધી પહોંચવામાં સમર્થ થઈ જાય છે.

મહર્ષિ પતંજલિ નિર્દેશિત અષ્ટાંગ યોગમાં માનવીય મૂલ્યો

યોગદર્શન નામના શાસ્ત્રમાં અષ્ટાંગયોગ પ્રાપ્ત કરવાની પધ્ધતિ દર્શાવીછેઆથી જનકલ્યાણના હેતુથી મહર્ષિ . એમણે યોગદર્શન નામના શાસ્ત્રમાં અષ્ટાંગયોગ પ્રાપ્ત કરવાની પદ્ધતિ .યોગને અષ્ટાંગયોગમાં ઢાળ્યો પતંજલિએ વેદોક્ત યમ .દર્શાવી, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહારા, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ આ યોગના આઠ અંગો છે .

યમએ અષ્ટાંગ યોગનું પ્રથમ પગથિયું છેઇન્દ્રિયો .યમનું વર્ણન કર્યું છે મહર્ષિ પતંજલિએ કુલ પાંચ પ્રકારના . પર સંયમ અને મન પર કાબૂ મેળવવો એ'યમ'નું પ્રયોજન છે.

.(1 અહિંસા :

શાસ્ત્રમાં'अहिंसा परमो धर्मः' એટલે કે અહિંસાને પરમ ધર્મ માનવમાં આવેલ છેતેનાથી મોહ ., ક્રોધ, લોભ જેવા દૂષણોનો નાશ થાય છે. સામાન્ય રીતે બીજાને કે પોતાને દુયોગની .ખ ણ આપવું તેને અહિંસા કહેવામાં આવે છે: કોઈ પણ જીવ માત્રણે શરીર .પરિભાષામાં હિંસાનો સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, વાણી અને મનથી કષ્ટ ન આપવું એટલે અહિંસાઆવી .શરીરથી એટલે શારીરિક કષ્ટ ન પહોચાડવું અને મનથી એટલે ખરાબ ન ઇચ્છવું . મહર્ષિ પતંજલિના જણાવ્યા અનુસાર આ પ્રકાર .પાલન કરવાથી યોગમાર્ગમાં ઝડપથી આગડ વધી શકાય છે અહિંસાનું અહિંસાનું પાલન કરનાર વ્યક્તિના સાનિધ્યમાં આવનારનો વેરભાવ .દ્વેષ દૂર થાય છે-

.(2 સત્ય:

ત્યાગ તેને સત્ય કહેવાય જીવનના સાચા મૂલ્યનો સ્વીકાર અને જૂઠું બોલવાનો સંપૂર્ણ .સત્ય એટલે સાચું બોલવું પરંતુ આ સત્યની .આપણે જે વાત જેવી રીતે સાંભળી છે તે જ સ્વરૂપે તેને કહેવી તે સત્યની સામાન્ય પરિભાષા છે .છે વ્યાખ્યા અપૂર્ણ છેસવારથી બનીને અસત્ય બોલનાર કે જેનાથી અહિત થાય છે .સત્યનું વ્યાપક સ્વરૂપ સમજવું જરૂરી છે . આમ .ઘણી વાર અસત્ય બોલીને દર્દીને સાજો કરવામાં આવે છે તેને અસત્ય કહેવાય નહીં તે મનોવૈજ્ઞાનિક ઉપયોમાં સત્યને બરાબર સમજીને યોગમાર્ગના અભ્યાસીએ સાહસ અને પ્રમાણિક્તા સાથે સત્યવાદી બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.ય પ્રસન્ન રહે છેઅસત્યમાં પરોવાયેલુ મન સતત અશાંતિનો અનુભવ કરે છે અને સત્યના આચરણથી મન સદા .

.(3 અસ્ત્યે :

.જેને પોતાનું માની લઈ લેવું કે તેમાં પર અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો તેને ચોરી કહે છે .અસ્ત્યે એટલે ચોરી ન કરવી અસ્ત્યેનો અર્થ સ્થૂળ રૂપમાં ન લેતા સૂક્ષ્મ રૂપમાં વિચારવો જરૂરી છે .કર્તવ્યની ચોરી એ સૌથી મોટી ગુપ્ત ચોરી છે . માગ્યા વિના અન્યની વસ્તુ લઈ લેવી એ પણ .વિચારોની ચોરી પણ ચોરી જ ગણાય .પણ ચોરી જ છે સમયની ચોરી આમ .ચોરીનો જ એક પ્રકાર છે, યોગમાર્ગ પર આગળ વધવા ઇચ્છનારે ચોરીથી બચવું જોઇએ.

.(4 બ્રહ્મચર્ય:

.બ્રહ્મચર્યનો અર્થ વિશાળ છે પરંતુ .બ્રહ્મચર્ય એટલે સામાન્ય રીતે સમજવામાં આવે છે કે સ્ત્રીસંગ ન કરવો બ્રહ્મચર્ય એટલે બધી જ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ .બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક વર્તન .બ્રહ્મચર્ય એટલે બ્રહ્મનું આચરણ કરવું કરવોશરીર કાબૂમાં રહે પરંતુ મનમાં વિકાર રહે .એટલે કે વિવેકપૂર્વક મર્યાદામાં રહીને દરેક ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરવો . તેથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન મન .પણ તેનો કોઈ અર્થ નથી તો, વચન અને કર્મથી થવું જોઇએબ્રહ્મચર્યના પલાંઠી આંતરિક . ઓજસ તેજશક્તિનો સંચય થાય છે અને ઝડપથી અધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી શકાય છે.

.(5 અપરિગ્રહ:

જીવનમાં .નો સંગ્રહ ન કરવોઅપરિગ્રહ એટલે સંગ્રહ ન કરવો પોતાની જરૂરિયાત ઉપરાંત વધારાની કોઈ વસ્તુ તેથી માણસે પોતાની જરૂરિયાત પૂરતું જ .ઉપયોગી કોઈ પણ વસ્તુની જરૂરિયાત ન હોવા છતાં પણ સંગ્રહ કરવો એ છે ઓછામાં ઓછું અનેઆવશ્યક હોય એટલી જ ચીજવસ્તુ રાખવી જોઇએઅપરિગ્રહ એ માત્ર સ્થૂળ સ્ટાર પર નહીં પણ . મનુષ્યમાં અપરિગ્રહની ભાવના જેટલી મજબૂત થાય છે એટલી સાચા આનંદની .માનસિક સ્તરે પણ હોવો જોઈએ છે .અનુભતિ કરી શકે છે

સમાપન

આજના જટિલ સમયમાં યમ .નિયમનું પાલન કરવું ખૂબ જ કિઠન છે-પરંતુ ક્રમશઃ અભ્યાસ દ્વારા તે અસંભવ તો નથી જવ્યક્તિમાં રહેલા ગુણ કે દોષનું સાચું .યમ અને નિયમ દ્વારા જ વ્યક્તિના આંતરિક ચારિત્રનું ઘડતર થાય છે . શાંતિ કે પરિપૂર્ણતા છે ત્યારે વ્યક્તિએ પોતાના -યોગનું અંતિમ લક્ષ્ય સુખ .દર્શન પમ અને નિયમ દ્વારા જાણી શકાય છે વર્તન કે વ્યવહારમાં માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિએ નહિ પરંતુ આંતરિક દૃષ્ટિએ પણ મન, વચન અને કર્મથી થમનિયમનું - પાંચ .આ પ્રથમ બે પગથિયાં દ્વારા જ સાધક આગળ વધી શકે છે .અષ્ટાંગ યોગનો મૂળભૂત પાયો છે પાલન કરવું એ ધમ અને પાંચ નિયમના પાલનથી વ્યક્તિ મનોશારીરિક રીતે યોગના આગળનાંઅંગો જેવા કે આસન અને પ્રાણાયામ માટે પરિપક્વ બને છેથી વ્યક્તિના વ્યક્તિગત જ્યારે નિયમ .યમના પાલનથી ઉત્તમ સામાજિક વાતાવરણ સર્જાય છે . .ગુણો ખીલે છે

સંદર્ભ સાહિત્ય

૧ . યોગ સાધના અને યોગ ચિકીત્સા રહસ્ય, દિવ્ય પ્રકાશન ઉતરાખંડ :
૨ . શિક્ષણ અને યોગ, ભાણદેવ અમદાવાદ : ગુર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન :
૩ . યોગ દિપીકા, ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

ભારતમાં આદર્શ રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાંથી નિષ્પન્ન થતા મુલ્યો

ટંડેલ પૂજાબહેન અમૃતભાઇ
વ્યાખ્યાતા (એડહોક)
જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, નવસારી.

સારાંશ

જે રઘુવંશમાં પ્રભુ રામચંદ્ર જન્મ્યા તે રઘુવંશી રાજાઓનું જીવન કેવુ હશે એ જાણવાની ઉત્કટતા થાય એ સ્વભાવિક છે. એનુ કારણ રામ જેવા અવતારી પુરુષ જે કુળમાં જન્મ લે તે કુળ સામાન્ય તો હોય જ નહિં. પરંતુ, કેવળ આટલુ સમજીને ન ચાલે. પ્રભુ રામચંદ્ર જેવા અવતારી પુરુષના જન્મને માટે સાત સાત પેઢીના રઘુવંશી રાજાઓની તપશ્ચર્યા કારણભૂત થઈ છે. દિલિપ રાજાથી શરૂઆત કરી દશરથ રાજા સુંધીના રાજાઓમાં તપશ્ચર્યા, અવિચલ શ્રદ્ધા,ઉત્કટ ધ્યેયવાદ, પ્રયત્નવાદ, દ્રઢ નિશ્ચય, ચારિત્ર્યશીલ, આત્મજાગૃત્તિ, ન્યાયપ્રિયતા, ત્યાગની ભાવના, સત્ય, પ્રામાણિક્તા, વિજિગીષુ વૃત્તિ, અભય, પુરુષાર્થ, કર્તવ્યપરાયણતા જેવા વિવિધ માનવીય મુલ્યો નિષ્પન્ન થતાંદેખાય છે. રઘુવંશી રાજાઓની જીવન નિષ્ઠા અને તેમના જીવનવાદી મુલ્યો તત્કાલીન સમાજને જ ઉપયોગી હતા એમ નહિ. પણ તે કોઈપણ માનવસમૂહ માટે માર્ગદર્શક છે. તેમન જીવનમૂલ્યો સ્થલકાલાતીત છે. તેથી તેનું મુલ્યકોઈપણ કાળે અબાધિત રહેવાવાળું છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: ભારતમાં આદર્શ રઘુવંશી રાજાઓના જીવનના મુલ્યો.

૧.૧ પ્રસ્તાવના

ભારતીય સંસ્કૃતિ ઘણાનું ઋણ લઈને વિકસિત થઇ છે. આ સંસ્કૃતિ ઉપર ઇશ્વાકુવંશના રાજાઓએ મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તેમણે સભ્ય જીવન અને આદર્શ જીવનનું રક્ષણ કરીને જગતને બતાવ્યું છે કે કોઈપણ જીવન સ્થિર કરવું હોય તો તે માટે કેટલીયે પેઢીનો સતત પ્રયત્ન જોઈએ. નિશ્ચિત વિચારધારાના પાલનનો આગ્રહ જોઈએ. આવો આગ્રહ અને નિગ્રહ રઘુવંશી રાજાઓમાં દેખાય છે.

બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિનો પોષક છે, વૈશ્ય સંસ્કૃતિનો વિસ્તારક છે, અને ક્ષત્રિય સંસ્કૃતિનો રક્ષક છે. રક્ષણ પાંગળું હોય તો પોષક-સંવર્ધન યથાયોગ્ય થાય નહિ. આથી સમાજનું સ્થૈર્ય ટકાવવાનું કામ બીજા કોઈના કામ કરતા વિશેષ ક્ષત્રિયોનું છે.

સમાજની ઉન્નતિ એકદમ થતી નથી. તે માટે સત્તાધીશ, ઋષિ, વિચારવંતો તેમજ નૈતિક મૂલ્યો પર અવિચલ નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. ભગવાને સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટે અને સંવર્ધન માટે ધ્યેયનિષ્ઠ, પ્રયત્નશીલ અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોની ખૂબજ આવશ્યકતા છે.

મહાકવિ કાલિદાસે અત્યંત સુત્રાત્મક પદ્ધતિથી રઘુવંશી રાજાઓનું ચરિત્ર અનુષ્ટુપ છંદમાંગાયુ છે.સોડહમાજન્મશુદ્ધાનામઆ શ્લોક્થી શરૂ કરી યોગનાન્તેતનુજ્યતામસુંધી તેમની જીવનપદ્ધતિ અને જીવનમૂલ્યોનું અત્યંત પ્રભાવી ચિત્રણ કર્યું છે.

૧.૨ રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાંથી નિષ્પન્ન થતા મુલ્યો

રઘુવંશી રાજાઓની ગૌરવગાથા અને તેમના જીવન મૂલ્યો મહાકવિ કાલિદાસે रघुवंशमहाकाव्यममां તેનો પરિચય કરાવ્યો. કાલિદાસના આ મહાકાવ્યમાં રઘુવંશી રાજાઓના આદર્શ જીવનમૂલ્યોની નોંધ કરી છે. એક રાજા તરીકે કેવુ જીવન જીવવું અને તેના સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, આધ્યાત્મિક મૂલ્યો, નૈતિક મૂલ્યો આ શ્લોક થકી દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના પ્રથમ શ્લોક आजन्मशुद्धानाम...માં રઘુવંશી રાજાઓ જન્મથીજ શુદ્ધ હતા.તેમના જન્મના ત્રણ કારણ એ પણ શુદ્ધહતા. ૧. મા-બાપ, ૨. કર્મ, ૩. પ્રભુ. આ શ્લોકમાંથી સત્કર્મ કરવું, જીવન શુદ્ધ કરવું આ મૂલ્યોની નિષ્પત્તિ જોવા મળે છે.आफलोदयकर्मणाम ...માં રઘુવંશી રાજાઓની સાત સાત પેઢીઓનો પ્રયત્નવાદ, મહેનત, દ્રઢનિશ્ચય, મક્કમતાથી ફળ મળે ત્યાં સુંધી દીર્ઘકાળ સુંધી કર્મ કરતા રહેવુંसतुदिर्घकालनैरन्तर्यसत्कारसेवितोद्दढभूमि . :आसमुद्रक्षितिशानाम....માં સત્તાના અનેક પ્રકારો છે. તેમાં સમુદ્ર ઉપર રઘુવંશી રાજાઓનું સામ્રાજ્ય સ્થુલસાગર, લોકહ્રદય સાગર અને ભવસાગર સુંધી વિસ્તરેલુહતું. રઘુવંશી રાજાઓએ સંયમથીરાજ્ય કરી બતાવ્યુ.

પ્રસ્તુત સંશોધનના બીજા શ્લોક यथाविधिहुताग्रीनाम....– રઘુવંશી રાજાઓ શાસ્ત્રોક્ત રીતે અર્થોપાર્જન કરતા હતા. અર્થના

વિષયમાં ન મેળવેલું મેળવીશ, મળેલાનું રક્ષણ કરીશ, રક્ષેલુ ધન વધારીશ અને વધારેલુ ધન પ્રભુકાર્યાર્થે વાપરીશ એવી વૃત્તિનાહતા.यथाकामार्चितार्थिनाम....રઘુવંશીરાજાઓ યાચકની ઈચ્છા યથાયોગ્ય રીતે પૂરી કરતા હતા. રગુવંશી રાજાઓ ભગવાનને માન્ય, ભગવાનના કામને અનુકુળ ઈચ્છા જ પૂરી કરતા હતા. વૈભવ એ વિલાસી અને એસોઆરામ માટે વાપરતા જ નહી. यथापराधदव्डानाम....રઘુવંશી રાજાઓના રાજ્યમાં પ્રત્યેકને ન્યાય મળતો, અપરાધ પ્રમાને શિક્ષા થતી, રાજાને પણ દંડ આપાતો. અષ્ટઋષિમંડળ તે સજા કરતો. ઉદા. લક્ષ્મણને પણ સજા કરવામાં આવી હતી. यथाकालप्रबोधिनाम....યોગ્યકાળે જાગવુ એ રઘુવંશી રાજાઓની જીવનધારણા હતી. તેઓ સમયની ઓળખીને ભગવાનનાં કામો કરતાં. વ્યવસ્થાપન તે રાજાઓમાં જોવા મળ્યું.

પ્રસ્તુત સંશોધનના ત્રીજા શ્લોક્માં त्यागाय संभृतार्थनाम....રઘુવંશી રાજાઓ ત્યાગ માટે, દાન માટે આર્થ સંગ્રહ કરતા હતા. રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાં આત્મવિશ્વાસ અને ઈશવિશ્વાસ હતો. વિત્ત તરફ તિરષ્કારની દ્રષ્ટિ ન હતી, ધન મેળવો અને તેને ત્યાગ, દાન માટે રાખો અને વિત્ત મેળવો પણ સંગ્રહની આશક્તિ ન રાખવી આ તેમના જીવનમાં જોવા મળતું. सत्यायमितभाषिणाम .... રઘુવંશી રાજાઓ સત્ય માટે મિતભાષિ હતા, सतेहितंसत्यं -જે સત પાસે લઈ જાય તે સત્ય. સત્ય એટલે પ્રમાણિકતા, રઘુવંશીરાજાઓ આવી પ્રમાણિક વૃત્તિવાળા હતા. यशसे विजिगीषूणाम....રઘુવંશી રાજાઓ વિજીગીષુ વૃત્તિના હતા. તેઓ બિજા રાજાઓને બંદી બનાવવામાટેનહિ પણ યશ મેળવવા માટે વિજય મેળવતા હતાં. રઘુવંશીઓ રાજ્ય ખાલસા માટે લડયાંજ નથી. प्रजायेगृहमेधिनाम....રઘુવંશીઓ પ્રજા મેળવવા માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરતા હતા. સંતાન सम्यकतनोतिइतिसंतान:तनुविस्तारे– ધ્યેય, માંગલ્ય, પાવિત્ર્ય નો વિસ્તાર કરે તે સંતાન. રઘુવંશી રાજાઓના સંતાનો જીવન નિષ્ઠા ટકાવી રાખવા માટે સંતાન માંગતી હતી.

પ્રસ્તુત સંશોધનના ચોથા શ્લોકમાં शैशवेड्भ्यस्तविद्यानाम....રઘુવંશી રાજાઓ શૈશવકાળથી જ વિદ્યાપાર્જનમાં વ્યસ્ત હતા. વિદ્યાની ઉપાસના કરતા અને જીવનનું ધ્યેય મેળવતાં. તેમના જીવનમાં વ્રતનિષ્ઠા જોવા મળે છે.
ગીતાકાર " अभयंसत्वसंशुद्धि"....વગેરે વિદ્યા કહે છે. કારણ તે વિદ્યાથી જીવન ઉપર પરિણામ થાય છે. અને તે રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાં દેખાતુ હતું. यौवनेविषयैषिणाम - :પુરુષાર્થી રઘુવંશીઓના ક્ષાત્રતેજને સાનુકૂળ રાજકીય વૃત્તિ તેમની યોવનાવસ્થામાં સોળે કળાએ ખીલેલી રહેતી. રઘુવંશી રાજા યુવાનીમાં વિષયોનો ઉપભોગ કરતા. વિષય એટલે વસ્તુ સુખ. આ અર્થમાં વિષય શબ્દ છે. वार्धकेमुनिवृत्तीर्नाम -....પ્રોઢાવસ્થામાં રઘુવંશીઓ મનોવૃત્તિ કેળવતા હતા. રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાં કાર્યપ્રવણતા તેમના કર્તુત્વમાં દેખાય છે. રઘુવંશી રાજાઓના જીવનમાં શૈશવ, યોવન અને વાર્ધક્ય એકી સાથે રહેતા હતા.

ગીતા कौमारंयौवनंजराઆ ત્રિદલ જીવનમાં ખીલવા જોઈએ એવુ કહે છે. તે આ રઘુવંશીઓના જીવનમાં ખીલેલા દેખાય છે. આમ રઘુવંશી રાજાઓનુ જીવન શુદ્ધ હતું. જન્મ આપનાર મા-બાપ શુદ્ધ હતા. કર્મ શુદ્ધહતા. તેઓના જીવનમાં દ્રઢનિશ્ચય, મક્કમતા, પરિશ્રમ જેવા ગુણો દેખાય છે. આ રઘુવંશી રાજાઓનું જીવન તત્કાલીન સમાજ માટે પ્રેરણા પૂરુ પાડે છે. તેમની ઉત્કટતા, ચારિત્ર્ય શીલતા, ધ્યેયવાદ, પ્રયત્નવાદ, ન્યાયપ્રિયતા, કર્તવ્યપરાયણતા જેવા વિવિધ માનવીય અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો હતા.

૧.૩ નિષ્કર્ષ

કાલિદાસ જેવા મહા કવિનું रघुवंश्महाकाव्यमમાં સરળતા અને અર્થગાંભીર્ય છે. આ કાલિદાસના મહાકાવ્યમાં રઘુવંશી રાજાઓની વિશિષ્ટ જીવનનિષ્ઠા, તપશ્ચર્યા, વૈદિક વિચાર, પરંપરા ઉપર અવિચલ શ્રદ્ધા,ઉત્કૃષ્ટ ધ્યેયવાદ આ રઘુવંશી રાજાઓના આદર્શ જીવનમાં જોવા મળે છે.

રઘુવંશીઓના જીવનમાં સત્કર્મો કરવું, શુદ્ધજન્મ, મહેનત, દ્રઢ નિશ્ચય, મક્કમતા, લોકભોગ્યતા, સંયમ આ વ્યક્તિગત મૂલ્યો જોવા મળતા હતા. તેવીજ રીતે તેમણે રઘુવંશી રાજાઓની અર્થોપાર્જનની વ્યવસ્થા ખુબજ સરળ હતી. ન મેળવેલુ મેળવીશ, મલેલાનું રક્ષણ કરીશ, રક્ષેલુ ધન વધારીશ, અને વધારેલુ ધન પ્રભુકાર્યમાં વાપરીશ. રઘુવંશીરાજાઓ ધનને એસોઆરામ માટે વાપરતા જ નહિ. આ ધનથી યાચકોની ઈચ્છા પૂરી કરતા હતા. ન્યાયપ્રિયતા અને વ્યવસ્થાપન તેમના કાર્યકાળ દરમિયાન દેખાય છે. તેઓ હંમેશા સત્ય વચનો બોલતા. અને પ્રમાણિકતા તેમના જીવનમાં દેખાતી. તેઓને રાજ્યનો અહંકાર હતોજ નહિ. પરંતુ તેઓ યશ મેળવવા માટે લડતાં

હતાં.તેઓ પોતાની પ્રજાને પુત્ર (સંતાન) તરીકે ગણતા હતા.

રઘુવંશી કાળના રાજાઓ શૈશવકાળથી વિદ્યાપર્જનમાં વ્યસ્ત હતા. વિદ્યાની ઉપાસના કરવી એમના કેંદ્રમાં દેખાય છે. તેઓ સાથે સાથે જીવનનો ધ્યેય પણ મેળવતા અને તેમનામાં વ્રતનિષ્ઠા દેખાય છે. તેમનો પુરુષાર્થ અને ક્ષાત્રવૃત્તિ યુવાનીમાં ખીલેલી જોવા મળી. આમ રામરાજ્ય, રઘુકુળ શાસનપ્રણાલીનું પરિપક્વ અને પરિપૂર્ણ રૂપ છે. રઘુવંશી રાજાઓના ચરિત્રો સંસારના આદર્શો છે. આજના સમાજને તે પ્રેરણા બળ પુરું પાડે છે. તેના પાયામાં આ રઘુવંશી રાજાઓના જીવનના શાશ્વત મૂલ્યો છે.

સંદર્ભ સૂચિ

આઠવલે, પી.વી.(૨૦૦૪), ભારતીયોનું આદર્શ જીવન. મુંબઈ: સતવિચાર દર્શન.

શ્રીમદ્ભગવદગીતા. ગોરખપુર: ગીતાપ્રેસ.

શ્રી અરવિંદકૃત 'સાવિત્રી' મહાકાવ્યમાં નિરુપિત અધ્યાત્મ અને માનવીય મૂલ્યો

ગીતાબેન હસમુખભાઈ વસાણી
વલ્લભ વિદ્યાનગર, આણંદ

વિશ્વનાં વિચારબળો પર પ્રભાવ પાડનાર રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહાત્મા ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની પરંપરામાં બેસતી ભારતીય વિભૂતિ એટલે શ્રી અરવિંદતેઓ અંગ્રેજી અને ફ્રેન્ચના અધ્યાપક હતા ., સાહિત્યમર્મજ્ઞ અને કવિતાના મીમાંસક તથા ફિલસૂફ, અને અનુવાદક પણ હતાઆ ઉપરાંત તેઓ મહાનયોગી અને . .તેમનું સાહિત્ય પણ એ ઊધ્ર્વ ચેતનામાંથી સર્જાયું છે .દ્રષ્ટા હતા

તેમના પિતાનું નામ કૃષ્ણધન અને માતાનું નામ સ્વર્ણલતા હતુશ્રીઅરવિંદનું બાળપણ પરદેશમાં પાશ્ચાત્ય . તેમણે જેવો ભારતીય .ભારતને સ્વતંત્ર કરવાની જોરદાર હિમાયત કરતાં ભાષણો તેમણે કર્યાં .સંસ્કારો હેઠળ વીત્યું હતું ભૂમિ ઉપર પગ મૂક્યો તેવી સાથે એક વિશાળ શાંતિ તેમના ઉપર ઊતરી આવીઆ આધ્યાત્મિક શાંતિ તેમનામાં જીવંત . પર્યન્ત રહી.

૧૯૩૦થી ૧૯૩૮ દરમિયાન શ્રી અરવિંદ સાધકોને જે પત્રો લખતા તેમાંથી પણ પુસ્તકો થયાં છેઆ ગાળામાં . તેમણે પોતાનું મહાકાવ્ય'સાવિત્રી' અને અન્ય કાવ્યો લખ્યાંશ્રીઅરવિંદનું જીવનદર્શન તેમની વિચારણામાં ., તેમના યોગમાં અને તેમની કવિતામાં પ્રગટ થયું છે .'ધ લાઇફ ડિવાઇન'માં તેઓ કહે છે,"માનસિક ખ્યાલ પ્રમાણે અતિમાનવતા એટલે સામાન્ય માનવતાની રેખાને વટાવી ચેતનાનું નવું પ્રસ્થાન સાધવું એમ નહિ; પરંતુ માનવચેતના કાયમ રાખીને એમાં શક્તિની માત્રાનો પ્રચુર વધારો કરવો એ છેએટલે કે એક વિશાળ બનાવેલી વ્યક્તિતા વડે ., એક મોટા બનાવેલા અને અતિશયતાવાળા અહમ વડે, મનની વૃદ્ધિ પામેલી શક્તિ વડે, વૃદ્ધિ પામેલી પ્રાણશક્તિ વડે, માનવના અજ્ઞાતમાં કાર્ય કરી રહેલી શક્તિઓની સંસ્કૃત, સઘન અને પ્રચુર અતિશયતા વડે, સામાન્ય માનવતાની રેખાને વટાવી શકાય છે." શ્રીઅરવિંદનું મહાકાવ્ય 'સાવિત્રી' એ પદ્યમાં રચાયેલી એમની મહત્વની કૃતિ છે, જેમ ગદ્યમાં 'લાઇફ ડિવાઇન'.'સાવિત્રી' મહાકાવ્યને શ્રીમાતાજીએ 'શ્રીઅરવિંદદર્શનના સર્વોત્તમ આવિષ્કાર' તરીકે વર્ણવ્યું છે મહર્ષિ અરવિંદ રચિત મહાકાવ્ય. 'સાવિત્રી' ઉપર સંક્ષિપ્ત રેડિયો રૂપકોનું ૧૯૮૦માં ચંદ્રવદન મહેતાએ પ્રકાશન કર્યું છેસ .ાવિત્રીના આ રૂપકો લખીને ચંદ્રવદન મહેતાએ ગુજરાતી સાહિત્યની અનુપમ સેવા કરી છે અંગ્રેજી નહીં જાણનારને શ્રી અરવિંદના મહાકાવ્ય . 'સાવિત્રી'નો સરસ પરિચય આ પુસ્તકમાં કરાવ્યો છે સાવિત્રી.'એક પુરાણકથા અને પ્રતીક' છે આ મહાકાવ્ય .૧૨ સર્ગમાં રચાયું છે .મુખ્ય વિષય છે મૃત્યુ ઉપરનો વિજય એનો .'સાવિત્રી'ની કથા 'મહાભારત'ના આરણ્યકપર્વમાં ૨૪૮મા અધ્યાયથી શરૂ થાય છેઅઢાર વર્ષ .સંતાનપ્રાપ્તિ માટે તેણે ઉગ્ર તપસ્યા કરી .સંતાન હતો:મદ્ર દેશનો રાજા અશ્વપતિ નિ . સુધીની તપસ્યાને પરિણામે સાવિત્રીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને રાજાને બ્રહ્મા તરફથી એક પુત્ર અને પોતાના તરફથી એક પુત્રી મળશે એવું વરદાન આપ્યું સાવિત્રીદેવીની કૃપાને પરિણામે પુત્રી જન્મી .અને એનું નામ સાવિત્રી રાખવામાં આવ્યું . લગ્નની ઉંમર થઈ પણ સાવિત્રીના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વને કારણે કોઈ રાજકુમારે એને માટે માગું મોકલ્યું નહિવટે છે . પિતાજીની આજ્ઞાનુસાર .પિતાએ સાવિત્રીને પોતાનો જીવનસાથી પસંદ કરી લાવવાનું જણાવ્યુંસાવિત્રી દૂર દૂર પ્રદેશમાં જઈને દ્યુમત્સેન રાજાના પુત્ર સત્યવાનને પતિ તરીકે પસંદ કરે છેઅશ્વપતિ યોગી છે એમણે પણ ઘણી સાધના કરેલી છે . એટલે એ એકાગ્રથાય છે અને સત્યવાનના નામ ઉપરથી એક કાળું વાદળ પસાર થતું જુએ છે એને કોઈ તેજ પીંછો લેતું દેખાય છે આ પ્રતિકાત્મક વસ્તુ છેમાણસની દૃષ્ટિએ શુભ લાગતું હોય કે અશુભ તો પણ છૂપો સંકલ્પ છે તે સૌને શુભમાં . જે નિયતિ .ફેરવી નાખે છે, વિધિ છે તે આપણા સારા માટે જ કામ કરતી હોય છેએ આ ખરાબ આપણને બહારની દૃષ્ટિ .

લાગે છે પરંતુ નહીં, કુદરત છે તે યોગ્ય છે.

અહીં નારદજી સાવિત્રીના ભાવિ વિશે બધું જાણે છે છતાં છૂપી દર્શાવે છેપણ રાણી યોગી .અશ્વપતિ તો મહાનયોગી હતા . નથી, તે એક મા છેઆ !એટલે દીકરીના વિવાહ બાબતે ચિંતાતુર માતા કહે છે દેવર્ષિ .પનુ આગમન શુભ સમયે થયુ છે એટલે દીકરીને આશીર્વાદ આપો.

દેવર્ષિ નારદભવિષ્યવાણી કરતા કહે કેસત્યવાન સુયોગ્ય છે પણ એનું આયુષ્ય એક વર્ષનું જ હોવાથી તે , .દેવર્ષિ નારદની દિવ્ય વાણીએ જે ભવિષ્ય ભાખ્યું તેમાં નિયતિનું નિર્માણ છે .આજથી બારમાસમાં મૃત્યુ પામશે વિશ્વભરનીકોઇપણ શક્તિ તેને ટાળી શકે નહીં એટલે કે સત્યવાનનું મૃત્યુ નિશ્ચિત જ છેવિધિ પોતે જો પોતાના સંકલ્પની . .દિશા બદલે તે સિવાય તો સત્યવાનનું મૃત્યુરૂપી દુર્ભાગ્ય સ્થિર થયેલું છે

માતાએ સાવિત્રીને ઘણી સમજાવી પણ તે પોતાના નિર્ણયમાં અફર રહી તે કહે છે, 'વિધિના નિયમો બદલાય પરંતુ મારા અંતર આત્માનો સંકલ્પ નહીં ફરે.' વિધિની આ ગતિ સામે એક માતાના અંતરમાં સમગ્ર જીવન અને આશા બંને પર હિમ પડ્યું હોય એમ નિયતિ, પરમાત્મા બધા સામે આક્રોશ વ્યક્ત કરે છેશોક અને દુઃખ ., શુભ અને અશુભ તથા અજ્ઞાન, ભાગ્ય.નસીબ સામે બળવો પોકારે છે-નારદ રાણીને કહે છે ,રાણી તારા વિચારો પર અજ્ઞાનનો પડદો પડેલો છે, અજ્ઞાનના પડદાને કારણે તું સત્ય વસ્તુ છે તે જોઈ શકતી નથીનસીબ -પછી નારદ આપણે જેને નિયતિ . કહીએ છીએ, દુઃખ વેદના કહીએ છીએ તે ખરેખર શા માટે આવે છે તેનું કારણ આપે છે .દુઃખ એ દેવતાનો એક હથોડો છે . આપણી અંદર જે અજ્ઞાન છે, અદિવ્ય છે, ખરાબ વિચારો છે એ દુઃખનો અનુભવ કરાવી આપણાથી દૂર જાય છે . .દુઃખનું જુદું જ તત્ત્વજ્ઞાન છે પણ અંદરથી આપણને ટકાવી પણ રાખે છે .એટલે દુઃખ આપણને વધારે સારા બનાવે છે વેદનાથી ભરેલા આ જગતના પ્રવાસમાં અંતરાત્માને ટકાવી રાખવા ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જરૂરી છે કારણ કે, જીવનના દુઃખો અને સુખોમાં થઈને આપણે ઈશ્વર પ્રત્યે ગતિ કરી રહ્યા છીએસ્થિરતા એ ભાગ્યની સામે મેળવેલો વિજય . જે સહન કરે છે એને જ વિજય મળે છે .છે, આનંદ પ્રાપ્ત થાય છેઆમ.શોક અને દુઃખ આનંદના સ્વરૂપો છે ., નારદ અહીં જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં દુઃખ આવવાનું જ છે પરંતુ અજ્ઞાનનો પડદો ખસતા સુખ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જણાવે છે.

ઈશ્વરે સાવિત્રીને મૃત્યુ અને અંધકારની વચ્ચે પણ પોતાની શક્તિ પર છોડી દઈ બળ આપ્યું છેસાવિત્રી એ કોઈ . અદિવ્ય બે બળો વચ્ચેનો મહાસંગ્રામ છે અને સાવિત્રી એમાં દિવ્યતાનું પ-આ દિવ્ય .વિદ્યશક્તિ છેરતિનિધિત્વ કરે છે . સાવિત્રી નવી શરૂઆતનું પ્રતિનિધિત્વ કરશેઅને નસીબ છે એ પણ સત્ય છે એટલે તું જોજે સત્યવાનના મૃત્યુ પછી એક . નિજી નવાયુગની શરૂઆત થશે, અને છેવટે સાવિત્રીનો વિજય થશેઆ વિશ્વનું નવસર્જન કરનાર શિલ્પી હોય એ . શિલ્પીઓમાની સાવિત્રી એક છે એમ કહીને નારદજી પાછા સ્વર્ગમાં જાય છે.

અત્યારના જગતમાં દુઃખના, સાપેક્ષતાના, નીતિ, અનીતિના જે પ્રશ્નો છે તે બધાનું આધ્યાત્મિક સમાધાન નારદ આપે છેશ્રી અરવિંદનું તત્ .અહીં નારદ એ દિવ્યજ્ઞાનનું પ્રતિનિધિત્વ છે .વજ્ઞાન નારદ દ્વારા પ્રગટ થયું છે.

સંદર્ભ સૂચિ.

૧ . મહેતા, ચંદ્રવદન, 'મહર્ષિ અરવિંદ રચિત મહાકાવ્ય 'સાવિત્રી' ઉપર સંક્ષિપ્ત રેડિયો રૂપકો',
અરવિંદ સોસાયટી, દાંડિયા બજાર, વડોદરા, પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૮૦ -,

૨. પુરાણી, અંબાલાલ, 'સાવિત્રી ગુંજનર-', પથિક પ્રકાશન મંદિર, ઉમરેઠ, પ્રથમ આવૃત્તિ૧૯૬૪-

૩. પૂજાલાલ, 'સાવિત્રી સારસંહિતા', શ્રી અરવિંદ આશ્રમ પોંડિચેરી, બીજી આવૃત્તિ ૧૯૭૮ –

૪. Sri Aurobindo, Sri (May 2009). The Life Divine 19 June 2021.

ભારતીય ફિલોસોફર સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં દર્શાવવામાં આવેલ માનવીય મૂલ્યો.

ડૉ.દિલીપભાઈ એમ.પટેલ
પ્રિન્સિપાલ અને ડીન
શિક્ષણ ભારતી કૉલેજ ઓફ એજ્યુકેશન. વેસુ, સુરત

પ્રસ્તાવના-

જયારે ભગવાન તમારી સમસ્યા દૂર કરી આપે છે ,ત્યારે તમને એમની ક્ષમતામાં વિશ્વાસ બેસે છે ,પણ જયારે એ તમારી સમસ્યા દૂર ન કરે ત્યારે ખાસ યાદ રાખજો કે એમને તમારી ક્ષમતા પર વિશ્વાસ છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ

મૂલ્યોને વ્યક્તિની વર્તણુંક માટેનાં મજબૂત નિર્ણાયકો ગણવામાં આવે છે .મૂલ્યો વ્યક્તિના વર્તનને નમૂનાદાર બનાવે છે,મૂલ્યો કેળવવા એટલે સામાજિક વિજયનો ,ભાષા વગેરે વિષયો તથા અન્ય ઈતર પ્રવુત્તિઓ દ્વારા દરેક સંપ્રદાય , મત કે પંથને સ્વીકાર્ય હોય તેવા બિન સાંપ્રદાયિક ,આધ્યાત્મિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું સ્થાપન કરી શકાય છે ,તેથી આવતી કાલના નાગરિકમાં તમામ મૂલ્યો જેવા કે શાંતિ ,સહનશીલતા ,ન્યાય જુસ્સો ,જાતી -સમાનતા ,સામાજિક જવાબદારી ,માનવ હકોનું રક્ષણ તથા પર્યાવરણની જાળવણી જેવા તમામ મૂલ્યોને વિકસાવવા જોઈએ ,આ લોકશાહી દુનિયાની સંસ્કૃતિ સાથે જીવન જીવતા શીખવવુંએ શિક્ષણનું એક મુખ્ય અંગ છે.આજે સમગ્ર દેશમાં કેટલાક નવ યુવાનો રોજગારનું કામ ન મળવાથી હતાશે છે .આર્થિક પરિસ્થિતિ તેમણે કમાણીના ખોટા રસ્તે દૂરી જાય તેવી સ્થિતિનો લાભ એ રીતે ઉઠા થાય છે .પરંતુ આ નવયુવાનોમાં જરૂરી મૂલ્યોનું સિંચન થયેલું હોય ટો ખોટા રસ્તા તરફથી વળે છે .આથી વિવેકાનંદજીએ કહ્યું છે કે સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યો માણસમાં રહેલી દિવ્યતાની અભિવ્યક્તિ છે.

માનવીય મૂલ્યો એટલે શું?

જે આદર્શો વ્યક્તિ અને સમાજની જરૂરિયાત અને આકાંક્ષાઓ વચ્ચે સંવાદિતા સ્થાપી શકે તેને મૂલ્યો કહેવાય , મૂલ્યો જીવનને લક્ષ્ય અને દિશા પ્રદાન કરે છે. વલણ અને વર્તનને સ્પષ્ટ કરતાં વિસ્તૃત ગુણો અને મૂલ્યો. માનવી પોતાની અને સમગ્ર સંસારની સમજણ આડ આત્મસત કરે છે,તે સમજણ આખાયે સમાજમાં પ્રસરાવે તથા તેનો ઉપયોગ કરેતે.

માનવીય મૂલ્યોનું મહત્વ –

માનવીય મૂલ્યોનું મહત્વ સમજાવતા પહેલા સ્વામી વિવેકાનંદજીનો એક વિચાર જાણીએ

બ્રહ્માંડની તમામ શક્તિઓ પહેલાથી જ આપણી છે,આપણે આપણી આંખો બંધ કરીએ છીએ અને પછી રડીએ છીએ કે કેટલું અંધારું છે.

સ્વામી વિવેકાનંદ

- વ્યક્તિમાં આત્મવિશ્વાસ આવે છે.
- વ્યક્તિને દરેક બાબતમાં મજબૂત બનાવે છે.
- અન્ય માટે ખોટું વિચારતા નથી કે ખોટું કરતાં નથી
- વ્યક્તિના વર્તનને નમુનાહ્રાર બનાવે છે
- વ્યક્તિના વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપે છે
- સંસ્થાનાં વિકાસ માંસમાજના વિકાસમાં મહ,ત્વનું યોગદાન આપે છે
- રાષ્ટ્રના હિતમાં પોતાનો ફાળો આપે છે માટે વિચારશીલ બને છે

- વ્યક્તિમાં નૈતિક મૂલ્યો કેળવે છે
- વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક બને છે

સ્વામી વિવેકાનંદના વિચારોમાં દર્શાવવામાં આવેલ માનવીય મૂલ્યો-

(૧) જીવનમાં આધ્યાત્મિકને અગ્રીમ સ્થાન આપો-

કોઈ પણદેશની સંસ્કૃતિમાં બધા ધર્મોના આધ્યાત્મિક વિચારો છેતેથી વ્યક્તિમાં આધ્યાત્મિકતા , હશે તો તેના કેન્દ્રમાં ત્યાગ હશે .અધ્યાત્મિક વ્યક્તિ અન્ય માટે ખોટું અને ખરાબ કરવાનું વિચારતા નથી તે નિરાભિમાની હોય છે .

(૨) નુતન ભારતને ઊભું થવા દો –

હે યુવાન તું ભૂલતો નહીં કે તારી સમાજ વ્યવસ્થા અનંત વિશ્વ વ્યાપી માતૃત્વનું પ્રતિબિંબ છે, તારી કમર પર પહેરવેશ માટે ભલે માત્ર એક લંગોટી જ રહી હોય તો પણ ગર્વ પૂર્વક ઉચ સ્તરે ઘોષણા કરજે કે ભારતવાસી મારો ભાઈ છે ભારતવાસી મારૂ જીવન છે, ભારતનું કલ્યાણ છે એ જ મારૂ કલ્યાણ છે .

(૩) શાળારમતોને મહત્વ આપો કોલેજ કક્ષાએ-

વિવેકાનંદજીએ કહ્યું છે કે જે મૂલ્યો શાળાની ચાર દિવાલોની વચ્ચે મેળવી શકાતા નથી તે મૂલ્યો રમતના મેદાનમાંથી મેળવી શકાય છેખેલદિલી .ત.દા ., ભાઈચારો વગેરે.

(૪) અંધકાર માંથી કિરણ અવશ્ય આવશે .

પ્રેમળ જ્યોતિ તારો દાખવી, મુજ જીવન પંથ ઉજાલા એટ્લે અંધકારમથી પ્રકાશનું કિરણ આપશે જ અને દોરી જવા એક હાથ લંબાવશે હું તમારા માટે .નિત્યા પ્રાથના કરૂં છું ગરીબી ધર્મને નામે થતી .ચાલબાજ, સામાજીક અત્યાચારો દૂર થશે.

(૫ (જીવનમાં સંગઠન શક્તિ વિકસાવો-

સંગઠનને કારણે કેટલાક મૂલ્યનો વિકાસ થાય છે સંગઠનમાં સાથે કાર્ય કરવાથી વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે સમુહ ભાવના કેળવાય છે, પ્રેમ અને લાગણીઓ વધે છે, એકબીજાને મદદ કરવાની ભાવના કેળવાય છે, સંબંધ વિકસે છે, કોઈની સમસ્યા દુઃખ અને દર્દ સાથે ઉભા રહેતા શીખે છે, તેથી સાચા અર્થમાં મૂલ્ય કેળવાય છે.

(૬ (પોતાના કાર્યને પ્રેમ કરો-

તમે જે કાર્યમાં જોડાયા છો,તે કાર્યને પ્રેમ કરો .કાર્ય કરવાથી આનંદ મળશે, તમારા ઉત્સાહમાં વધારો થશે,તમે કાર્યને પ્રેમ કરશો તે કાર્ય ક્ષતિ કે ખામી વગર ઓછા સમયમાં પૂરૂં થશે, તેથી સંસ્થાનો વિકાસ થશે અને સંસ્થાનો વિકાસ થવાથી વ્યક્તિનો પણ વિકાસ થશે .કાર્યશીલતાની જરૂર છે .

(૭ (મહાનવીરની જેમ કામ કરો -

કામ કરો, કામ કરો, કામ કરો, મોતની ઘડી સુધી કામ કરો, પૈસાની ચિંતા ન કરો, તે તો ઉપરથી વરસશે .ભૂખ્યા મોંમાં અન્નનો કોળિયો મુકતા અનેક આશીર્વાદ મળે છે.

(૮ ('કમર્ણ્યે વાધિકા રસ્તે 'નાં મંત્રને જીવન પથદર્શક બનાવો -

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે કેવળ કર્મમાં જ મનુષ્યનો અધિકાર છે, ફળમાં નહીં ખડકની જેમ ઊભા રહો, સત્યનો હંમેશાં જય થાય છે .અત્યારે ભારત વર્ષ જરૂર છે .એક નવ શક્તિનો સંચાર કરવાની, એક નવી ચેતનાની જણાવવાની છે .

(૯ (જીવનમાં શ્રદ્ધા રાખો કે તમારો જન્મ મહાન કાર્ય કરવા માટે જ થયો છે-

તેથી ચિંતા કરવાનો છોડી દો અને કોઈ સમસ્યા કે તકલીફથી ડરો નહીં અને ચોક્કસ સ્વીકારી લો કે તમારો જન્મ મહાન કાર્ય કરવા માટે જ થયો છે,તેથી શ્રદ્ધા સાથે આગળ વધો.

(૧૦)આત્મનિંદા નહીં કરો -

નિંદાથી દૂર રહો, તમે એક સારું જ કાર્ય કરશો, તમારી કોઈ નિંદા કરશે એવી બીકથીડરશો નહીં, જ્યાં સારું કાર્ય કરશો, ત્યાં નિંદા પણ થશે તથા તમે પણ અન્યની નિંદાથી દૂર રહો.

(૧૧ (ઉઠો જાગો અને ધ્યેય પ્રાપ્તિ સુધી મંડ્યા રહો -

વિવેકાનંદજીએ કહ્યું છે કે હે માનવ જાગ અને જ્યાં સુધી તમારો ધ્યેય પૂરો નહીં થાય ત્યાં તમારા કાર્યમાં મંડ્યા રહો, જ્યાં સુધી જીવો ત્યાં સુધી શીખવું, અનુભવ જ જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ શિક્ષક છે, જ્યારે તમારી સામે કોઈ સમસ્યા ન આવે તો ત્યારે સુનિશ્ચિત કરવું કે તમે ખોટા માર્ગે ચાલી રહ્યા છો.

(૧૨ (પોતાના પર વિશ્વાસ મૂકો –

જ્યાં સુધી તમે પોતાના ઉપર વિશ્વાસ નથી કરતા ત્યાં સુધી તમે ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ કરી શકશો નહીં - .સ્વામી વિવેકાનંદ

(૧૩ (નિર્ભય અને સદાભાવી સેવાર્થીઓની દેશને જરૂરિયાત -:

દેશને જરૂરિયાત છે નિર્ભય સેવાભાવી સેવાર્થીઓની, તેથી એવા જ સેવાર્થીઓ તૈયાર થશે કે જેમની પાસે મૂલ્યો હોય કોઈપણ સમસ્યાઓની સામે તેઓ ઝઝુમવા તૈયાર હોય .

(૧૪) માલિકની અદાથી કામ કરો, ગુલામની જેમ નહીં -

મૂલ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ માલિકની અદાથી કામ કરશે ગુલામની જેમ નહીં, કોઈપણ કાર્ય પોતાનું છે જેને ખંતથી કાર્ય કરો, પ્રમાણિકતા દાખવો, જેથી તમારામાં માલિકની અદા આવશે ત્યારે તમારામાં અન્ય મૂલ્યો પણ સંચિત થશે.

(૧૫) પહેલા માનવ બનો.

તમે ત્યારે જ .માનવી માનવ થઈ તો ઘણુ સારું એ કહેવત પ્રમાણે માણવ થવું જરૂરી છેમાનવ બની શકશો જ્યારે તમારામાં મૂલ્યો હશે .બની શકે છે મૂલ્યનિષ્ઠ માણસ એ માનવ .

(૧૬) જવાબદારીનો સ્વીકાર કરો .

દરેક વ્યક્તિએ પોતાની જવાબદારીનું મૂલ્ય પણ સ્વીકારવું જોઇએજો જવાબદારી હશે તો તે વ્યક્તિ પોતાનું . કાર્ય ખૂબજ પ્રમાણિકતાથી કરશેતેનામાં ગંભીરતા આવશ .ેઅને કાર્ય યોગ્ય સમયમાં પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ કરશે અને . કાર્યને પ્રેમ કરતો થશે પોતાના।

ઉપસંહાર -:

વ્યક્તિના જીવનમાં મૂલ્યો ખુબજ આવશયક છે સ્વામિ વિવેકાનંદજીએ પણ મૂલ્યો અંગે મહ્ત્વ આપી દરેક વ્યક્તિઓમાં પોતાના જીવનમા અને પોતાના કાર્યમાં મૂલ્યોનો સંચય કરવો જોઇએ.

સંધર્ભસૂચિ-

૧ . પ્રજાપિતા બ્રહ્માકુમારી ,(૧૯૭૬)નૈતિક શિક્ષા અને ચરિત્ર નિર્માણ ,પ્રજાપિતા બ્રહ્માકુમારી ઈશ્વરીય વિશ્વવિદ્યાલય : .(રાજસ્થાન) આબુ પર્વત

૨ . પ્રકાશમની રાદા .. (2001) મૂલ્યનિષ્ઠા સમાજ કા પુર્ણ નિર્માણ – રાજસ્થાન

.3 પટેલ એચ.એસ (1997) .મૂલ્ય શિક્ષણ.ગુર્જર પ્રકાશન અમદાવાદ .

.4 મેરા જીવન તથા ધ્યેય શ્રી રામકૃષ્ણ આશ્રમ મધ્ય પ્રદેશ.

Peer Reviewed Refereed Journal **ISSN : 2278 – 5639**
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} **Volume – XII** **Special Issue – IV** **October – 2023**

ભારતના નવનિર્માણ માટે ઓશો દ્વારા નિર્દિષ્ટ મૂલ્યો

ભાવિક બી. ટંડેલ
એમ.એડ્. સેમેસ્ટર ૧, શિક્ષણ વિભાગ
વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત

સારાંશ

ઓશોએ સૌથી વધુ ભાર ધ્યાન, સાક્ષીભાવ તથા હોશ ઉપર આપ્યો છે. તેઓ બહારથી કોઈ પણ મૂલ્ય કે આચરણ અનુસરવાના પક્ષમાં નહોતા. તેમણે હંમેશા પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી નિર્ણયો લેવા માટે સૂચન કર્યું છે. તેમના મતે જો કોઈ વ્યક્તિ હોશ સાધે તો તમામ મહત્વપૂર્ણ મૂલ્યો તેના જીવનમાં આપોઆપ ઉતરે જ છે. છતાં પણ ભારતના નવનિર્માણ માટે જરૂરી લાગતા તેમના પ્રવચનોમાં પ્રદર્શિત કેટલાંક મૂલ્યો સંશોધક પ્રસ્તુત સંશોધન લેખ અંતર્ગત રજૂ કરે છે. જેમાં સંદેહ અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમ, વિવેકપૂર્ણ વિદ્રોહ, નારી સમ્માન, અન્ય મૂલ્યો તથા 'ઝોર્બા ધી બુદ્ધ: એક નવો દ્રષ્ટિકોણ'નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો : ઓશો, ધ્યાન, સાક્ષીભાવ, હોશ, સંદેહ, વૈજ્ઞાનિક અભિગમ, વિવેકપૂર્ણ વિદ્રોહ, નારી સમ્માન,

પરિચય

ભારત એ સૌભાગ્યશાળી દેશ છે કે જ્યાં અનેક સંતો, ભક્તો તથા બુદ્ધપુરુષો થયાં. શ્રી કૃષ્ણ, બુદ્ધ, મહાવીર, કબીર, નાનક, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ તથા મીરાં તેના ઉદાહરણો છે. આ તમામ બુદ્ધપુરુષોની શ્રેણીમાં ઓશો ખુબ જ મહત્વની કડી છે. જેમના માટે કહેવાય છે કે જેઓ ન તો કદી જન્મ્યા અને ન તો કદી મૃત્યુ પામ્યા પરંતુ ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૩૧ થી ૧૯ જાન્યુઆરી, ૧૯૯૦ દરમિયાન આ પૃથ્વી નામના ગ્રહની મુલાકાતે આવ્યા.

'વિદ્રોહી ઋષિ : ઓજસ્વી ઓશો' પુસ્તકના સંપાદક શ્રી વસંત જોષીને લખાયેલા શુભેચ્છા પત્રમાં શ્રી મોરારીબાપુ અનુસાર ઓશો એક સાથે ઘણું બધું છે, ઋષિ-યોગર્ષિ-મહર્ષિ-દેવર્ષિ-રાજર્ષિ-બ્રહ્મર્ષિ અને પ્રેમર્ષિ. જાણે 20 મી સદીને પરમાત્માએ આપેલા સપ્તર્ષિ છે.

તેમણે સમસ્ત વિશ્વને જીવનનો એક નવો દ્રષ્ટિકોણ આપ્યો છે. તેમણે સમસ્ત જૂની વિચારધારાને પડકારી. તેથી જ તેઓ ભારતના 'વિદ્રોહી ઋષિ' કહેવાયા. સમગ્ર વિશ્વની વૈચારિક પ્રક્રિયામાં ઓશો થકી એક મહાન ક્રાંતિ ઘટિત થઈ ગઈ. તેમણે પોતાના સમસ્ત જીવનકાળ દરમિયાન દોઢ લાખથી પણ વધારે પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો તથા પોતાના અનુભવજન્ય વક્તવ્ય થકી દુનિયામાં અત્યાર સુધી થઈ ગયેલા તમામ જાણીતા બુદ્ધ પુરુષોને, સંતોને તથા ભક્તોને જાણે પુનર્જીવિત કર્યા. મનુષ્ય જીવનને સ્પર્શતા તમામ પ્રશ્નો ઉપર પોતાના પ્રવચન કાળ દરમિયાન તેમણે સટીક અને સચોટ ચર્ચાઓ કરી તથા માર્ગદર્શન આપ્યું.

૧૫ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ ના દિવસે આપણો દેશ આઝાદ થયો અને અત્યાર સુધી આ આઝાદીના ૭૬ વર્ષ પૂર્ણ થયાં. પરંતુ શું ગુલામીમાંથી મુક્ત થવા માત્રથી નવા ભારતનું નિર્માણ થઇ ચૂક્યું એવુ કહી શકાય? આ સ્વતંત્રતા તો માત્ર ભૌતિક હતી. હજુ માનસિક સ્વતંત્રતા તો પ્રાપ્ત કરવાની બાકી હતી. લાંબા સમયની ગુલામીએ જે સંસ્કારો ભારતના ચિત્ત પર છોડ્યા હતા એ તો વિલીન નહોતા થયાં. નવા ભારતના નિર્માણ માટે ભૌતિક નિર્માણની સાથે સાથે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની જાતનું પણ નવનિર્માણ કરવાનું હતું. જૂની ધારણાઓ અને માન્યતાઓ સામે વિદ્રોહ કરવાનો સમય હતો. કારણ કે જે દેશમાં વારંવાર મુક્તિની કે પરમ સ્વતંત્રતાની ઉદ્ઘોષણાઓ થઇ હોય, ક્યારેક કૃષ્ણ રૂપે તો ક્યારેક બુદ્ધ-મહાવીર રૂપે, ક્યારેક કબીર રૂપે તો ક્યારેક સંત રવિદાસ અને નાનક રૂપે, ક્યારેક શ્રી રંગ અવધૂત રૂપે તો ક્યારેક શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ રૂપે; અને જ્યાં એ પરમ સ્વતંત્રતાની અનુભૂતિ થકી મીરાં પગે ઘૂંઘરું બાંધી નાચી ઊઠી – તે દેશને આટલા વર્ષો સુધી ગુલામ રહેવું પડ્યું હતું. નિશ્ચિત જ

આપણે આ વ્યક્તિઓને સમજવામાં ક્યાંક ભૂલ કરી હોય એવું લાગે છે. કદાચ તેથી જ ઓશોએ કહેવું પડ્યું કે, " એટલું જ કહેવા ચાહું છું ભારતને કે પોતાના વાસ્તવિક ચહેરાને ઓળખ. તું ગૌતમ બુદ્ધનો દેશ છે. તું કૃષ્ણનો દેશ છે. તું પતંજલિનો દેશ છે. તેં એ તારલાઓને જન્મ આપ્યો છે જેનો કોઈ મુકાબલો દુનિયામાં નથી."

જેમને તેમના ધર્મ અંગે પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે,"ઉત્સવ મારો ધર્મ છે, પ્રેમ મારો સંદેશ છે અને મૌન મારું સત્ય છે." એવાં ઓશોએ આપેલા અનેક પ્રવચનોમાં પ્રદર્શિત થતાં ભારતના નવનિર્માણ માટે જરૂરી લગતા મૂલ્યો પ્રસ્તુત શોધપત્ર અંતર્ગત સંશોધક રજૂ કરે છે.

(૧) સંદેહ અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમ

આપણી દ્રષ્ટિએ સંદેહનું સ્થાન મૂલ્યમાં ન આવી શકે પરંતુ સંદેહ હંમેશા નકારાત્મક નથી. વાસ્તવમાં સંદેહ થકી જ કોઈ વ્યક્તિ સત્યને જાણી શકવાની સ્થિતિમાં આવી શકે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ દ્વારા કહેવાયેલી વાતોને જો સંદેહ કર્યા વિના એમ જ સ્વીકારી લેવામાં આવે તો તે ઘાતક બની શકે છે.

ઓશો સ્વયં કહે છે કે, "મારા વિચારોને માની લેવાની જરૂર નથી. જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાના વિચારો બીજા ઉપર લાદે-માનવા જબરદસ્તી કરે તો તેનો હું કટ્ટર વિરોધી છું. એ ઘણું ખરાબ છે. એ જૂનીપુરાણી રીતરસમ છે. નહિ, એવું ન થવું જોઈએ. તેથી હું કહું છું કે મારી વાતોને માની લેવાની કોઈ જરૂર નથી. મારી વાત સાંભળો તો તે મોટી કૃપા છે. એના ઉપર વિચાર કરશો તો ઘણી મોટી કૃપા થઈ એમ માનું છું. અને જો એના ઉપર વિચાર કરવા લાગશો તો મને લાગે છે કે એ સમાધાનો મળી જશે તમને પણ એ ઉકેલ જડી આવશે જેનાથી દેશ સમક્ષ ના પ્રશ્નો હલ થઈ શકે. હું વિચાર આપું પણ તમે તેના ઉપર વિચાર કરવા માંડો એટલી જ મારી અપેક્ષા છે."

આપણો દેશ સંદેહ કરતા શ્રદ્ધા પર વધુ ભાર મૂકે છે. અને શ્રદ્ધા કરી લેવાથી શોધ ઉત્પન્ન થતી નથી. શોધ સંદેહથી જ ઉદ્ભવે છે. જ્યારે આપણે સંદેહ કર્યા વિના કોઈ વાતને એમ જ સ્વીકારી લઈએ છીએ ત્યારે તે શ્રદ્ધામાં બળ હોતું નથી. સંદેશ ન કરવાની આપણી વૃત્તિના કારણે જ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી આપણા દેશમાં વિજ્ઞાન એટલું વિકસિત ન થઈ શક્યું. જ્યારે પશ્ચિમના દેશોમાં વિજ્ઞાનનો ખૂબ વિકાસ થયો. વ્યક્તિ જ્યારે બાહ્ય જગતમાં સત્યની શોધ કરે છે ત્યારે તે વિજ્ઞાન બને છે અને જ્યારે પોતાના આંતરિક જગતમાં સત્યની શોધ કરે છે ત્યારે તે અધ્યાત્મ બને છે. સત્યની આ બંને પ્રકારની શોધમાં સંદેહ એ આવશ્યક મૂલ્ય છે. તેથી જ ઓશો કહે છે કે, " સત્યની જીવંત ખોજ વિશ્વાસથી નથી થતી, પણ સંદેહ કરવાથી થાય છે."

(૨) વિવેકપૂર્ણ વિદ્રોહ

" સત્તાધારી કદીએ એમ ના ઈચ્છે કે મનુષ્ય વિચારશીલ બને; કારણ કે જ્યાં વિચાર છે ત્યાં વિદ્રોહના બીજ છે."
ઓશો શિક્ષકોને સંબોધીને કહે છે, " શિક્ષકની ફરજ શી? તેની ફરજ છે વિદ્રોહ કરતા શીખવવું. જે દિવસે વર્ગમાં ક્રાંતિ થશે તે જ દિવસે સર્વથા નવીન માન્યતા પ્રગટશે."

શિક્ષણ અંગે કહેતા પણ ઓશો કહે છે, "અભય બનાવે, નિર્લોભી બનાવે તે શિક્ષણ. સાહસ અને વિદ્રોહની શક્તિ આપે તે શિક્ષણ. અજ્ઞાનનો પડકાર ઝીલે, ઈર્ષા ના કરે, પ્રતિસ્પર્ધા ન કરે, પ્રેમથી મળે તે શિક્ષણ."

આ મૂલ્ય ઓશોના અનેક જીવન પ્રસંગોમાં જોઈ શકાય છે. રમેશ પટેલ દ્વારા લખાયેલ 'ઓશો મારી બારીએથી' પુસ્તકમાં વર્ણવ્યા અનુસાર કોઈના વિચારો સાથે સંમત ના હોય તો ઓશો મૌન રહી શકતા નહીં. વિભાગ અને તર્ક તેમને હંમેશા પ્રિય રહ્યા છે. તે જેને સત્ય ન માનતા તેનો વિરોધ કોઈપણ પરિણામ ભોગવવાની સાથે તેઓ કરી શકતા. એટલા સાહસિક હતા. ગામમાં અમાનુષી સજા કરતા કંતાર સાહેબનો વિરોધ ગામમાં કોઈ કરી શકતું નહીં પણ ઓશોએ કરેલો, ફરજિયાત ટોપી પહેરવાના નિયમનો ભંગ કરેલો અને ટોપી પહેરવાનો સ્કૂલમાં ભણવા સાથેના સંબંધને સાબિત કરવાનું આહ્વાન સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ સુદ્ધાને આપ્યું હતું, સજા રૂપે ૨ માસ સ્કૂલ-ક્લાસની બહાર ઉભા રહેવાની સજા ભોગવીને

પણ ટોપી પ્રથા બંધ કરાવેલી.

અંગ્રેજોની ગુલામી સામે થયેલા વિદ્રોહ થકી જ આપણો દેશ ગુલામીમાંથી આઝાદ થયો છે. સમસ્ત અનૈતિકતામાંથી મુક્તિ માટે વિદ્રોહ આવશ્યક મૂલ્ય છે.

(3) નારી સમ્માન

આપણા દેશના ભૂતકાળ ઉપર નજર કરીએ તો જણાશે કે આપણા દેશમાં નારીનું સન્માન નહોતું જળવાયું. સતી પ્રથા, બાળકીને દૂધ પીતી કરવાનો રિવાજ, દહેજ પ્રથા, વગેરે તેના સૂચક છે.

સ્ત્રીઓ સાથે ઘણો અન્યાય થયો છે. બુદ્ધ પણ સ્ત્રીઓને સંન્યાસ આપતાં ખચકાતાં હતા અને જૈન શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી અવતાર મોક્ષમાં અવરોધક ગણાય છે. ઓશો માટે જે રીતે નારી સ્વીકૃત છે તેવી કદાચ આજ સુધીના કોઈ બુદ્ધ પુરુષોએ તેને સ્વીકૃત નહિ ગણી હોય.

શ્રી રમેશ પટેલ લખે છે કે, " ઓશો સ્ત્રીને પુરુષ સમોવડી બનાવવાની તરફેણમાં નથી. આ તર્કનો છેદ ઉડાડતા તેઓ કહે છે કે પુરુષ સમોવડી બનવાની નારીની હોડમાં પણ પુરુષ પ્રધાનતાની જ સ્વીકૃતિ છે. સ્ત્રી સ્ત્રી તરીકે જ અદ્વિતીય છે. સ્ત્રીએ સ્ત્રી જ બનવાનું છે."

સ્ત્રી અને પુરુષ એ સમગ્ર અસ્તિત્વના બે અવિભાજ્ય અંગ છે. બંને થકી જ અસ્તિત્વ પૂર્ણ થાય છે. બંને એકસમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. તેથી જ ભારતે પરમાત્માને અર્ધનારીશ્વર તરીકે કલ્પ્યો છે. કુદરતે સ્ત્રીને સર્જનની શક્તિ આપી છે. કોઈ પણ વ્યક્તિએ આ દુનિયામાં આવવું હોય તો સ્ત્રી જ એક માત્ર માર્ગ છે પછી તે કૃષ્ણ હોય, મહાવીર હોય, બુદ્ધ હોય, કે પછી અન્ય કોઈ વ્યક્તિ હોય.

ઓશો એ પોતાના કમ્યુનમાં તમામ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય માટે સ્ત્રીઓની જ પસંદગી કરી છે. આ અંગે જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવતું ત્યારે તેઓ કહેતા કે અત્યાર સુધીના માનવજાતના ઇતિહાસમાં સ્ત્રીઓનું ખૂબ અપમાન થયું છે, તેની ભરપાઈ થવી જોઈએ, તેથી મારા મનમાં સ્ત્રીઓ માટે પુરુષો કરતાં પણ વધુ માન છે.

(૪) અન્ય મૂલ્યો

આ ત્રણ મૂલ્યો ઉપરાંત ઓશોના પ્રવચનોમાં નિર્દેશિત મૂલ્યોમાં પ્રેમ, કરુણા, મૈત્રી, મુદિતા, પ્રામાણિકતા, બિનસાંપ્રદાયિકતા, નિખાલસતા, સહજતા વગેરેનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ઓશો પ્રેમ અને ધ્યાનને સૌથી વધુ મહત્વ આપે છે. તેઓ પોતાના પ્રવચનોમાં અનેક વાર કહે છે કે સત્ય પ્રાપ્તિ અથવા પરમાત્માની પ્રાપ્તિના માત્ર બે જ રસ્તાઓ છે: પ્રેમ અને ધ્યાન.

પ્રેમ વિશે વાત કરતા ઓશો કહે છે,-

"પ્રેમના અનુભવમાં જ પ્રભુ છે"

જયારે નિખાલસતા અને સહજતાનું મૂલ્ય ઓશોના નીચેના કથન પરથી સમજી શકાય છે,-

" મારી નજરમાં દંભ કે અંધકાર કરતા વધુ અનૈતિક સ્થિતિ બીજી કોઈ નથી."

(૫) ઝોર્બા ધ બુદ્ધ – એક નવો દ્રષ્ટિકોણ

અત્યાર સુધીના ભારતના તથા માનવજાતના ઇતિહાસમાં ઓશો એક સીમાચિહ્ન સમાન છે. ઓશોના મત પ્રમાણે એમનો ઉદ્દેશ્ય એવી પરિસ્થિતિ નિષ્પન્ન કરવાનો છે જેમાં એક નવા-અભિનવ-મનુષ્યનો જન્મ થઈ શકે, જેને તેમણે 'ઝોર્બા ધી બુદ્ધ' કહ્યો છે. ઓશો કહે છે કે, "મહાવીરે, બુદ્ધે, મનુએ, કૃષ્ણે અને ક્રાઇસ્ટે આપણને મનુષ્યની જે રૂપરેખા આપી હતી તે આઉટ-ઑફ-ડેટ થઇ ગઈ છે. સમયની બહાર થઇ ગઈ છે. જો આપણે એ જ રૂપરેખાને અનુસરવાનું ચાલુ રાખીશું તો જિંદગી કઢંગી બની જશે." ઓશો અનુસાર હવે માત્ર બુદ્ધ થવાથી કામ ચાલે એમ નથી. હવે જગતને એવાં મનુષ્યની આવશ્યકતા છે જે સંસાર માં રહીને પણ સંસારથી અલિપ્ત રહી શકે. જે એવો સંસારી હોય જે સંન્યાસી પણ હોય અને

એવો સંન્યાસી હોય જે સંસારી પણ હોય. આમ તેમણે સંન્યાસને નવા આયામો આપ્યા છે. તેમણે પૂર્વની અધ્યાત્મિકતા અને પશ્ચિમના વિજ્ઞાનના સમન્વયની વાત કરી છે જે હવે પછીના પૂર્ણ મનુષ્યના નિર્માણ માટેની એકમાત્ર શક્યતા છે. કારણકે ભારતમાં જયારે કોઈ વ્યક્તિ સત્યની શોધ કે પરમાત્માની શોધ માટે નીકળે છે ત્યારે જૂની માન્યતા અનુસાર તેણે સંસાર છોડીને જવું પડે છે. પરંતુ એવું થવાથી એ વ્યક્તિ સાથે સંબંધિત તમામ વ્યક્તિઓની શું દશા થતી હશે? અને જે વ્યક્તિ પરમાત્માની શોધમાં સંસારથી વિમુખ થઇ જાય છે એ વ્યક્તિની પ્રતિભાનો લાભ પણ સંસારને મળી શકતો નથી. આથી ઓશોએ નવસંન્યાસ નામથી સંન્યાસની નવી પ્રથા શરુ કરી જેમાં મનુષ્ય જ્યાં છે ત્યાં જ રહીને સત્યની અનુભૂતિ માટેના પ્રયાસો કરી શકે.

ઉપસંહાર

ઓશો જેવા પ્રબુદ્ધ વ્યક્તિ જ્યારે આ સંસારમાં વિચરણ કરે છે અને કંઈક કહે છે ત્યારે તે સમયના તથા ભવિષ્યમાં થનારા તમામ મનુષ્યો માટે તે જીવનદર્શન બને છે. તેથી માનવ જીવનમાં ઉપયોગી એવા તમામ મહત્વના મૂલ્યો તેમની વાણીમાં પ્રદર્શિત થયા છે. વ્યક્તિના જીવનમાં જયારે આ મૂલ્યો આવશે ત્યારે તેની પોતાની ઉન્નતિ થશે. પરિણામે સમગ્ર દેશની અને દુનિયાની ઉન્નતિ થશે.

સંદર્ભ સૂચિ

પટેલ. આર.(૨૦૦૯). *ઓશો મારી બારીએથી.* ઉપનિષદ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ.

સત્ય વીતરાગ, ક્રિષ્ણ ચૈતન્ય અને અમાનો મનીષ. (૨૦૧૪). *ભારતના સળગતા પ્રશ્નો.* પ્રવિણ પ્રકાશન પ્રા.લિ.

જોષી. વી. (૨૦૧૫). *વિદ્રોહી ઋષિ: ઓજસ્વી ઓશો.*

મોતી માન સરોવરના: ઓશો, (૨૦૧૨). રોયલ બુક કંપની.

A MODERN SCRIPTURE SHARING ANCIENT VALUES : SATSANG DIKSHA BY HH MAHANT SWAMI MAHARAJ

Ishan Modi
Assistant Professor,
Indian Institute of Teacher Education
Research Scholar,
The Maharaja Sayajirao University of Baroda, Ahmedabad

Indra Patel
Research Scholar,
The Maharaja Sayajirao University of Baroda,
Ahmedabad

Akshay Modi
Research Scholar,
The Maharaja Sayajirao University of Baroda,
Ahmedabad

Abstract

Human values are fundamental beliefs and principles that guide human behavior and interactions. They serve as a moral compass, influencing how individuals and societies make decisions and interact with one another. While specific values can vary across cultures and individuals, some universal human values include. Values form the foundation of ethical and moral behavior, and they play a crucial role in shaping individuals, communities, and societies. Cultivating and promoting these values can lead to more harmonious, just, and compassionate societies. Bhartiya (Indian) saints have imparted a profound set of abstract human values that transcend cultural boundaries and endure through time. Bhartiya saints have taught the importance of finding inner peace and spiritual harmony as a path to true fulfillment. The human values, as taught by Bhartiya saints, provide a timeless and spiritual framework for individuals seeking personal growth, inner peace, and a deeper connection with the universe. In my research paper I will include how a Modern Scripture SatsangDiksha by HH Mahant Swami Maharaj Sharing Ancient Values in our lives.

Introduction

Basic human values refer to those values which are at the core of being human. The values which are considered basic inherent values in humans include truth, honesty, loyalty, love, peace, etc. because they bring out the fundamental goodness of human beings and society at large.

We saw these values in the emerging Swaminarayan sect. In the Swaminarayan sect, Sahajanand Swami gave values during his entire life. He himself wrote ‘Sikshapatri’ for everyone who wants to follow these values. Sikshapatri gave us 212 verses guidance to follow good life.

Sardar Patel Ex-home Minister if India, Said about Swaminarayan sect and Shikshapatri; ‘The fragrance of high morality was spread all over Gujarat by the effect of the pious and virtuous conduct of Sahajanand Swami and his saints. The Sect has a played a great deal in changing over the thousands of ordinary, illiterate, brutal hearts into highly moral led and cultures ones’

He declared this in a huge public meeting, ‘If public takes to and acts according to the Shikshapatri written by shree Swaminarayan, the police station and legal courts will have to be shut down.’

In the same legacy recent spiritual leader and Head of BAPS Swaminarayan Sanstha, His Holiness Mahant Swami Maharaj wrote a small Granth called Satsang-Diksha. Satsang-Diksha is a revered and profound spiritual text. It expounds upon the teachings of Lord Swaminarayan and serves as a guide to liberation. Satsang-Diksha is a self-contained chapter of the "Akṣhara-PuruṣhottamaSaṃhitā", a comprehensive treatise on ethics, metaphysics, and religion. The text has been rendered into Sanskrit verses by MahāmahopādhyāyaBhadreshdas Swami.

This contemporary scripture provides insightful solutions to everyday problems. Satsang-Diksha contains the essence of Vedic philosophical principles, Values and the bhakti tradition in 315 concise verses. Due to its universal appeal, it has been celebrated as a guide to social harmony. Its teachings in moral behavior, social dealings, and spiritual knowledge are followed by countless spiritual seekers today.

There are several values given in the SatsangDikshaand research saw these values were in HH Pramukh Swami Maharajguru of HH Mahant Swami Maharajbut we will see few of them

Compassion, Forgiveness and Equality

You're driving down the highway with your friend. A few minutes later, the car suddenly breaks down. You pull over on the shoulder and your friend gives you an outrageous solution – repaint the car. Sounds silly, doesn't it? It is. Because it's the engine that gives life to the car. No matter how attractive the exterior is, the car is meaningless without an engine.

Similarly, an ideal sadhu cannot be determined by external appearance. Ravan came disguised in the orange robes of a sage to kidnap Sitaji. But he was not a sadhu because he lacked the virtues and internal qualities that define an ideal saint.

In the ShrimadBhagvat, Mother Earth describes the 39 virtues of God to Dharma. A sadhu who possesses these 39 virtues is considered an ideal saint and is revered like God. Pramukh Swami Maharaj, the fifth spiritual successor of Lord Swaminarayan, embodied all 39 virtues in his life.

Compassion

Kyāreymanushya, pashu, pakshi, tathāmākadādik koi pan jiva-jantuonihinsānakarvi. Ahinsāparam dharma chhe, hinsāadharmachheem Shruti-Smruti-ādishāstromās pashtakahevāmāāvyuchhe.
(33–34)

Manushyāṇāmpashūnāmvāmatkuṇādesh-cha pakshiṇām;
Keshānchij-jīva-jantūnāmhinsākāryānakarhichit. 33
Ahinsāparamodharmohinsātvadharma-rūpiṇī;
Shruti-smrutyādi-shāstreshusfuṭamevamprakīrtitam. 34

One should never kill humans, animals, bird and bugs or other insects and creatures. TheShrutis, Smrutis and other sacred textsclearly describe non-violence as the highest dharma and violence as adharma. (33–34)

Daya, or compassion, is listed as one of the primary virtues of a true sadhu in the 11th chapter of the ShrimadBhagvat. AksharbrahmaGunatitanand Swami has stated, "God is the root of compassion. It is from him that all compassion is born." It is that very God who lives through the Satpurush. So just like the rain falls for all, his compassion had no boundaries.

In 1990, Pramukh Swami Maharajwas in London. One night, at 2:00 a.m., the attendant sadhu woke up to witness something very surprising. He was sitting in bed, chanting something under his breath. The attendant sadhu observed him for some time. Finally, he gently touched Pramukh Swami Maharajand asked him what he was doing. Pramukh Swami Maharajexplained that he was praying for the drought to end in Gujarat. On further enquiry by the attendant, Pramukh Swami Maharajrevealed that he had been praying for several nights consecutively.

Have we ever prayed for someone by forsaking our sleep? Have we ever prayed for even ourselves in the middle of the night? His heart was always connected to people throughout the world. But his compassion was not limited only to humans. God and the Satpurush are compassionate on all forms of life.

In 1987, a severe famine gripped Gujarat. Pramukh Swami Maharajwas visiting a government-operated cattle camp in Ratanpura, a small town near Rajkot. There were about 5,000 calves trying to survive the drought. He noticed that several of the calves started following him. One of the volunteers explained that no rain meant no water to drink and no fresh grass to eat. The calves had been starving for the past three days!

Pramukh Swami Maharaj;sheart was shaken. His eyes welled up with tears. With a strong impression left on his mind, he arrived in Gondal. He immediately summoned SadhuJnanprasaddas and said, “The way those calves in Ratanpura were trailing behind me was unbearable. So, arrange to send some trucks full of fodder there right away.”

In the days following, Pramukh Swami Maharaj, even during his routine activities, would become lost in deep thought: “I can’t think of anything else right now. I really feel for the people and their livestock who are suffering because of the drought. In everything that I do, I think of the rain.”

His compassion gave birth to a project that would change the lives of hundreds of farmers and thousands of cattle in Gujarat. Pramukh Swami Maharajstopped all the farmers from selling their livestock. He organized cattle camps in several locations. These facilities provided complete care for the animals until their owners were prepared to take them back.

“In the joy of others, lies our own,” is born from Pramukh Swami Maharaj’scompassion. On 30 April 2004 in London, He read a long letter and sighed, “There is not one happy letter. Only letters describing pain and misery… Hearing about them causes [me] much pain.” Pramukh Swami Maharaj’shappiness or sadness was directly correlated with the well-being of others.

Forgiveness

A saint who is compassionate is also naturally forgiving. Kshantihi means forgiveness. The Satpurush only knows how to bless and do good, but not how to curse. Just like a rose emits fragrance to those who crush it, a Satpurush always forgives those who insult, offend, harm or criticize him. He never seeks revenge or punishment.

Pramukh Swami Maharajwas once visiting Karjisan in 1994. Natubhai Patel, a devotee from America and a native resident of Dangarva village, came to him, quite upset. “Swami, I want to invite you to my town, but there is a group of people who won’t let me invite you,” an agitated

Natubhai said. "They are jealous of your fame and are opposing your visit to my town. I have helped to build their mandir. I have financed most of their projects. But now I am not going to give them a single penny."

"Do not think like that," Pramukh Swami Maharajsaid with a smile. "You have done all that service to please God and not for others. So, whether or not they invite us, do not worry about it." Natubhai had nothing further to say. He was simply touched by his forgiving response.

On another occasion, a prominent writer continued to publish false and unfounded criticism about Pramukh Swami Maharajin a daily newspaper for several months. Some of the sadhus and devotees were fed up. They had decided to give a strong response to these negative articles.

"There is no need for that," Pramukh Swami Maharajcalmly said. "Did ShastrijiMaharaj and YogijiMaharaj ever respond to such things? I want you to promise me that you will never respond to such articles." The sadhus tried to convince him, but he paid no heed to them. Sometime later, Pramukh Swami Maharajmet the writer at a public event. He requested the antagonistic writer to sit on the stage next to him on a sofa. Everyone was astonished to see this unimaginable sight.

A few sadhus and devotees experienced something similar on 18 June 1988 in Toronto, Canada, at Chandrakantbhai's house in Markham. During breakfast, the sadhus mentioned that a letter had arrived from Bhadra. It read: "We have been distributing sukhdi (a sweet delicacy made from wheat, gur and ghee) to the families ravaged by the drought. Many people are sarcastically saying that we are probably distributing only a small portion of what we have received."

"People will always speak," he said. "We must perform our duty with God in mind. If you listen to such things, you will not be able to do any work. Many of those people are speaking out of ignorance. God and his holy Sadhu do not look at others' faults. If God looked at our faults, we would never be liberated. ShrijiMaharaj always looked at the good in all. We should do the same."

The climax of his forgiving nature was reflected by his prayers for the perpetrators who had attacked Swaminarayan Akshardham in Gandhinagar on 24 September 2002. Moreover, Pramukh Swami Maharajappealed for peace (now famously known as 'The Akshardham Response') to stop the cycle of violence. His forgiveness restored calm.

He practiced forgiveness and instilled it in others with wisdom and understanding. His ability to overlook the mistakes of others, to view the good in all, and to see God in everyone allowed him to view everyone equally.

Equality

Purushotathāstriosarvesatsangnāadhikārichhe,
sarvesukhnāadhikārichheanesarvebrahmavidyānāadhikārichhe. (12)
Satsangā'dhikrutahsarvesarvesukhā'dhi-kāriṇaha;
Sarve'rhābrahmavidyāyāmnāryash-chaivanarās-tathā.(12)

All males and females are entitled to satsang, all are entitled to happiness and all are entitled to brahmavidyā. (12)

Satsangmā ling-bhedthinyun-ādhikpanunajasamajvu. Badhā pot-potānimaryādāmārahi bhakti vade

muktinepāmi shake chhe. (13)
Naivanyūnādhikatvamsyātsatsangelinga-bhedataha;
Sva-sva-maryādayāsarvebhaktyāmuktimsamāpnuyuhu.(13)
In Satsang, superiority or inferiority should never be understood to be based on gender. All can attain moksha through devotion while observing the dharma prescribed for them. (13)
Sarvavarnanāsarvastriotathāsarvapurushosadāysatsang,
brahmavidyāanemokshanāadhikārichhe.Varnanāādhārekyāreynyunādhikbhāvnakarvo.
Sarvajanoepotānāvarnanumāntyajineparasparsevākarvi.Jātiekarine koi mahānnathiane koi nyun pan nathi. Tethināt-jātnelainekleshnakarvo ne sukhesatsangkarvo. (14–16)
Sarva-varṇa-gatāhsarvānāryahsarvenarās-tathā;
Satsangebrahmavidyāyāmmokshesadā’dhikāriṇaha. 14
Na nyūnā’dhikatākāryāvarṇā’dhāreṇakarhichit;
Tyaktvāsva-varṇa-mānam cha sevākāryāmithahsamaihi. 15
Jātyānaivamahānko’pinaivanyūnas-tathāyataha;
Jātyākleshonakartavyahsukhamsatsangamācharet. 16

All men and women of all castes are forever entitled to satsang, brahmavidyāand moksha. Do not attribute notions of superiority and inferiority based on varna. All persons should shun their ego based ontheir caste and serve one another. No one is superior and no one is inferior by birth. Therefore, one should not quarrel based on caste or class and should joyfullypractice satsang. (14–16)

Samyam is equality, fairness and impartiality. One who sees God equally in the rich and poor, in success and failure, in joy and misery, in the priceless and worthless is described in the Shrimad Bhagavad Gita as a GunatitBrahmaswarup Sadhu. Pramukh Swami Maharajwas such a Gunatit Sadhu.

During Pramukh Swami Maharaj;sgrand birthday celebration in Mehsana, tens of thousands of people had assembled to honourhim. After the celebration, Pramukh Swami Maharajwent to MahendrabhaiSukhadiya’s home. A poor devotee from Mahiyel was waiting outside the house to meet Pramukh Swami Maharajas he arrived. Pramukh Swami Maharajgreeted him and began a conversation. Doctor Swami, watching from a distance, was stunned to see this sight. Someone who had just been praised and honored by thousands of people was now meeting a poor villager with the same enthusiasm.

Pramukh Swami Maharaj was felicitated at many prominent public events, such as the Millennium World Peace Summit at the United Nations. Similarly, he also inaugurated and spoke at events in many tribal villages and areas, “God belongs to all,” Pramukh Swami Maharajreassured them. “He does not belong just to the wealthy, educated or powerful. God belongs to those who worship him.”

Dalubhai lived in Dedvasan, a small tribal village in southern Gujarat. He was excited because Pramukh Swami Maharajwas going to visit his hut. He arrived, but there was no place for him to sit. Dalubhai’s house and cowshed were practically one. Therefore, Dalubhai cleaned a

portion of the stony area in the shed for him. Pramukh Swami Maharajsat down and helped Dalubhai perform Thakorji's puja.

He then stood up. When he learned that Dalubhai had given up all his addictions, Pramukh Swami Maharajembraced him. The other tribal villagers standing nearby had also given up their addictions. He was overjoyed and hugged them all. "They may be poor, but even their darshan brings peace," He said. "They are pure. These huts are like places of pilgrimage."

In 1974, Pramukh Swami Maharajvisited London and was majestically honored by thousands at the Alexandra Palace. Later, after returning to India, he was visiting the village of Rohishala in the Saurashtra region. He was staying in a mud house. Subhash, a youth from London, commented, "This is a far cry from Alexandra Palace!"

"Subhash, a hundred Alexandra Palaces do not add up to this little mud house," Pramukh Swami Maharajresponded. "Look at the affection of these poor devotees." Pramukh Swami Maharaj'saffection for all, regardless of who they were, was amazing.

The key to Pramukh Swami Maharaj'scompassion, forgiveness, and sense of equality is born from his knowledge and realization of Atma and Paramatma. He never judged anyone based on their race, economic status, culture, religion, ethnicity, or other external features. He saw beyond the body. He understood everyone to be pure atmas or souls. He saw God living in every atma. This is the ultimate characteristic of a true, ideal saint. Today, Mahant Swami Maharaj continues this legacy of genuine, ideal saintliness.

Bibliography

- Maharaj, Mahant Swami, 2020, August, SatsangDiksha, Swaminarayan Aksharpith, Shahibuag, Ahmedabad.
- Swami, Sahajanand, 1997, 25th Edition, Shikshapattri, Swaminarayan Aksharpith, Shahibuag, Ahmedabad.
- Sadhu, Adarshjivandas, 2019, 1st Edition, BrahmaswarupPramukh Swami Maharaj part 1 to 7, Swaminarayan Aksharpith, Shahibuag, Ahmedabad.
- Vachnamrut, 1990, VadtalGadisasthan, Vadtal

પંચતંત્રના મતે માનવ મૂલ્યો.

Dr. Pabhat M. Kasra
Principal
Sardar Patel College of Education, Bakrol, Anand

શોધપત્ર સારાંશ

દરેક સમાજનું મૂલ્ય-લક્ષી માળખું હોય છે, જે આ સંસ્કૃતિની ઓળખને પ્રતિબિંબિત કરે છે.સામાજિકરણની પ્રક્રિયાથી વ્યક્તિ મૂલ્યો શીખે છે,તે સમાજ દ્વારા તેને" પ્રસારિત "કરવામાં આવે છે, મૂલ્યલક્ષી પ્રણાલી, પરિપક્વ વ્યક્તિત્વની મનોવૈજ્ઞાનિક લાક્ષણિકતા હોવાને કારણે સામાજિક વાસ્તવિકતા પ્રત્યે વ્યક્તિના અર્થપૂર્ણ વલણને વ્યક્ત કરે છે.પ્રસ્તુત સંશોધનપત્રમાં પંચતંત્રમાં માનવતા લક્ષી મોલ્યોનું બોધાત્મક વાર્તાઓ દ્વારા પંડિત વિષ્ણુશર્માએ વર્ણન કર્યું છે.તત્કાલીન સમયના રાજકુમારોને નીતિ કથાઓ દ્વારા જીવન શિક્ષણ,મૂલ્ય શિક્ષણ આપ્યુ છે.આપણી સંસ્કૃતિમાં માનવમૂલ્ય નું પ્રતિબિંબ શાસ્ત્રોમાં જોવા મળે છે.જેનું વિગતે વર્ણન પ્રસ્તુત શોધપત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે.પંચતંત્રનાં પાંચેય તંત્રમાંથી માનવજીવન મૂલ્ય સંદર્ભિત પાંચ પાંચ શ્લોક લઈને કુલ પચ્ચીસ જેટલા શ્લોક લેવામાં આવ્યા છે.જેમાંથી મૂલ્ય નિષ્કર્ષ તારવવાનો પ્રયાસ કરેલ છે.પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ગુણાત્મક વિષયવસ્તુ વિશ્લેષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે,તેનું વ્યાપ વિશ્વ:પંચતંત્ર ગ્રંથ છે.તેમાંથી ૨૫ શ્લોકની નમૂના તરીકે પસંગી રેન્ડમલી પદ્ધતિથી કરવામાં આવી છે.દરેક શ્લોકને ભાષાંતર,મૂલ્ય નિર્દેશ વિધાન, મુખ્ય મૂલ્ય,પેટા મુલ્ય,એ રીતે વર્ગીકૃત કરીને નિષ્કર્ષ/તારણ તારવવામાં આવ્યા છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :પંચતંત્ર ,માનવ મૂલ્યો

પ્રસ્તાવના : પંચતંત્ર એ બોધ આપતો ગ્રંથ વ્હે.તેમાં ઉપદેશ રહસ્ય છુપાયેલું છે. શાસ્ત્ર વિમુખ અને વિવેક હીન જનોને બોધ માટે આ પંચતંત્ર નામનું નીતિ શાસ્ત્ર પ્રવર્ત્યું છે.તેમાં વ્યવહારવાદનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે .મૂર્ખ મનુષ્યોમાં સ્વાભાવિક જણાતી નિંદા, પ્રમદા, ભય,શોક,વિશાદ,આડી સામાજિક વૃત્તિઓને કેમ દૂર કરવી અને તેને સ્વ જાગૃતિ તરફ લી જાય છે. {

પંચતંત્રનો પ્રથમ ઉપદેશ– પુરુષાર્થ કરવો.

પંચતંત્રનો બીજો ઉપદેશ - પ્રેમ

પંચતંત્રનો ત્રીજો ઉપદેશ - સતત જાગૃતિ.

પંચતંત્રનો ચોથો ઉપદેશ -લોભ વગર નું ધન ધન પેદા કરો અને સુખ ભોગવો.

આ શોધ પત્રની પદ્ધતિ ગુણાત્મક વિષયવસ્તુ વિશ્લેષણ છે. તેનું વ્યાપ વિશ્વ :પંચતંત્ર ગ્રંથ છે .તેમાંથી સોળ)૧૬ (શ્લોકની નમૂના તરીકે પસંગી રેન્ડમલી પદ્ધતિથી કરવામાં આવી છે .દરેક શ્લોકને ભાષાંતર,મુલ્ય નિર્દેશવિધાન , મુખ્યમૂલ્ય,પેટા મુલ્ય એ રીતે વર્ગીકૃત કરીને નિષ્કર્ષ/તારણ તારવવામાં આવ્યા છે.

૧.नहि तत् विद्यते किञ्चिध्यात्दर्थेन न सिध्यन्ति ।
यतनेन्मस्तमस्तमादमाकमासाध्येत ॥१-२॥

ભાષાંતર :સંસારમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી જે ધન વડે સિદ્ધ થતી ન હોય ,માટે બુદ્ધિમાન વ્યક્તિએ ધનનું બુદ્ધિથી ઉપાર્જન કરવું.॥૧-૨॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય : ધન વડે સિદ્ધ બધું સિદ્ધ થાય છે.

મુખ્ય મુલ્ય :આર્થિક ,પેટામુલ્ય:ધનની સિદ્ધિ

२. न सवल्पस्य कृते भूरि नाश्येन्मतिमात्र्:।
एथदेवत्रापान्दित्यं यत्स्वल्पाद्भुरिरक्ष्णं ॥ १-१९

ભાષાંતર :બુદ્ધિમાન પુરુષે અલ્પ વસ્તુ માટે ઘણી બધી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો નહી,નાશ કરવો નહી,કરવો નહી ,થોડી વસ્તુમાં ઘણાનું રક્ષણ કરવું,તેમાં પાંડિત્ય છે .॥૧-૧૯॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય : થોડી થોડી વસ્તુમાં સંતોષ માનવો.

મુખ્ય મુલ્ય :બૌદ્ધિક

३. अरक्षितं तिष्ठति दैवरहितं दैवहतं विनश्यति

जिवत्य्नाथअपि वने विसर्जित -कृत प्रय्त्नोअपि गृहे विनश्यति ॥१-२० ॥

ભાષાંતર :કોઇથી રક્ષાયેલું હોવા છતાં દેવથી રક્ષાયેલું પ્રાણી જીવે છે.

સારી રીતે રક્ષાયેલું હોવા છતાં,દેવથી હનાયેલું નાશ પામે છે .વનમાં છોડી દેવાયેલ અનાથ પણ જીવે છે,જીવે છે.અને ઘરમાં સારી રીતે સાચવવા છતાં નાશ પામે છે.

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય : થોડીનસીબમાં હોય તે ક્યાય જતું નાથ .

મુખ્ય મુલ્ય :પ્રારબ્ધ

४. अपृष्टोअत्राप्रधानौ यो ब्रूते राज्ञः पुरः कृधीहि

न केवलं समानं लभते च विदम्बना ii१-३३ ii

ભાષાંતર: અપ્રધાન સ્થાન પર રહેલ મૂર્ખ મનુષ્ય રાજાની આગળ વગર પૂછ્યે બોલે છે .તે કેવળ તિરસ્કાર પામે છે॥.૧-૩૩॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય : પૂછ્યા વગર બોલવું નહી.

મુખ્ય મુલ્ય :રાજકીય અને આજ્ઞા પાલન .

५. वचस्तत्र प्रोक्त्व्यं यत्रोक्तं लभते फ़लम् i

स्थायिभवति यातयन्तं रागः शुकल्पदे यथा ii१-३४ii

ભાષાંતર :વચન ત્યાં પ્રયોજવું કે તે ફળે,અને સ્થાયી બને ,જેમ સફેદ કપડા પર લાલ રંગ વધુ ઉપસે છે॥.૧-૩૪॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય : માણસે સમય અને સ્થળ પ્રમાણે વાલીનો ઉપયોગ કરવો .જ્યાં સંભાળનારા હોય ત્યાં બોલવું.

મુખ્ય મુલ્ય :વાણી વ્યવહારની ઉપયોગીતા .

६. संपतौ च विपतौ च महातमेकरुपता ।

उदये सविता रक्तो र्क्तष्यस्तमये तथा ii २-७ ii

ભાષાંતર:સમ્પતિસંપતિ અને વિપત્તિના સમયે મહાન પુરુષ સમભાવ રાખે છે.જેમ સૂર્ય ઉદય અને અસ્ત બંને સમયે રક્ત વર્ણ હોય છે॥ .૨-૭॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :માણસે સુખ અને દુખ બંનેમાં સમભાવી રહેવું,હર્ષ અને શોકને સમાન ગણવા.

મુખ્ય મુલ્ય :સંયમ

७ .न हि भवति यन्न भाव्यं भवति-च भाव्यं विनापि यत्नेन।

करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ii २-१०ii

ભાષાંતર :જે નથી થવાનું તે ક્યારેય નહિ થાય,જે થાવાનું હશે તે વગર પ્રયત્ને પણ થઈને જ રહેશે ,જે વસ્તુ ભાગ્યમાં નહોય તે હાથમાં આવીને પણ નાશ પામે છે॥.૨-૭॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :ભાગ્ય પ્રયત્નથી પણ બદલી શકાતું નથી.

મુખ્ય મુલ્ય :શાશ્વત ,નસીબ

८. यः सम्मानं सदा धत्ते भृत्यानां उपतियोअधिकम् ।

वित्ताभावेअपि तं द्रष्ट्वा ते त्यज्यन्ति कर्हिचित् ii२-३३ ii

ભાષાંતર :જે રાજા હંમેશા નોકરોનું વધુ સન્માન કરે છે .તેના નોકરો ધન ન હોવા છતાય રાજાની રક્ષા કરે છે॥ .૨-૩૩॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :વફાદાર વ્યક્તિઓ ધનથી પણ સન્માનને વધારે મહત્વ આપે છે .

મુખ્ય મુલ્ય :રાજકીય

९. मृदघट इव सुख भोहो दु:संधानश्च दुर्जनो भवति ।
सृजन्स्तुकनक्दारः इवदुभेदःसुकर संधिश्च ii२.३७ ii

ભાષાંતર :દુષ્ટ માણસો માટીના ઘડાની જેમ આસાની થી તૂટી જાય છે.અને કઠીનતાથી જોડાય છે.જ્યારે સજ્જનો સોનાના ઘડાની જેમ કઠીનતાથી તૂટે છે.અને આસાનીથી જોડાય છે।।.૨-૩૩।।

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :દુષ્ટ માણસોનરમ હોતા નથી.

મુખ્ય મુલ્ય :નમ્રતા

१०.पश्या दानस्य महात्म्यं साहा प्रथ्य्यक्त्रकम् i
यत्प्रभावातदपि हेषां मित्रतां याति ततक्षणात ii २.५३ ii

ભાષાંતર :તરતજ વિશ્વાસ આપનાર દાનનો મહિમા જુઓ,જેના પ્રભાવથી શત્રુ પણ મિત્ર થી જાય છે।। ,૨-૫૩।।

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :દાનથી માણસ પ્રસન્ન થાય છે.

મુખ્ય મુલ્ય :દાનનો મહિમા ,આર્થિક

११. अवृष्टेनापि वक्तव्यं सचिवेनात्र किन्चन् i
पुतेन पुत्वरितं वाच्यं पथ्य्स्च प्रियम्प्रियं ii ३-४ ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ મંત્રીએ હિતકારી હોય ત્યારે વગર પૂછ્યે કર્મચારીઓને વાત કહી દેવી જોઈએ જેથી સમયનો બગાડ ન થાય . ।।૨-૫૩।।

લ્ય નિર્દેશ વાક્ય :સમાજના હિતમાં હોય ત્યારે ઝડપથી નિર્ણય લેવો.

મુખ્ય મુલ્ય :સામજિક

१२. नक्रः स्वस्यन्मआसाध्य गजेन्द्रंपि कर्शति i
स एव प्रच्युतः स्थाच्छ्हुनापि परिभूयते ii ३-४५ ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ પોતાના સ્થાનમાં રહીને નક્ગ્રાહ) અંકુશ (મોટા હાથીને પણ બેસાડી દે છે .તેજ રીતે માણસ સ્થાનથી ચ્યુત થયેલ હોય તો કુતરાથી પણ પરાભવ પામે છે।। .૩-૪૫।।

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :માણસે પોતાનું સ્થાન જાળવી રાખવું.

મુખ્ય મુલ્ય :પ્રમાણિકતા

१३. कृत्वा कृत्य विदस्तिर्थेश्वन्तः प्रणिधायः पदम i
विदन्कुर्वन्तु महत्तति विदिपदम्भस ii ३-७० ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ જેમ કાર્યમાં ચતુર કારીગર ઘાટોમાં ઉતરીને પણ ઊડા જળની માહિતી મેળવે છે .તેમ કાર્ય સમજનાર ગુપ્તચર પોતાનું સ્થાન જમાવીને શત્રુનું કાર્ય જાને છે।। .૩-૭૦।।

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :હોશિયાર માણસ પાણી કળાની જેમ કાર્યને કળી જાય છે .શત્રુના કાર્યો જાણી લે છે .

મુખ્ય મુલ્ય :બૌદ્ધિક ,પૂર્વ ચિંતન

१४.स्पृष्ण्नापि गजाम हन्ति जिघ्रन्नापि भुजङ्गम् i
हसन्नपि नृथा हन्ति मान्य्न्नापि दुर्जयः ii ३-८२ ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ હાથી પકડીને ,સાપ સૂઘીને ,રાજા હસીને અને દુષ્ટ માંસ આદરભાવ બતાવીને મારે છે।। .૩-૮૨ ।।

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :માણસ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તન કરે છે .

મુખ્ય મુલ્ય :વ્યાવહારિક

१५. साकारो निस्पृहो वाग्मी नाना शास्त्र विचक्षणः ।
प्चितावग्न्ता च राज्ञो दूतः स इष्यते ii ३-८७ ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ સુંદર ,લોભ રહિત ,વાક્ચાતુર્ય અને વિદ્યાઓમાં નિપુણ અને બીજાના મન ની વાત જાણનારા વ્યક્તિ રાજાને પ્રિય હોય છે . ॥૩-૮૭ ॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :હોશિયાર વ્યક્તિ જ મોટી સભામાં ટકી શકે છે .

મુખ્ય મુલ્ય :મનોવૈજ્ઞાનિક

१६. ददाति प्रीति ऋणानि गुह्यामाख्याति पृच्छति i
भुधक्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रतिलक्षणं ii ४-१२ ii

ભાષાંતર:મંત્રીએ મિત્ર પોતાની વસ્તુ આપે અને લે ,પોતાની છુપી વાત કહેવી,અને તેને પૂછવું,ભોજન કરવું અને કરાવવું,આ છ પ્રીતિના લક્ષણો છે॥ .૪-૧૨ ॥

મૂલ્ય નિર્દેશ વાક્ય :માનવ લક્ષણોને ઓળખવા

મુખ્ય મુલ્ય :સામાજિક

તારણો.

૧ . વ્યવહારિક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને જીવન જીવવું.
૨ . વિદ્યા કરતા બુદ્ધિ વધુ મહત્વની છે.
૩. અતિલોભ તે પાપનું મૂળ છે .
૪ . કૌટુંબિક પ્રેમ જાળવવો.
૫ . સમાજમાં થતી અહિંસા અટકાવવી
૫ . કાર્યસિધ્ધિમાં રસ રાખવો.
૬ . ન્યાયનું પાલન કરવું
૭ . ભાગ્ય પરિવર્તન માટે પુરુષાર્થ જરૂરી.

ઉપસંહાર :

મૂલ્યો દ્વારા સમાજમાં મૂલ્યો પ્રતિ પ્રવતર્તી બેદરકારીને દૂર કરી સમાજના નવ નિર્માણ અને પુનરુત્થાન માટે સામાજિક જાગૃતિ લાવવા ભાવી નાગરિકો અને માનવ સમાજનાં ચારિત્ર્ય ઘડતરનો હેતુ સમાયેલો છે .અધ્યયન અને અધ્યાપન ક્ષેત્રે જે નવીન વિચારો પ્રસરી રહ્યા છે ,એના સ્પન્દનો ઝીલીને પ્રસરી રહ્યા છે .

સંદર્ભસુચિ:

ઝા .રામચંદ્ર ,વ્યાકરણઆચાર્ય ,પંચતંત્રમ ,વારાણસી : ચૌખામ્બા.
દેસાઈ, એચ.જી) ૧૯૯૭(સંશોધન પદ્ધતિ અને પ્રવીધિઓ) છઠ્ઠી આવૃત્તિ (યુનિવર્સીટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ ,અમદાવાદ .
સાંડેસરા ,ભોગીલાલ જ) .૧૯૪૯ ,(પંચતંત્ર-અનુવાદ ,મુબઈ

DISCOVERY OF VARIOUS HUMAN VALUES AND MORAL LESSONS IN THE STORIES OF VISHNU SHARMA'S *PANCHATANTRA*

Dr. Hirenkumar Dineshbhai Patel
Assistant Professor,
Faculty of Humanities, Department of Humanities and Social Sciences,
IndukakaIpcowala Institute of Management,
Charotar University of Science & Technology, CHARUSAT Campus,
Changa-388421, Ta-Petlad, Dist-Anand, Gujarat, India.

Abstract:

The Panchatantra, an ancient collection of Indian fables attributed to Vishnu Sharma, has long been celebrated for its timeless narratives that impart essential human values and moral lessons. This research paper embarks on a comprehensive exploration of the Panchatantra, seeking to uncover and analyse the diverse human values and moral teachings embedded within its stories. By closely examining select narratives, this paper identifies and dissects the multifaceted ethical and moral dimensions that the Panchatantra addresses. The findings of this research reveal the richness of its storytelling tradition and its enduring relevance as a source of moral guidance and wisdom.

Keywords : *Panchatantra*, human values, moral lessons, ethics, Vishnu Sharma, fables, storytelling, virtue, wisdom.

Introduction:

The *Panchatantra*, a collection of fables from ancient India, has captivated readers for centuries with its vivid storytelling and profound moral wisdom. Beyond its entertainment value, the *Panchatantra* serves as a repository of various human values and moral lessons that continue to resonate across cultures and generations. In this research paper, we embark on a journey to explore the diverse spectrum of human values and moral teachings embedded within the *Panchatantra*. Through a meticulous analysis of select stories, we aim to unveil the intricacies of ethical and moral dimensions that shape the narratives.

- ***Panchatantra*: The Origins and Authorship**

The origins of the *Panchatantra* can be traced back to ancient India, and its authorship is attributed to Pandit Vishnu Sharma, a renowned scholar and teacher. The name *Panchatantra* itself translates to 'Five Treatises' or 'Five Principles,' indicating the five books that make up this collection. While the exact historical timeline of Vishnu Sharma and the composition of the *Panchatantra* remains a matter of scholarly debate, it is generally believed to have been written in Sanskrit over two millennia ago, possibly during the 3rd century BCE.

Vishnu Sharma, often referred to as Pandit Vishnu Sharma, was not only a scholar but also a master storyteller. He is said to have composed the *Panchatantra* to impart essential life lessons and practical wisdom to his royal students, the sons of King Amarashakti. The stories served as a

means of instruction, offering guidance in governance, ethics, and diplomacy. Through the use of animal characters and engaging narratives, Pandit Vishnu Sharma aimed to educate and enlighten his young princes, preparing them for the challenges of leadership.

- ***Panchatantra*: Structure and Contents**

The *Panchatantra* consists of a frame narrative, where a king requests a wise scholar, Vishnu Sharma, to educate his sons. Vishnu Sharma agrees and, over the course of several nights, narrates a series of fables to the princes. Each fable serves as a story within a story, creating a nested structure that adds depth and complexity to the narrative.

The five books of the *Panchatantra* are organized thematically, and each book explores a different aspect of life, governance, and human behaviour. These books are:

a. ***MitraBheda* (The Loss of Friends)**: This book focuses on the theme of friendship and the consequences of betrayal.
b. ***MitraSamprapti* (Acquiring Friends)**: It delves into the strategies of gaining allies and forming friendships.
c. ***Kakolukiyam* (Of Crows and Owls)**: This book provides insights into the intricacies of statecraft and politics.
d. ***Labdhapranasam* (Loss of Gains)**: It discusses the importance of careful planning and avoiding hasty decisions.
e. ***parikshitakarakam* (Considered Actions)**: This book highlights the repercussions of impulsive actions and the importance of foresight.

Each book is a collection of interconnected fables, often featuring animal characters that represent human traits and behaviours. These stories are rich in symbolism and allegory, making them accessible and relatable to readers of all ages and backgrounds.

***Panchatantra*: Enduring Significance and Influence**

The *Panchatantra*'s enduring significance lies in its timeless wisdom and universal appeal. Its moral lessons are not limited to any specific culture or time period, making it relevant to people from diverse backgrounds and generations. The use of animal characters in the stories serves as a clever literary device, allowing readers to distance themselves from human biases and prejudices, thereby making the lessons more accessible and relatable.

Over the centuries, the *Panchatantra* has been translated into numerous languages and adapted into various forms, including theatre, art, and even modern literature. Its influence can be seen in the works of renowned storytellers like Aesop, Jean de La Fontaine, and the Brothers Grimm, all of whom drew inspiration from its narrative style and moral lessons.

In addition to its literary influence, the *Panchatantra* has also played a significant role in education. It has been used as a tool for teaching not only moral values but also language, logic, and critical thinking skills. The stories encourage readers to analyse situations, make ethical judgments, and consider the consequences of their actions, fostering intellectual and moral development.

Methodology:

To conduct this research, a qualitative approach was employed. We selected a range of stories from the Panchatantra that are rich in moral lessons and human values. These stories were analysed in depth to identify and categorize the moral lessons they convey. Additionally, we examined the context and characters within each narrative to gain a deeper understanding of the underlying ethical principles.

The research also involved a review of relevant literature on the Panchatantra, including academic papers, scholarly articles, and books that discuss the moral lessons and values within the text. This literature review provided valuable insights and context for our analysis.

Discovery of Human Values and Moral Lessons in Select Stories:

In the present research paper, we have examined various stories from the Panchatantra to explore the human values and moral lessons they depict and the timeless wisdom they offer.

- **Friendship and Loyalty**

Friendship and loyalty are fundamental human values explored in several stories of the Panchatantra. One of the most iconic tales that exemplify these values is *The Lion and the Mouse.*

In *The Lion and the Mouse*, a mighty lion finds itself ensnared in a hunter's net. A tiny mouse, whom the lion had spared earlier, comes to its rescue. The mouse's act of kindness, despite its size and vulnerability, underscores the value of friendship and loyalty. This story teaches us that true friends stand by each other, irrespective of differences in strength or stature.

Moreover, the *Panchatantra* presents the concept of friendship as a source of strength and support through various animal characters who join forces to overcome adversity. These stories emphasize the importance of unity and cooperation among friends, reinforcing the value of loyalty in human relationships.

- **Wisdom and Cleverness**

The *Panchatantra* is replete with stories that celebrate wisdom and cleverness as essential human values. *The Blue Jackal* is one such tale that combines these virtues.

In *The Blue Jackal*, a jackal accidentally falls into a vat of blue dye and emerges looking like a royal creature. Seizing the opportunity, the jackal assumes a position of power and respect among the animals. However, his lack of wisdom eventually leads to his downfall when his true identity is revealed. This story underscores the importance of combining wisdom with cleverness and using these attributes responsibly.

Furthermore, other stories in the *Panchatantra* illustrate characters employing wit and intelligence to navigate life's challenges. These narratives encourage the value of wisdom and cleverness in problem-solving and decision-making.

- **Honesty and Truthfulness**

Honesty and truthfulness are core human values depicted in many stories of the Panchatantra. *The Brahmin and the Three Thieves* is a poignant example that illustrates the consequences of deceit and the importance of honesty.

In this story, a Brahmin encounters three thieves who demand his wealth. In a moment of fear, the Brahmin lies about a non-existent treasure, leading to a series of unfortunate events. Ultimately, he learns that honesty is the best policy. *The Brahmin and the Three Thieves* serves as a stark reminder of the repercussions of dishonesty and the enduring value of truthfulness.

Throughout the *Panchatantra*, characters who are truthful and honest are often rewarded, while those who resort to deception or dishonesty face negative consequences. These stories emphasize the significance of integrity in personal and societal contexts.

- **Compassion and Kindness**

Compassion and kindness are virtues celebrated in various tales within the Panchatantra. *The Dove and the Hunter* is a story that exemplifies these values.

In this narrative, a wounded dove seeks refuge with a kind-hearted hunter. However, the hunter later betrays the dove's trust. Yet, the dove's compassion and kindness eventually lead to a change of heart in the hunter. This story underscores the importance of showing compassion and kindness, even when faced with adversity. It illustrates the transformative power of these values in human interactions.

Moreover, the *Panchatantra* presents numerous instances where characters exhibit compassion and kindness toward others, whether they are friends, strangers, or even adversaries. These stories reinforce the idea that these values have the potential to change hearts and bring about positive change in the world.

- **Responsibility and Leadership**

Responsibility and leadership are essential human values portrayed in the Panchatantra. *The Mongoose and the Farmer's Wife* is a story that highlights these values and the consequences of failing to uphold them.

In this narrative, a mongoose is entrusted with protecting a baby while the farmer's wife is away. Due to a tragic misunderstanding, the mongoose kills a snake, leading the farmer to believe it has harmed the child. The story illustrates the importance of taking responsibility for one's actions and exhibiting leadership in times of crisis. It also underscores the significance of effective communication to avoid misunderstandings.

Moreover, the *Panchatantra* features stories where characters demonstrate leadership qualities such as courage, wisdom, and decisiveness. These narratives inspire readers to recognize the value of responsible leadership in various aspects of life.

- **Patience and Perseverance**

Many stories in the Panchatantra teach the virtue of patience and perseverance. *The Turtle and the Two Geese* is a classic example.

In this tale, a turtle joins forces with two geese to travel to a distant land. The turtle's patience and determination enable it to complete the journey successfully, despite its inherent limitations. This story serves as a reminder to be patient, avoid impulsive decisions, and persevere in the face of challenges. It underscores the belief that patience and perseverance can help overcome obstacles and achieve one's goals.

Furthermore, the *Panchatantra* includes narratives where characters confront adversity and setbacks but ultimately triumph through their patience and unwavering resolve. These stories encourage readers to cultivate these values in their own lives.

- **Adaptability and Resourcefulness**

Adaptability and resourcefulness are valuable human values highlighted in the Panchatantra. *The Monkey and the Crocodile* is a story that exemplifies these qualities.

In this narrative, a clever monkey outwits a crocodile who tries to deceive him. The monkey's adaptability and quick thinking help him survive the dangerous situation. This story underscores the importance of being resourceful and adapting to changing circumstances to overcome challenges. It celebrates the human capacity for innovation and ingenuity.

Moreover, the *Panchatantra* features other tales where characters face unexpected situations and use their adaptability and resourcefulness to find creative solutions. These stories inspire readers to develop these essential life skills.

- **Avoiding Greed**

The Panchatantra includes stories cautioning against the destructive nature of greed. *The Gold-Giving Serpent* is a story that illustrates the perils of excessive desire.

In this tale, a Brahmin discovers a magical serpent that can turn leaves into gold. His initial greed leads to his downfall when he becomes consumed by avarice. *The Gold-Giving Serpent* serves as a warning about the dangers of greed and the importance of contentment. It encourages individuals to avoid excessive desire and the negative consequences it can bring.

Additionally, the *Panchatantra* presents stories where characters confront the temptation of greed and must make choices that reflect the value of moderation and contentment.

- **Respect for Elders**

The *Panchatantra* underscores the importance of respecting elders through various stories. *The Lion and the Hare* is a narrative that exemplifies this value.

In this story, a wise old hare helps a group of animals escape the clutches of a lion through his intelligence and guidance. The story highlights the significance of seeking the counsel of elders and respecting their wisdom. It promotes the value of acknowledging the experience and insights that older generations can offer.

Furthermore, the *Panchatantra* features tales where younger characters learn valuable lessons from their interactions with older, wiser individuals. These stories encourage readers to honour and respect the wisdom of their elders.

- **Importance of Planning**

Planning and foresight are emphasized in the Panchatantra through stories that depict characters strategically thinking and planning ahead. *The Crows and the Serpent*is a narrative that illustrates the value of planning.

In this tale, a group of crows faces a dangerous serpent, but they devise a well-thought-out plan to defeat the serpent and save themselves. The story emphasizes the importance of strategic thinking and planning ahead to achieve one's goals. It celebrates the human ability to anticipate

challenges and devise solutions.

Moreover, the *Panchatantra* includes other stories where characters navigate complex situations through effective planning and foresight. These narratives inspire readers to consider the value of careful preparation and strategic thinking in their own lives.

- **Avoiding Hasty Decisions**

The *Panchatantra* cautions against making hasty decisions, a human value often overlooked in impulsive moments. *The Brahmin and the Goat* is a story that teaches the consequences of hasty actions.

In this narrative, a Brahmin makes a hasty decision to sacrifice a goat, only to regret it later when he realizes his mistake. The story underscores the importance of careful deliberation and avoiding impulsive actions. It encourages individuals to take their time and consider the consequences of their decisions.

Conclusion:

Vishnu Sharma's *Panchatantra* is a timeless treasure trove of human values and moral lessons, offering profound wisdom through its captivating stories. It explores a wide range of values, including friendship, wisdom, honesty, compassion, responsibility, patience, adaptability, avoiding greed, respecting elders, the importance of planning, and the perils of hasty decisions. These stories continue to resonate with readers of all ages and backgrounds, serving as a guide for ethical living and personal growth.

The *Panchatantra*'s enduring appeal lies in its ability to entertain while imparting valuable life lessons. Through its use of animal characters and relatable situations, it offers a timeless reflection of human behaviour and the moral and ethical choices individuals face. As readers engage with these stories, they are invited to examine their own values, attitudes, and behaviours, and to consider how the lessons from the Panchatantra can be applied to their own lives.

In a world where the importance of human values remains as relevant as ever, the Panchatantra stands as a testament to the enduring power of storytelling to inspire, educate, and shape the human spirit. Its tales continue to serve as a source of guidance and inspiration, reminding us of the timeless values that enrich our lives and contribute to the betterment of society.

References:

1. Sharma, Pandit Vishnu. Translation: Chandiramani, G.L, *Panchatantra*. Published by Rupa& Co, 1991.
2. DeBakey, Michael E. *Quote Master* https://www.quotemaster.org/Human+Values
3. Olivelle, Patrick. *Panchatantra: The Book of India's Folk Wisdom.* Oxford University Press, 1999
4. Vilas, Subha. *Pandit Vishnu Sharma's Panchatantra: Illustrated Tales From Ancient India.*Wonder House Books, 2020.

HUMAN VALUES DEPICTED IN THE THOUGHTS OF BHARATIYA PHILOSOPHER : OSHO

Dr. Bhumikaben J. Makwana
Adhyapak Sahayak
Sheth M.N.C. College of Education, Dabhoi

Dr. Arvindbhai P. Makwana
Associate Professor
Sheth M.N.C. College of Education, Dabhoi

Introduction of OSHO:

Rajneesh (Chandra Mohan Jain) born on 11 December 1931. Rajneesh (a childhood nickname from the Sanskrit रजनी, rajanee, "night", and ईश, isha, "lord", meaning the "God of Night" or "The Moon" (चंद्रमा) was born Chandra Mohan Jain, the eldest of 11 children of a cloth merchant, at his maternal grandparents' house in Kuchwada; a small village in the Raisen District of Madhya Pradesh state in India.His parents, Babulal and Saraswati Jain, who were Taranpanthi Jains, let him live with his maternal grandparents until he was eight years old.By Rajneesh's own account, this was a major influence on his development because his grandmother gave him the utmost freedom, leaving him carefree without an imposed education or restrictions. He also known as Acharya Rajneesh, Bhagwan Shree Rajneesh, and later as Osho. Osho was an Indian Godman, philosopher, mystic, and founder of the Rajneesh movement. He was viewed as a controversial new religious movement leader during his life. He rejected institutional religions, insisting that spiritual experience could not be organized into any one system of religious dogma. As a guru, he advocated meditation and taught a unique form called dynamic meditation. Rejecting traditional ascetic practices, he advocated that his followers live fully in the world but without attachment to it. In expressing a more progressive attitude to sexualityhe caused controversy in India during the late 1960s and became known as "the sex guru".

Rajneesh experienced a spiritual awakening in 1953 at the age of 21. Following several years in academia, in 1966 Rajneesh resigned his post at the University of Jabalpur and began traveling throughout India, becoming known as a vocal critic of the orthodoxy of mainstream religions, as well as of mainstream political ideologies and of Mahatma Gandhi. In 1970, Rajneesh spent time in Mumbai initiating followers known as "neo-sannyasins". In 1981, the Rajneesh movement's efforts refocused on activities in the United States and Rajneesh relocated to a facility known as Rajneeshpuram in Wasco County, Oregon. The movement ran into conflict with county residents and the state government, and a succession of legal battles concerning the ashram's construction and continued development curtailed its success. In 1985, Rajneesh publicly asked local authorities to investigate his personal secretary Ma Anand Sheela and her close supporters for a number of crimes, including a 1984 mass food-poisoning attack intended to influence county elections, an aborted assassination plot on U.S. attorney Charles H. Turner, the attempted murder of Rajneesh's personal physician, and the bugging of his own living quarters; authorities later convicted several members of the ashram, including SheelaThat year, Rajneesh was deported from

the United States on separate immigration-related charges in accordance with an

Rajneesh ultimately returned to Mumbai, India, in 1986. After staying in the house of a disciple where he resumed his discourses for six months, he returned to Pune in January 1987 and revived his ashram, At age 58, Rajneesh died on 19 January 1990 at the ashram in Pune, India. The official cause of death was heart failure, but a statement released by his commune said that he died because "living in the body had become a hell" after an alleged poisoning in U.S. jails. His ashes were placed in his newly built bedroom in Lao Tzu House at the ashram in Pune. The epitaph reads, "Never Born – Never Died Only visited this planet Earth between December 11, 1931 and January 19, 1990".

Where he died in 1990.Rajneesh's ashram, now known as OSHO International Meditation Resort,and all associated intellectual property, is managed by the registered Osho International Foundation (formerly Rajneesh International Foundation).Rajneesh's teachings have had an impact on Western New Age thought, and their popularity reportedly increased between the time of his death and 2005.

Teachings

Rajneesh's teachings, delivered through his discourses, were not presented in an academic setting, but interspersed with jokes. The emphasis was not static but changed over time: Rajneesh revelled in paradox and contradiction, making his work difficult to summarise. He delighted in engaging in behaviour that seemed entirely at odds with traditional images of enlightened individuals; his early lectures in particular were famous for their humour and their refusal to take anything seriously. All such behaviour, however capricious and difficult to accept, was explained as "a technique for transformation" to push people "beyond the mind".

Ego and the mind

According to Rajneesh every human being is a Buddha with the capacity for enlightenment, capable of unconditional love and of responding rather than reacting to life, although the ego usually prevents this, identifying with social conditioning and creating false needs and conflicts and an illusory sense of identity that is nothing but a barrier of dreams. Otherwise man's innate being can flower in a move from the periphery to the centre.

Rajneesh viewed the mind first and foremost as a mechanism for survival, replicating behavioural strategies that have proven successful. But the mind's appeal to the past, he said, deprives human beings of the ability to live authentically in the present, causing them to repress genuine emotions and to shut themselves off from joyful experiences that arise naturally when embracing the present moment: "The mind has no inherent capacity for joy. ... It only thinks about joy."

Meditation

Rajneesh presented meditation not just as a practice, but as a state of awareness to be maintained in every moment, a total awareness that awakens the individual from the sleep of mechanical responses conditioned by beliefs and expectations. He employed Western psychotherapy in the preparatory stages of meditation to create awareness of mental and emotional

patterns.

Sannyas

Another key ingredient was his own presence as a master: "A Master shares his being with you, not his philosophy. ... He never does anything to the disciple."The initiation he offered was another such device: "... if your being can communicate with me, it becomes a communion. ... It is the highest form of communication possible: a transmission without words. Our beings merge. This is possible only if you become a disciple." Ultimately though, as an explicitly "self-parodying" guru, Rajneesh even deconstructed his own authority,

"Heart to heart communion"

In April 1981, Rajneesh had sent a message that he was entering the ultimate stage of his work, and would now speak only through silence. On 1 May 1981, Rajneesh stopped speaking publicly and entered a phase of "silent heart to heart communion".

Rajneesh's "Ten Commandments"

In his early days as Acharya Rajneesh, a correspondent once asked for his "Ten Commandments". In reply, Rajneesh said that it was a difficult matter because he was against any kind of commandment, but "just for fun", set out the following:

1 Never obey anyone's command unless it is coming from within you also.
2 There is no God other than life itself.
3 Truth is within you, do not search for it elsewhere.
4 Love is prayer.
5 To become a nothingness is the door to truth. Nothingness itself is the means, the goal and attainment.
6 Life is now and here.
7 Live wakefully.
8 Do not swim – float.
9 Die each moment so that you can be new each moment.
10 Do not search. That which is, is. Stop and see.

Legacy

While Rajneesh's teachings were not welcomed by many in his own home country during his lifetime, there has been a change in Indian public opinion since Rajneesh's death. In 1991, an Indian newspaper counted Rajneesh, along with figures such as Gautama Buddha and Mahatma Gandhi, among the ten people who had most changed India's destiny; in Rajneesh's case, by "liberating the minds of future generations from the shackles of religiosity and conformism". Rajneesh has found more acclaim in his homeland since his death than he did while alive. Writing in The Indian Express, columnist TanweerAlam stated,

Reception

Rajneesh is generally considered one of the most controversial spiritual leaders to have emerged from India in the twentieth century. His message of sexual, emotional, spiritual, and institutional liberation, as well as the pleasure he took in causing offence, ensured that his life was

surrounded by controversy. Rajneesh became known as the "sex guru" in India, and as the "Rolls-Royce guru" in the United States. He attacked traditional concepts of nationalism, openly expressed contempt for politicians, and poked fun at the leading figures of various religions, who in turn found his arrogance insufferable. His teachings on sex, marriage, family, and relationships contradicted traditional values and aroused a great deal of anger and opposition around the world.

"Truth is not to be found outside. No teacher, no scripture can give it to you. It is inside you and if you wish to attain it, seek your own company. Be with yourself. "

"The real question is not whether life exists after death. The real question is whether you are alive before death."

"They say: Think twice before you jump. I say: Jump first and then think as much as you want!"

"Nobody is superior, nobody is inferior, but nobody is equal either. People are simply unique, incomparable. You are you, I am I. I have to contribute my potential to life; you have to contribute your potential to life. I have to discover my own being; you have to discover your own being."

"Immature people falling in love destroy each other's freedom, create a bondage, make a prison. Mature persons in love help each other to be free; they help each other to destroy all sorts of bondages. And when love flows with freedom there is beauty. When love flows with dependence there is ugliness.

A mature person has the integrity to stand alone. And when a mature person gives love, he or she gives without any strings attached to it. When two mature persons are in love, one of the great paradoxes of life happens, one of the most beautiful phenomena: they are together and yet tremendously alone. They are together so much that they are almost one. Two mature persons in love help each other to become more free. There is no politics involved, no diplomacy, no effort to dominate. Only freedom and love."

"If you are a parent, open doors to unknown directions to the child so he can explore. Don't make him afraid of the unknown,give him support. "

"Nobody has the power to take two steps together; you can take only one step at a time."

"Your whole idea about yourself is borrowed--
borrowed from those who have no idea of who they are themselves."

"A certain darkness is needed to see the stars."

"Whatever you feel, you become. It is your responsibility."

"Sadness is silent, it is yours. It is coming because you are alone. It is giving you a chance to go deeper into your aloneness. Rather than jumping from one shallow happiness to another shallow happiness and wasting your life, it is better to use sadness as a means for meditation. Witness it. It is a friend! It opens the door of your eternal aloneness."

"Always remember to judge everything by your inner feeling of bliss."

"I live my life based on 2 principles. One, I live as if today was my last day on earth. Two, I live today as if I am going to live forever."

"Doubt--because doubt is not a sin, it is a sign of your intelligence. You are not responsible to any nation, to any church, to any God. You are responsible only for one thing, and that is self knowledge. And the miracle is, if you can fulfill this responsibility, you will be able to fulfill many other responsibilities without any effort.

"I love, because my love is not dependent on the object of love. My love is dependent on my state of being. So whether the other person changes, becomes different, friend turns into a foe, does not matter, because my love was never dependent on the other person. My love is my state of being. I simply love."

"Find ecstasy within yourself. It is not out there. It is in your innermost flowering. The one you are looking for is you."

"There is a deep desire in everyone to commit suicide for the simple reason, that life seems to be meaningless. People go on living, not because they love life, they go on living just because they are afraid to commit suicide. There is a desire to; and in many ways they do commit suicide. Monks and nuns have committed psychological suicide, they have renounced life. And these suicidal people have dominated humanity for centuries.

"You become more divine as you become more creative. All the religions of the world have said God is the creator. I don't know whether he is the creator or not, but one thing I know: the more creative you become, the more godly you become. When your creativity comes to a climax, when your whole life becomes creative, you live in God. So he must be the creator because people who have been creative have been closest to him.

"A mature person has the integrity to be alone. And when a mature person gives love, he gives without any strings attached to it: he simply gives. And when a mature person gives love, he feels grateful that you have accepted his love, not vice versa. He does not expect you to be thankful for it – no, not at all, he does not even need your thanks. He thanks you for accepting his love.

Immature people falling in love destroy each other's freedom, create a bondage, make a prison. Mature persons in love help each other to be free; they help each other to destroy all sorts of bondages. And when love flows with freedom there is beauty. When love flows with dependence there is ugliness.

Remember, freedom is a higher value than love. That's why, in India, the ultimate we call moksha. Moksha means freedom. Freedom is a higher value than love. So if love is destroying freedom, it is not of worth. Love can be dropped, freedom has to be saved; freedom is a higher value. And without freedom you can never be happy, that is not possible. Freedom is the intrinsic desire of each man, each woman – utter freedom, absolute freedom.

So anything that becomes destructive to freedom, one starts hating it. Don't you hate the man you love? Don't you hate the woman you love? You hate; it is a necessary evil, you have to tolerate it. Because you cannot be alone you have to manage to be with somebody, and you have to adjust to the other's demands. You have to tolerate, you have to bear them.

Love, to be really love, has to be being-love, gift-love. Being-love means a state of love. When you have arrived home, when you have known who you are, then a love arises in your being. Then the fragrance spreads and you can give it to others.

The Philosophical ideas of Osho

1 – The first formula says that humans tend to live either in their past or is in the future worries. He remains unhappy in both of these situations. Osho says that real life is in the present. It does not belong to any past or coming tomorrow. The one who is presently alive remains happy.

2 – The second formula of Osho's philosophy is that we always run away from our sorrows and responsibilities and always find excuses to escape from them. We always blame others for our mistakes and failures. We can never be happy by going away from reality. Osho says that human beings should not run away from their circumstances. Be it good or bad we should always face reality.

3 – In the third formula, Osho has explained that the reason for the misery of human is that he does not accept anything or person as much as it is. Instead, we connect our thoughts in everything, due to which he misses from becoming his part and thus he becomes miserable. Osho says that whatever is happening, let it be, there should be no obstruction in it.

4 – The fourth thread says that human beings are always in tension. The possibility of wandering and aggressive in it always remains hidden. He is not happy and happy. Osho says that human is an energy. If we suppress that energy then it will appear somewhere else in some other way, so we should not be repressed instead oriented towards creation.

5 – In the fifth case, Osho does not complain about God but says thanks to him. Osho questions that is there any human whose mind is not filled with complaints! Whether at home or office, god or relationship, we always do complaining.

6 – In the sixth formula, Osho has shown utility of meditation in our life. People have always been praying for the fulfillment of their desires, have given priority to various rituals.

7 – The seventh formula emphasizes to change yourself not others. Actually the major reason behind every problem is our nature of blaming others. Osho says that we have the same attitude with our circumstances.

8 – The eighth formula teaches not to encroach but balance in life. Osho says that the desire for happiness is the root of all sorrows. Happiness also brings sorrow to you. According to Osho, if there is no happiness in getting anything then there will be pain of losing it, this state is called renunciation.

9 – This formula does not support religion but righteousness. Humans have linked their identity to their particular religions. He says classification of humans on religious basis only increases the difference in various groups of society.

10 – Tenth formula talks about to accept instead of tolerating. Since childhood, we are taught to endure. Tolerance is said to be a good quality. It has been repeated over the years that if everyone becomes tolerant then there can be peace on the earth not only on personal but also on global scale. But today's result is in front of everyone.

11 – In his Eleventh formula of Philosophy, Osho says that man is very strange, he believes and worships the things made of humanity, but never sees himself by lifting his eyes on the creation of God and nature in it.

References:

https://en.wikipedia.org/wiki/Rajneesh#Legacy
https://www.thequint.com/news/india/osho-7-beautiful-life-lessons-by-the-philosopher-and-preacher#read-more
https://davidji.com/10-commandments-osho-codes-live/

ગાંધીજીના જીવનમાં રહેલા માનવીય મૂલ્યો

Pooja Virangbhai Panchal
B. Ed. Trainee,
Shrirang Shikshan Mahavidyalay, Bilimora

સારાંશ :

ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના રાજ નૈતિક પટેલ પર મહાત્મા ગાંધીનો પગાર પણ ઈ.સ. 1915 માં થયો હતો. આ પહેલા તેમણે સત્યાગ્રહ નામના હથિયારનો પ્રથમ વખત પ્રયાસ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કર્યો હતો. ઈ.સ. 1893 માં શેઠ અબ્દુલ્લા ની પેઢીનો કેસ લડવા દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા હતા. ત્યાં તેમને પ્રિટોરીયા જતી ટ્રેનમાં રંગભેદ ની નીતિનો સામનો થતા ગાંધીજીએ આ ભેદભાવની નીતિનો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિરોધ કર્યો અને ભારતને સ્વતંત્ર બનાવવાના ઉદ્દેશથી કાર્યરત ભારતીય નેતાઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું. 25 મે એ ગાંધીજીનું ગુજરાતમાં આગમન અમદાવાદ ખાતે થયું હતું. ગાંધીજીએ ભારત ફરી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ અર્થે ઈ.સ. 1915 માં અમદાવાદના પરા વિસ્તારમાં કોચરબ ગામે સત્યાગ્રહ આશ્રમની સ્થાપના કરી. ગાંધીજીએ ભારતમાં સૌપ્રથમ સત્યાગ્રહ ચંપારણ ખાતે કર્યો હતો. ઈ.સ. 1918 માં ગાંધીજી પ્રેરિત મીલ મજુર સત્યાગ્રહ અમદાવાદ ખાતે થયો હતો. ગાંધીજીએ 22 માર્ચ 1918 ના રોજ ખેડા સત્યાગ્રહ કરવાનું નક્કી કર્યું. ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં 11 મહાવ્રતો કે જે ગાંધીજીના 11 મહાવ્રતો પણ કહેવાય છે. સત્ય, અહિંસા, અસ્તેય,અપરિગ્રહ, બ્રહ્મચર્ય, શરીર શ્રમ, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, સર્વત્ર અભય, સ્વદેશી, સ્વાદ ત્યાગ, સર્વ ધર્મ સમભાવ. આ 11 મહાવ્રતો નો સમાવેશ ગાંધીજીના મહાવ્રતોમાં થાય છે. જેનો ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં પાડવા માટે આજીવન પ્રયાસ કર્યો હતો. ગાંધીજીએ પોતાના સત્યાગ્રહમાં અને પોતાના જીવનમાં સત્ય અને અહિંસા પર ભાર મૂક્યો હતો.

ચાવીરૂપ શબ્દો : સત્યાગ્રહ, સત્ય અને અહિંસા, આંદોલનો

પ્રસ્તાવના :

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીજીના "સત્ય પ્રયોગો" કે તેની આત્મકથા પુસ્તક ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં કરેલા પ્રયોગો અને મેળવેલા અનુભવો વિશે લખેલી કથા છે. જેમાં તેમના બાળપણથી લઈને 1920 સુધીની એમની જિંદગીને પ્રયોગો સ્વરૂપે વર્ણવી લીધી છે. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ દ્વારા સૌ પ્રથમ ઈ.સ. 1927 માં આ પુસ્તક પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું હતું.

આજે પણ આ બધી બાબતોનું એટલું જ મહત્વ છે. લોકોએ હંમેશા સાચું બોલવું જોઈએ. હંમેશા સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ અને વર્તમાન સમયમાં પણ માનવીએ ગાંધીજીના જીવન મૂલ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને જીવન જીવવું જોઈએ.

ભવિષ્યમાં પણ ગાંધીજીની વાતો અને તેમના વિચારો મનુષ્ય જીવન માટે ઉપયોગી થઈ શકે છે. ગાંધીજીના જીવનમાં સ્વચ્છતા નું ખૂબ જ મહત્વ હતું. તેમનો જન્મ જાણે ભારતને સ્વતંત્રતા અપાવવા માટે જ થયો હતો. એવું મનાય છે. તેવી જ રીતે આપણે પણ આપણા દેશની પ્રગતિમાં વધારો કરી શકીએ તેવું કાર્ય કરવું જોઈએ. આપણે પણ આપણા જીવનમાં આપણું કામ જાતે જ કરવું જોઈએ અને સત્ય અને અહિંસાનું પાલન કરવું જોઈએ.

ગાંધીજીના જીવનમાંથી ફલિત થતાં મૂલ્યો :

ગાંધીજી નો જન્મ 2 ઓક્ટોબર 1869 ના રોજ પોરબંદર ગુજરાત ખાતે થયો હતો. ગાંધીજીનું નામ મોહનદાસ અને તેના પિતાનું નામ કરમચંદ અને માતાનું નામ પુતળીબાઈ હતું. ગાંધીજીના લગ્ન ઈ.સ. 1883માં ગોકુળદાસ મકનજી અને વ્રજકુવર શેઠાણી ના પુત્રી કસ્તુરબા સાથે થયા હતા.ગાંધીજીના ચાર પુત્રો હતા. તેમાં હરિલાલ, મણિલાલ, રામદાસ અને દેવદાસ આ સિવાય ગાંધીજી જમનાદાસ બજાજ ને પોતાનો પાંચમો પુત્ર ગણતા હતા.

ભારતીય સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના રાજનીતિક પટલ પર મહાત્મા ગાંધીજીનુ પદાર્પણ ઈ.સ. 1915 માં થયું હતું. આ પહેલા તેમણે સત્યાગ્રહ નામના હથિયારનો પ્રથમ વખત પ્રયાસ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કર્યો હતો. ઈ.સ 1893માં શેઠ અબ્દુલ્લા ની પેઢીનો કેસ લડવા ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા હતા. અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જતી ટ્રેનમાં રંગ ભેદની નીતિનો સામનો થતા મોહનદાસ ગાંધીજીએ આ ભેદભાવની નીતિનો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વિરોધ કર્યો. અહીંયા તેમણે હિન્દી કોંગ્રેસની સ્થાપના પણ કરી હતી. અને ફિનિક્સ નામના સ્થળે આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી.

ગાંધીજીએ આઝાદીની ચળવળ માટે સૌથી પહેલા ઈ.સ 1915 માં અમદાવાદના પરા વિસ્તારમાં કોચરબ ગામે ગાંધીજીએ બેરિસ્ટર જીવનલાલ પાસેથી બંગલો ભાડે રાખી સત્યાગ્રહ આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી. ગાંધીજીએ સાબરમતી નદીના કિનારે સાબરમતી આશ્રમની સ્થાપના ઇ.સ. 1917 માં કરી હતી તેમાં ગાંધીજીના નિવાસસ્થાનનું નામ “હૃદય કુંજ” છે. વર્ધામાં પણ ગાંધીજીએ સેવાગ્રામ આશ્રમ ની સ્થાપના કરી હતી.

ગાંધીજીના આધ્યાત્મિક ગુરૂ શ્રીમદ રાજચંદ્ર હતા તથા તેમના રાજકીય ગુરૂ ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે હતા.ગાંધીજીએ 'અન ટુ ધી લાસ્ટ' નું અનુવાદ કરીને તેને સર્વોદય નામ આપ્યું હતું. અને આ પુસ્તક ગાંધીજીનું પ્રેરણાદાયી પુસ્તક હતું. આ સિવાય ' ડે ટુ ડે' ગાંધી નામની ડાયરી લખનાર મહાદેવભાઇ દેસાઈ ગુજરાતી હતા. નારાયણ દેસાઈએ ગાંધીજીનું બૃહદ જીવન ચરિત્ર “મારુ જીવન એ જ મારી વાણી” લખેલું હતું. “સત્યના પ્રયોગો” જે ગાંધીજીનું હસ્તલિખિત પુસ્તક છે. અને ગાંધીજીએ ”યંગ ઇન્ડિયા” નામનું સમાચાર પત્ર પણ શરૂ કર્યું હતું.

ગાંધીજી દર સોમવારે મૌન વ્રત રાખતા હતા. ગાંધીજીના સત્યાગ્રહના મુખ્ય બે પાસા હતા. તે સત્ય અને અહિંસા હતા. ગાંધીજી એવું પણ કહેતા કે મારો જન્મ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો નાશ કરવા માટે થયો છે. અને અહિંસા અને સત્યની શોધનો આધાર છે. ગાંધીજી એવું પણ કહેતા કે આપણે દુનિયામાં જે બદલાવ લાવવા માંગતા હોઈએ તે પોતાનામાં પણ લાવવો જોઈએ. ગાંધીજીના મતે મૌનમાં બહુ શક્તિ રહેલી હોય છે. આપણે મૌન રહીને પણ સામેવાળા વ્યક્તિ પર વિજય મેળવી શકીએ છીએ. ગાંધીજીના મતે પુસ્તકનું મૂલ્ય રત્ન કરતા પણ વધારે છે. રત્ન બહારની ચમક બતાવે છે જ્યારે પુસ્તક આપણા અંતઃકરણને ઉજ્જવળ કરે છે. ગાંધીજી કહેતા કે જેનામાં નમ્રતા નથી આવતી તેઓ વિદ્યાનો સદ ઉપયોગ નથી કરી શકતા. ગાંધીજી કહેતા કે ક્રોધ અને સહિષ્ણુતા માણસની સાચી સમજ ના દુશ્મન છે. ગાંધીજીએ આત્મવિશ્વાસ પર પણ ભાર મૂક્યો છે. આપણે કોઈ કામ કરીએ તેમાં જો પુરી શ્રદ્ધાથી કરીએ તો તે પૂર્ણ થાય જ છે. ગાંધીજીના જીવનના આવા ઘણા બધા મૂલ્યો હતા કે જે આજના માનવીને પણ પોતાના જીવનમાં ઉતારવા જોઈએ. ગાંધીજી એમ પણ કહેતા કે આપણે જિંદગીમાં જો જવાબદારીઓ અને જોખમ ન હોય તો જિંદગી કદી પણ જીવવા યોગ્ય નથી હોતી. ગાંધીજી એવું પણ કહેતા કે તમને માનવતા માં વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. એક માનવી ખરાબ હોય તેનાથી બધા માનવી ખરાબ નથી થઈ જતા. કમજોર વ્યક્તિ ક્યારેય બીજાને માફ નથી કરી શકતો. માફ કરવા માટે ખૂબ જ તાકાતની જરૂર હોય છે. આ બધા ગાંધીજીના સુવિચાર હતા. જેને તેમણે પોતાના જીવનમાં મૂક્યા હતા.

તારણો :

ગાંધીજીના જીવનના મૂલ્યોને આજના માનવીએ પોતાના જીવનમાં ઉતારવા જોઈએ.

ભારતના રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીની હત્યાને 70 વર્ષ થઈ ગયા અને તે શાંતિ અને અહિંસાના પૂજારી હોવા છતાં ખુદ હિંસા નો શિકાર થઈ ગયા હતા.

ગાંધીજીના મૃત્યુને 70 વર્ષ થઈ ગયા તો પણ આજે પણ ભારતમાં હિંસાનો માહોલ ગયો નથી.

ગાંધીજી તેમના જીવન મૂલ્યો માટે પ્રખ્યાત હતા. આજે પણ ભારતમાં ગાંધી મૂલ્યની અત્યંત જરૂર છે ત્યારે લોકો ગાંધીજીના મૂલ્યોને જ ભૂલી ગયા છે

ભારતમાં ગાંધીજી ખાલી રાષ્ટ્રપિતાના નામથી રહી ગયા છે. પરંતુ કોઈ તેમની નીતિમત્તાનું આચરણ કરતો નથી.

ગાંધીજી જે રીતે સાદાયથી જીવન જીવતા હતા તે રીતે આજનો માનવી પણ સાદાયથી જીવન જીવે તો કેટલાય પૈસાનો બચાવ થઈ શકે છે.

આજે લોકો રેમન્ડ ના કપડા નો ઉપયોગ કરે છે જે કેટલાય મોંઘા છે. પરંતુ જો તેઓ ખાદીના કપડાનો ઉપયોગ કરે તો તે ટકાઉ અને સસ્તું છે. જેને કારણે પૈસાનો બચાવ થઈ શકે છે.

ગાંધીજી હંમેશા કહેતા કે આપણે **દુનિયામાં** બદલાવ લાવવા માંગતા હોઈએ તો આપણે પોતાનામાં પણ બદલાવ લાવવો જોઈએ.

ફલિતાર્થ :

ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં સત્ય, અહિંસા અને બીજા અનેક મૂલ્યો અને વ્રતોને પાડવા આજીવન પ્રયાસો કર્યા હતા. આજના માનવીએ પણ આ મૂલ્યો ને પોતાના જીવનમાં પાડવા જોઈએ.

આજે લોકો મોટી મોટી ગાડીમાંથી મોંઘા કપડા પહેરીને ઉતરે છે. પરંતુ જો આજના લોકો ખાદીના કપડાનો ઉપયોગ કરે તો તે ટકાવ પણ છે અને સસ્તું પણ છે જેનાથી પૈસાની બચત થઈ શકે છે.

ગાંધીજી તો હંમેશા પોતાના જીવનમાં સત્યનું આચરણ કરતા હતા. પરંતુ આજનો માનવી તો અસત્ય બોલીને બીજા માણસોને છેતરે છે. પણ ખરેખર માનવીએ હંમેશા સત્ય બોલવું જોઈએ.

ગાંધીજી હંમેશા પરિશ્રમને મહત્વ આપતા અને તેઓ સ્વાવલંબી હતા. પોતાનું કામ પોતે જ કરતા અને શરીર પર ખાલી એક પતલુ કપડું પહેરતા હતા. પરંતુ આજનો માનવી તો પોતાના કામ પૈસા આપીને બીજા પાસે કરાવે છે. જેથી તેમનું શરીર પણ આળસુ બને છે અને પૈસાનો પણ બગાડ થાય છે. પરંતુ માનવીએ પોતાનું કામ પોતે જ કરવું જોઈએ જેથી સમય અને ધન બંનેની બચત થાય.

સમાપન :

આ સંશોધન લેખમાં આપણે ગાંધીજીના જીવનમાં રહેલા મૂલ્યો વિશે જાણકારી મેળવી. તેમાં આપણે જોયું કે ગાંધીજી એક આદર્શ વ્યક્તિ હતા. અને કેટલાય મૂલ્યોનું પાલન કરવા આજીવન પ્રયાસો કર્યા હતા. ગાંધીજી ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનું નેતૃત્વ સંભાળીને પણ ગરીબીને હળવી કરવા, મહિલાઓના અધિકારોનું વિસ્તરણ કરવા, અસ્પૃશ્યતા નો અંત લાવવા અને સૌથી વધુ તો સ્વરાજ કે સ્વશાસન માટે રાષ્ટ્રવ્યાપી ઝુંબેશ ચલાવી હતી. ગાંધીજીએ પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન કેટલાય સત્યાગ્રહ કર્યા હતા. અને તેઓ દેશને અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી મુક્ત કરાવીને જ ઝંપ્યા હતા. અને અંતે નથુરામ ગોડસેના હાથે તેમનું ખૂન થયું હતું.

સંદર્ભ સૂચિ :

૧. શાસ્ત્રી જયેન્દ્ર કે. ભારતીય શિક્ષણ ચિંતકોનું શિક્ષણ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત
૨. શાસ્ત્રી જયેન્દ્ર કે., કેળવણીના તાત્વિક આધારો, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત
૩. જીવન શિક્ષણ, તંત્રી શ્રી જીવન શિક્ષણ ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ , ગાંધીનગર.
૪. ગાંધી મોહનદાસ કે. (૧૯૨૭) સત્યના પ્રયોગો,નવજીવન પ્રકાશન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ

"જસ્ટએક મિનિટ" પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટમુલ્યો.

આહિર અંકિત એસ.
તાલીમાર્થી
શ્રીરંગશિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, બીલીમોરા

સારાંશ:-

આપણા માનવીય જીવનમાં અને શિક્ષણ જીવનમાં મૂલ્યોનું મહત્વ ખૂબજવધારેછે.આપણને જીવનમાં કેટલા સ્વપ્ન હોય છે .આગળ વધવાની તમન્ના હોય છેપ્રગતિ કરવાના વિચારો અને ઝંખના હોય છે .. સિદ્ધિના સોપાનો સર કરવાની મહત્વકાંક્ષા હોય છે .આ તમામ માટેના રસ્તાઓ ફક્ત મૂલ્યો જ છે." જસ્ટ એક મિનિટ" પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ મૂલ્યો સકારાત્મક વ્યક્તિત્વ, શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા ,વફાદારી, પુરુષાર્થ, પ્રમાણિકતા, સંઘર્ષ, સત્યતા વગેરે જેવા જીવન ઉપયોગી મૂલ્યો વિશેની સમજ આપવામાં આવી છે. જે આપણે આપણા જીવનમાં ઉતારવા જોઈએ.

ચાવીરૂપ શબ્દો:-મૂલ્યો, વિચારો, માનવ જીવન , શિક્ષણ .

પ્રસ્તાવના:-

સંશોધકે" જસ્ટ એક મિનિટ" પુસ્તકમાં જોવા મળેલા મૂલ્યો વિશે સંશોધન કર્યું છે. જસ્ટ એક મિનિટ પુસ્તકના લેખક રાજુ અંધારીયા છે. જે મૂળ ભાવનગરના વતની અને એક મોટીવેશનલ સ્પીકર છે ,તથા લાઇફ કોચ છે. " જસ્ટ એક મિનિટ" પુસ્તકભાગ માંપ્રકાશિત થયા છે 7 થી 1. જેમાં ૧થી ૫"જસ્ટ એક મિનિટ" ભાગ 6-આસાનો ઉજાસ અને ભાગ 7 " મન સરોવરના મોતી "એ નામથી પબ્લિશ થયા છે.

" જસ્ટએકમિનિટ " પુસ્તકમાં મોટીવેશન આપવાની સાથે સાથે માનવ ઉપયોગી અને માનવ જીવનનેઆગળ વધારેએવા મૂલ્યો સમાવિષ્ટ થયા છે.મૂલ્યવાન માનવી જ જીવનમાં આગળ વધી શકે છે .આ પુસ્તકમાં લેખકે માનવીને જીવન વિશે યોગ્ય માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું છે .એક ડગલું, બીજું ડગલું એમ દરેકને જીવનમાં આગળ વધવા માટે ગુણો અને મૂલ્ય વિકસાવવા જરૂરી છે. જીવનમાં આપણને પાછા પાડતી બાબતોને નજીવી સમજવી અને જીવનમાં હાર માનીને બેસી રહેવાને બદલે આગળ વધવું યોગ્ય સિદ્ધિઓ કઈ રીતે હાંસલ કરવી એ માર્ગદર્શન યોગ્ય રીતે પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે. આપણે જીવન ઉપયોગી મૂલ્યોનું મહત્વ સમજીએ તો આપણે જીવનનો ધ્યેય સાર્થક કરી શકીએ છીએ. પરમાત્માએ માનવનેબુદ્ધિજીવી પ્રાણી બનાવ્યું છે. તો આપણે મૂલ્યોને સમજી તેને આપણા જીવનમાં ઉતારવા સમર્થ તો છીએ જ. " જસ્ટએક મિનિટ" પુસ્તકના શીર્ષક વાંચતા આપણને થાય કે આ એક મિનિટમાં આપણે શું કરી શકવાના છીએપણ ? જિંદગી અને મરણવચ્ચે સમયનું ગણન થતુંહોય,ત્યારે આ એક મિનિટનું સ્થાન ખૂબ જ મહત્વનું બની જાય છે .આપણે સમય મૂલ્યો અને તેના જેવા અન્ય માનવી મૂલ્યો સમજી આપણા જીવનમાં તેને ઉચ્ચ સ્થાન આપવું જોઈએ.

હેતુ:- "જસ્ટએકમિનિટ " પુસ્તકમાંસમાવિષ્ટમુલ્યોનીશોધઅનેસમજમેળવવી.

મૂખ્ય વિષયવસ્તુ:- "જસ્ટએકમિનિટ " પુસ્તક માં માનવજીવન માં ઉપયોગી મૂલ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છેજે . મૂલ્યો નીચે મુજબ છે.

સકારાત્મક વ્યક્તિત્વનું મૂલ્ય:-

ધણીવાર આપણે જોઈએ છીએ કે અમુક વ્યક્તિઓ ગમે તે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં મુકાય પણ તેઓ હંમેશા સકારાત્મક વિચારતા હોય છે તો તેઓનુંકામસારીરીતેપૂરું થતુંહોયછે. મુંલ્લાનસરૂદ્દીન એકવાર બુટ લેવા માટે દુકાનમાં જાય છે. તેના પગ મોટી સાઈઝના છે.તેને તેના માપના બુટ મળતા નથી. લોકો તેની હાંસી ઉડાવે છે,પણ એ સકારાત્મક મૂલ્યરાખીદુકાનદારને બુટ બનાવવાની વસ્તુઓ વિશે પૂછે છે. અને બુટ બનાવીઆપવાકહેછે.

શ્રદ્ધાનુંમૂલ્ય:- એકગોકળ ગાય ચેરીના વૃક્ષ પર ચડી રહી હતી. મોસમ ના બદલાવાના કારણે ઝાડ પર એક પણ ફળ ન હતુંઆજે ચકલી હસ્તી હતી ., કે હું ટોચ સુધી પહોંચીશ ત્યાં સુધી તો ફળઆવી જ જશે.

અત્યારના સમયે આપણે જોઈએ છીએ કેસરકારી નોકરી માટે ઘણી મુશ્કેલીઓ જોવા મળે છે ,પણ જો શ્રદ્ધાપૂર્વક મહેનત કરતા રહીશું ,તો એક દિવસ સફળતા મળશે જ. વિદ્યા સહાયક બાબતોથી યુવાનો તૈયારી કરતા ડગી ગયા છે પણ જો હિંમત રાખશો તો આગળ જતા સફળતા મળશે જ.

નિષ્ઠા અને વફાદારી નું મૂલ્ય:- કોઈપણ હોદ્દો હોય કામ પ્રત્યે નિષ્ઠા અને વફાદારી રાખીને કાર્ય કરવું પણ શરત એટલી કે મૂલ્યના આંકવો જો આપણે આપણા કામ પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન અને વફાદાર છે તો એ મૂલ્ય મળતું નિશ્ચિત છે આ પુસ્તકમાં એક પ્રસંગ વર્ણવ્યોછે.

એક દીકરીને હોસ્પિટલમાં નર્સની નોકરી લાગી છે. તેનો હોસ્પિટલમાં પ્રથમ દિવસ હતો અને ડોક્ટર સાથે ઓપરેશન થિયેટરમાં જવાનું થાય છે .ત્યાં ડોક્ટરે સાત રૂ નાપોતાઆપે છે, અને એ છોકરીડર્યા વગર ડોક્ટરની સાથે વાત કરે છે. ત્યારે ડોક્ટર કહે છે કે" તારાથી કોઈ ભૂલ થઈ હશે, પણ છોકરી એના કામ પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન છે, અને વફાદાર છે. તેથી એ ડોક્ટર સામે પણ સામો જવાબ આપે છે. કે ના સર હુંબરાબર છું. અને તમે મને પાછા જ રૂના પોતા આપ્યા 6 છે. અને ત્યારબાદ ડોક્ટર એને પોતાનો પગ ઊંચકીને નીચે દબાવેલું પોતુ બતાવે છે ,અને કહે છે કે "તુંતારા જીવનમાં ખૂબ આગળ વધીશ ".

પુરૂષાર્થ નુંમૂલ્ય:-

નસીબને ભરોસે બેસી રહેનારા માનવીઓએ ચેતી જવું જોઈએ .નસીબમાં લખ્યું હોય છે કે" જો પુરુષાર્થ કરશો તો જ એને ફળ મળશે."

"જસ્ટએક મિનિટ" પુસ્તકમાં એકપ્રસંગ છે. કેનેડામાં મોન્ટ્રીઅલ શહેરમાં એક તરુણ રહેતો હતો તેની પાસે .પૈસા અને ભણવા માટે પુસ્તકો પણ ન હતા અને પુસ્તક વાંચીને એણે પુરુષાર્થનો માર્ગ અપનાવ્યો .ત્યારબાદ એ શ્રેષ્ઠ ડોક્ટર બન્યોબ્રિટન માં ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટીમાં ચિકિત્સા વિભાગ નો પ્રોફેસર બન્યો અને ઇંગ્લેન્ડના રાજાએ સરનો ખિતાબ . એનું નામ છે સર વિલિયમઓસ્લરઆ .આપ્યો વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વમાં પુરુષાર્થ નું મૂલ્ય દેખાય છે .એમણે ખૂબ પુરુષાર્થ કરી સફળતા હાસિલ કરી છે.

પ્રામાણિકતા સ્નેહ ,,વફાદારી નું મૂલ્ય:-

એકપિતા કામ કરતા હોય છે એનું નાનું બાળક સતત ખલેલ પહોંચાડે છે અને પિતા એક પેપર ના ઘણા ટુકડા કરી નાખ્યા અને જોડવા કહ્યું .પિતાને એમ હતું કે બાળક આમાં વ્યસ્ત રહેશે તો મને કામ કરવા દેશે. પણ પાંચ મિનિટમાં બાળકે ટુકડાઓજોડીદીધા પિતાએ પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે પાછળ એક વ્યક્તિનું ચિત્ર હતુંમેં એને જોયુંઅને મેં . એનેજોડ્યું. આમ, કોઇપણ કાર્યપ્રમાણિકતા નિષ્ઠા ,,શ્રદ્ધાસ્નેહ ,, વફાદારીથીકરવામાં આવે તો સફળતા મળે છે.

સફળતાનું મૂલ્ય:-

સફળતાનું મૂલ્ય વ્યક્તિની દૃષ્ટિને અને તેમની સાંસ્કૃતિક માન્યતાને આધારે બદલી શકે છેજે વ્યક્ત .િ માટે મહત્વપૂર્ણ છેઅને વ્યક્તિનો આત્મવિશ્વાસ ,સાંસ્કૃતિક મૂલ્યઓ ,નૈતિકતા ,પ્રતિવિદ્યા .તે અન્ય માટે મૂલ્યહીન હોઈ શકે છે , પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે સફળતાનો અર્થ અને મૂલ્ય વિભિન્ન હોય .સફળતાનું મૂલ્ય આપતા જ છેછે.

તારણો:-

- ❖ જે માનવી મૂલ્યને વળગીને ચાલતો હોય તેને સફળતા મળે છે.
- ❖ મૂલ્યો અનુસરીને જીવન જીવવાથી તાત્કાલિક પરિણામ મળતુંનથી. પણ થોડા સમય બાદ પરિણામ અવશ્ય મળે છે.

- ❖ દરેક વ્યક્તિએ જીવનમાં કોઈકને કોઈ મૂલ્યનો સ્વીકાર કરેલો હોવો જ જોઈએ એનાથી જીવન સરળ અને સફળ થઈ જાય છે.
- ❖ -જીવનમાં માનવીય મૂલ્યો સમાન છે તેમ છતાં દરેક વ્યક્તિ જુદી જુદી હોય છે.
- ❖ મૂલ્ય એદરેક વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનોહાર્દ અને પ્રતિબિંબ છે.
- ❖ આપણા શાશ્વત મૂલ્યોને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મૂલ્ય શિક્ષણ એ મહત્વનું સાધન છે.

ફલિતાર્થ:-

- દરેક વ્યક્તિએ મૂલ્યોને અપનાવવાજજોઈએ.
- આજનીયુાપેઢીનોસર્વાંગી વિકાસ કરવા માટે તેમજ તેમનામાં શું સંસ્કારોનું સિંચન કરી સદગુણોનું ઘડતર કરવા માટે સદવિચારો આપીને સદબુદ્ધિ તરફ દોરી જાય. સમાજ કલ્યાણ અર્થે આદર્શ નાગરિકોનો નિર્માણ કરવા માટેમૂલ્યોખૂબ જ જરૂરીછે. એ જ રીતે શિક્ષણ અપાય એ બાબત મહ્ત્વની છે.

સમાપન:-

આજે સમાજમાં વિવિધ સમસ્યાઓના લીધે વ્યક્તિઓ અશાંત અને હતાશ જોવા મળે છે .તેને અટકાવવા સમાજને નવો માર્ગ બતાવવાસમાજને સુખી બનાવવા મૂલ્યો ખૂબ જ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે ,. અને તે માટેNEP-20 માં પણ 20મૂલ્યશિક્ષણનેમહત્વ આપવામાં આવ્યું છે.

જો વ્યક્તિના જીવનમાં યોગ્ય મૂલ્યોનું ઘડતર થયેલું હોય તો તે એક સારો માનવ બને અને રાષ્ટ્ર વિકાસમાં પણ યથાયોગ્ય ફાળો આપી શકશે વર્તમાન વિશ્વમાં જે કાંઈ વિસ્મયકારક સર્જન જોવા મળે છે ..એ કોઈને કોઈનીઆત્મશ્રદ્ધાના પરિણામરૂપ છે .મનમાં એક સ્વપ્ન સેવાય છે, માન્યતાઓ જન્મે, શ્રદ્ધાની મૂડી પાસે હોય છે. પરિશ્રમમાં પાછી પાણી થતી નથી એટલે અનેક હાર જતાં હતાશ થયા વિના અડગશ્રદ્ધાવાનવ્યક્તિ ધાર્યું સિદ્ધકરે જ છે.

સંદર્ભ સૂચિ:-

અંધારીયારાજુ“જસ્ટએક મિનિટ “ પુસ્તક.
https://gujarati.matrubharti.com/book/read/content/19939207
https://govindmaru.com/2012/03/15/prof-madhusudan-ras